

45 พรรษาของพระพุทธเจ้า

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พ.ท. หลวงราชำรานุรักษ์

(บุญช่วย จิตานนท์)

ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ 5 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2510

45 พรรษาของพระพุทธเจ้า

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พ.ท. หลวงราชวรานุรักษ์

(บุญช่วย จิตานนท์)

ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ 5 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2510

คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ พ.ท. หลวงราชวรานุรักษ์ ซึ่งเป็นบิดา น.ส. รัตนา ชิตานนท์ และญาติพี่น้องได้ขออนุญาตพิมพ์หนังสือเรื่อง "**สี่สิบห้าพรรษาของพระพุทธเจ้า**" บางตอน มหามกุฏราชวิทยาลัยกับผู้แสดงเรียบเรียงไม่ขัดข้อง อนุญาตให้พิมพ์แจกสนองคุณท่านผู้เป็นบิดาได้ตามประสงค์

เรื่องนี้ได้มีขึ้นด้วยอาราธนาของ "ศรีสัปดาห์" เป็นต้นเดิม จึงได้คิดรวบรวมแสดงสอนนวกภิกษุ ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร ศก ๒๕๐๔ เป็นประถม แล้วได้นำลงศรีสัปดาห์เป็นตอน ๆ ถึงพรรษาที่ ๙ ต่อมา มหามกุฏราชวิทยาลัยได้รวบรวมพิมพ์ขึ้นทั้ง ๙ พรรษา

ตั้งแต่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ได้ทรงประกาศพระพุทธศาสนา จนถึงได้เสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน ท่านแสดงไว้ว่าเป็นเวลา ๔๕ ปี ในคัมภีร์ชั้นบาลีไม่ได้มีแสดงไว้โดยตรงว่าพรรษาไหนประทับที่ใด ทรงแสดงธรรมเรื่องอะไร นอกจากในตอนปฐมโพธิกาลกับปัจฉิมโพธิกาลที่มีกล่าวไว้ในคัมภีร์ พอจะจับได้ว่าประทับที่ไหน ทรงแสดงธรรมเรื่องอะไร มาถึงชั้นอรรถกถา จึงได้มีกล่าวไว้ในคัมภีร์มโนรถปูรณีอรรถกถาอังคุตตรนิกาย (๒/๓๘–๓๙) กับได้พบกล่าวไว้ในคัมภีร์ญาโณทัย ที่ว่าพระพุทธโฆสะแต่งเมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๐๐๐ และหนังสือปฐมโพธิกถา พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส แต่เพียงระบุว่าพรรษา

ไหนประทับที่ไหน ไม่ได้กล่าวถึงรายละเอียด ในการแสดงเรียบเรียงได้ถือปีและสถานที่ทรงจำพรรษาดังกล่าวในหนังสือเหล่านั้นเป็นหลัก แล้วค้นหาเรื่องราวและพระสูตรที่เกี่ยวแก่สถานที่เหล่านั้น ยุติลงเป็นพรรษาหนึ่ง ๆ ตามที่พิจารณาเทียบเคียงสันนิษฐาน นอกจากทางตำนานที่ยังไม่ยุติลงได้อย่างถูกต้องสมบูรณ์ หนังสือนี้มุ่งแสดงอธิบายธรรมตั้งแต่ปฐมเทศนาเป็นต้นไป เพื่อทำความเข้าใจในเนื้อหาของพระพุทธศาสนาไปพร้อมกับตำนานพระพุทธศาสนาตามสมควร

ขออนุโมทนา ในการปฏิบัติสนองคุณท่านบุพพการีของเจ้าภาพทั้งหลาย ขอบุญกุศลที่เจ้าภาพได้บำเพ็ญตลอดมาถึงพิมพ์หนังสือนี้แจกในงานพระราชทานเพลิงศพอุทิศสนองคุณ จงสัมฤทธิ์ผลดีที่น่าปรารถนาพอใจ แก่ พ. ท. หลวงราชวรานุรักษ์ สมตามเจตนาอุทิศจงทุกประการ

พระศาสนโสภณ

ผู้อำนวยการมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

วัดบวรนิเวศวิหาร

ตุลาคม ๒๕๑๐

ประวัติ

พ. ท. หลวงราชวรานุรักษ์ (บุญช่วย ชิตานนท์) เป็นบุตรคนโตของ นายพยอม และ นางบุญมี เกิดเมื่อวันที่ ๖ ตุลาคม พ. ศ. ๒๔๓๔ ที่บ้านตำบลท่าเกวียน อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา มีน้องร่วมบิดาเดียวกัน คือ ร. อ. เสริม ชิตานนท์

ได้ทำการสมรสกับนางสาวยานี อมันตกุล เมื่อ พ. ศ. ๒๔๖๓ มีบุตรธิดารวม ๗ คน คือ :—

๑. น. ส. รัตนา ชิตานนท์

๒. น. ต. นิรันดร ชิตานนท์ ร. น. สมรสกับ น. ส. จิราภรณ์ กรลักษณ์

๓. นายแพทย์หทัย ชิตานนท์ สมรสกับ น. ส. นิดา ชัยเฉนียน

๔. ร. อ. หญิง สรรพางค์ พูสวัสดิ์ สมรสกับ นายผิว พูสวัสดิ์

๕. นางสุวภา อัมยงค์ สมรสกับ นายอุปถัมภ์ อัมยงค์

๖. น. ส. สาทรี ชิตานนท์

๗. ด. ญ. สินีนุช ชิตานนท์

ประวัติการศึกษาและการรับราชการ

พ. ท. หลวงราชวรานุรักษ์ได้เข้าศึกษาในโรงเรียนนายร้อยทหารบก เมื่อวันที่ ๔ พฤษภาคม พ. ศ. ๒๔๕๐ เมื่ออายุได้ ๑๖ ปี ตลอดการศึกษาเนื่องจากเป็นผู้เรียนดี และมีความประพฤติดี จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าตอน และหัวหน้าหมวดทุกปี.

สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนายร้อยทหารบก เมื่อเดือนเมษายน พ. ศ. ๒๔๕๔ แล้วเข้าฝึกตำแหน่งนักเรียนทำการนายร้อยกรมทหารราบที่ ๑๑ (ร. ๒ ในปัจจุบัน) ปีเดียวกันนี้ได้ย้ายไปประจำกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ และได้รับพระราชทานยศเป็นว่าที่นายร้อยตรีเมื่อเดือนตุลาคม

พ. ศ. ๒๔๕๖ ได้รับพระราชทานเลื่อนยศเป็นนายร้อยตรี ได้ขอพระราชทานนามสกุลจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าพระราชทานนามสกุล "ชิตานนท์" เมื่อวันที่ ๑๕ มกราคม ในปีเดียวกัน

พ. ศ. ๒๔๕๗ ประจำโรงเรียนนายร้อยชั้นมัธยม และย้ายกลับมาประจำกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ โดยได้เลื่อนตำแหน่งเป็นผู้บังคับกองร้อย และได้รับพระราชทานยศเป็นนายร้อยโท

พ. ศ. ๒๔๖๐ ได้เข้าศึกษาวิชาเพิ่มเติม ณ โรงเรียนเพิ่มวิชาสำหรับทหารราบกรมจเร (โรงเรียนแม่นปืนเดิม)

พ. ศ. ๒๔๖๔ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ เป็นหลวงราชวรานุรักษ์ ถือศักดินา ๘๐๐ ไร่

พ. ศ. ๒๔๖๖ ได้เข้าศึกษาวิชาเพิ่มเติม ณ โรงเรียนเพิ่มวิชาตำแหน่งนายพันที่โรงเรียนเสนาธิการทหารบก เป็นเวลา ๑ ปี

พ. ศ. ๒๔๖๘ ดำรงตำแหน่งปลัดกรมทหารราบที่ ๑๕ (ร. ๖ ปัจจุบัน)

พ. ศ. ๒๔๖๙ ดำรงตำแหน่งผู้บังคับกองพันที่ ๒ กรมทหารราบที่ ๙ (ร. ๓ ปัจจุบัน)

พ. ศ. ๒๔๗๐ ได้รับพระราชทานยศเป็นนายพันตรี และดำรงตำแหน่งผู้บังคับกองพันที่ ๒ กรมทหารราบที่ ๑๔ จังหวัดราชบุรี

พ. ศ. ๒๔๗๔ ดำรงตำแหน่งผู้บังคับกองพันที่ ๓ กรมทหารราบที่ ๓ ดงพระราม จังหวัดปราจีนบุรี

พ. ศ. ๒๔๗๕ เดือนกรกฎาคม ประจำกรมยุทธการทหารบก เดือนสิงหาคมประจำกองสารวัตรทหารกรุงเทพ.

พ. ศ. ๒๔๗๖ ประจำกรมปลัดบัญชี กระทรวงกลาโหม ในวาระต่อมาได้ย้ายไปประจำกรมยกกระบัตรทหารบก และสุดท้ายได้ดำรงตำแหน่งรองเจ้ากรมอาภรณ์ภัณฑ์ และได้ลาออกจากราชการเนื่องจากสุขภาพไม่ดี

ได้เข้ารับราชการอีกครั้งหนึ่งในสงครามมหาเอเซียบูรพา และได้รับพระราชทานเลื่อนยศเป็นนายพันโท ใน พ. ศ. ๒๔๘๖ ได้ลาออกจากราชการเมื่อเสร็จสงคราม

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ และ เหรียญที่ได้รับพระราชทาน

เหรียญบรมราชาภิเษก เมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม ๒๔๕๔

เหรียญราชรุจิทอง	เมื่อวันที่	๒๔	กันยายน	๒๔๕๖
เหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๕	,,	๑๑	กุมภาพันธ์	๒๔๕๖
เบญจมาภรณ์มงกุฎไทย	,,	๒	มกราคม	๒๔๖๕
เหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๔	,,	๕	มิถุนายน	๒๔๖๘
เบญจมาภรณ์ช้างเผือก	,,	๑๕	กรกฎาคม	๒๔๖๙
เหรียญจักรมาลา	,,	๒๗	พฤศจิกายน	๒๔๗๑
จัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย	,,	๒๗	พฤศจิกายน	๒๔๗๑

เหรียญชัยสมรภูมิสงครามเอเชียบูรพา

พ. ท. หลวงราชวรานุรักษ์ป่วยเป็นโรคหอบหืดมาเป็นเวลานาน ท่านได้ถึงแก่กรรมโดยกระทันหันด้วยโรคหืดและหัวใจวาย เมื่อเวลา ๐๓.๐๐ น. วันที่ ๒๗ เมษายน พ. ศ. ๒๕๑๐ สิริรวมอายุได้ ๗๖ ปี.

บำเพ็ญกุศลสัตมวาร ที่วัดเทพศิรินทราวาส

สารบาญ

หน้า

หน้า

---

๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า

(บางตอน)

คำว่า **พระพุทธะ** แปลว่า *พระผู้รู้* ในภาษาไทยเราเติมคำว่า **เจ้า** เรียกว่า **พระพุทธเจ้า** คือเอาความรู้ของท่านมาเป็นชื่อ ตามพุทธประวัติที่ทราบจากหนังสือทางพระพุทธศาสนาดั่งกล่าวนั้น พระพุทธเจ้า ก็เป็นบุคคล คือเป็นมนุษย์เรานี่เอง ซึ่งมีประวัติดั่งที่แสดงไว้ในพระพุทธประวัติแล้ว แต่ว่าท่านได้ค้นคว้าหาความรู้ จนประสพความรู้ที่เป็นโลกุตระ คือความรู้ที่เป็นส่วนเหนือโลก หมายความง่าย ๆ ว่า ความรู้ที่เป็นส่วนโลกิยะหรือเป็นส่วนโลกนั้น เมื่อประมวลเข้าแล้ว ก็เป็นความรู้ในด้านสร้างบ้าง ในด้านธำรงรักษาบ้าง ในด้านทำลายล้างบ้าง ผู้รู้เองและความรู้นั้นเองก็เป็นไปในทางคดีโลก ซึ่งต้องเป็นไปตามคติธรรมดาของโลก ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย เพราะต้องเกี่ยวข้องอยู่กับโลก นอกจากนี้ ยังต้องเป็นทาสของตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากของใจ ถึงจะเป็นเจ้าโลก แต่ไม่เป็นเจ้าตัณหา ต้องเป็นทาสของตัณหาในใจของตัวเอง เพราะฉะนั้น

ความรู้ที่ยังต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย และยังต้องเป็นทาสของตัณหาดั่งกล่าวนี้ จึงเรียกว่ายังเป็นโลกิยะ ยังไม่เป็นโลกุตระ คืออยู่เหนือโลก แต่ความรู้ที่จะเป็นโลกุตระ คืออยู่เหนือโลกได้นั้น จะต้องเป็นความรู้ที่ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ดั่งกล่าวได้ พระพุทธเจ้าเป็นมนุษย์คนแรกที่ได้ปฏิญญาพระองค์ว่าเป็นผู้ตรัสรู้พระธรรม ซึ่งทำให้เป็นโลกุตระ คืออยู่เหนือโลก คือทำให้ท่านผู้รู้นั้นเป็นผู้พ้นจากกิเลสและกองทุกข์ดั่งกล่าวนั้น ท่านผู้ประกอบด้วยความรู้ดั่งกล่าวมานี้ และประกาศความรู้นั้นสั่งสอน ได้ชื่อว่าเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นต้นเดิมของพระพุทธศาสนา.

พระธรรม ทีแรกก็เป็นเสียงที่ออกมาจากพระโอฐของพระพุทธเจ้า เป็นเสียงที่ประกาศความจริงให้บุคคลทราบธรรมะที่พระองค์ได้ตรัสรู้ เพราะฉะนั้น เสียงที่ประกาศความจริงแก่โลกนี้ ก็เรียกกันว่าพระธรรมส่วนหนึ่ง หรือเรียกว่าพระพุทธศาสนา คือเป็นคำที่ออกมาจากพระโอฐของพระพุทธเจ้า เป็นคำสั่ง เป็นคำสอน ข้อปฏิบัติที่คำสั่งสอนนั้นแสดงชี้ ก็เป็นพระธรรมส่วนหนึ่ง ผลของการปฏิบัติก็เป็นพระธรรมส่วนหนึ่ง เหล่านี้เรียกว่าพระธรรม.

หมู่ชนที่ได้ฟังเสียง ซึ่งออกจากพระโอฐของพระพุทธเจ้า ได้ความรู้พระธรรม คือความจริงที่พระพุทธเจ้าได้สั่งสอน จนถึงได้บรรลุโลกุตรธรรม ธรรมะที่อยู่เหนือโลกตามพระพุทธเจ้า เรียกว่าพระสงฆ์ คือหมู่ของชนที่เป็นสาวก คือผู้ฟังของพระพุทธเจ้า ซึ่ง

เป็นผู้รู้พระธรรมตามพระพุทธเจ้าได้ พระสงฆ์ดั่งกล่าวนี้เรียกว่าพระอริยสงฆ์ มุ่งเอาความรู้เป็นสำคัญเหมือนกัน ไม่ได้มุ่งว่าจะต้องเป็นคฤหัสถ์หรือจะต้องเป็นบรรพชิต และเมื่อรู้พระธรรมของพระพุทธเจ้าก็ประกาศตนนับถือพระพุทธเจ้า ที่มีศรัทธาแก่กล้าก็ขอบวชตาม ที่ไม่ถึงกับขอบวชตามก็ประกาศตนเป็นอุบาสกอุบาสิกา จึงได้เกิดเป็นบริษัท ๔ ขึ้น คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในบริษัท ๔ นี้ หมู่ของภิกษุก็เรียกว่าพระสงฆ์เหมือนกัน แต่เรียกว่าสมมติสงฆ์ สงฆ์โดยสมมติ เพราะว่าเป็นภิกษุตามพระวินัยด้วยวิธีอุปสมบท รับรองกันว่าเป็นอุปสัมบันหรือเป็นภิกษุขึ้น เมื่อภิกษุหลายรูปมาประชุมกันกระทำกิจของสงฆ์ ก็เรียกว่าสงฆ์.

พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ที่เป็นอริยสงฆ์ ทั้ง ๓ นี้ รวมเรียกว่าพระรัตนตรัย ซึ่งเป็นสรณะ คือที่พึ่งอย่างสูงสุดในพระพุทธศาสนา.

ความเป็นพระอริยสงฆ์นั้นเป็นจำเพาะตน ส่วนหมู่แห่งบุคคลที่ดำรงพระพุทธศาสนาสืบต่อมา ก็คือพุทธบริษัทหรือพุทธศาสนิกดั่งกล่าวมาข้างต้น ในพุทธบริษัทเหล่านี้ ก็มีภิกษุสงฆ์นี่แหละเป็นบุคคลสำคัญ ซึ่งเป็นผู้พลีชีวิตมาเพื่อปฏิบัติดำรงรักษาพระพุทธศาสนานำพระพุทธศาสนาสืบ ๆ ต่อกันมา จนถึงในบัดนี้.

พรรษาที่ ๑

เมื่อก่อนพุทธปรินิพพาน ๔๕ ปี ในวันเพ็ญพระจันทร์เสวยดาวฤกษ์ชื่อว่าวิสาขา คือวันเพ็ญเดือนวิสาขะหรือเวสาขะ ในราตรีวันเพ็ญนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรม ก่อนแต่ตรัสรู้เรียกว่า **พระโพธิสัตว์** แปลว่า *ผู้ข้องอยู่ในความรู้* อันหมายความว่า ไม่ทรงข้องอยู่ในสิ่งอื่น ข้องอยู่แต่ในความรู้ จึงทรงแสวงหาความรู้จนได้ตรัสรู้ จึงเรียกว่า **พุทธะ** ที่แปลว่า *ผู้รู้* หรือ *ตรัสรู้* เราเรียกกันว่า **พระพุทธเจ้า** พระองค์ได้ตรัสรู้ที่ภายใต้ต้นไม้ชื่อว่า **อัสสัตถะ** ต่อมาก็เรียกว่า **ต้นโพธิ์** คำว่า **โพธิ** แปลว่า **ตรัสรู้** เพราะพระพุทธเจ้าไปประทับนั่งใต้ต้นไม้นั้นตรัสรู้ จึงได้เรียกว่า **ต้นไม้ตรัสรู้** เรียกเป็นศัพท์ว่า *โพธิพฤกษ์* แต่ชื่อของต้นไม้ชนิดนี้ว่า อัสสัตถะ ที่ตรัสรู้นั้นอยู่ที่ใกล้ฝั่ง **แม่น้ำเนรัญชรา** ใน **ตำบลอุรุเวลา** ใน มคธรัฐ.

เมื่อตรัสรู้แล้ว ก็ได้ประทับนั่งเสวยวิมุติสุขในที่ต่าง ๆ ใกล้กับโพธิพฤกษ์นั้นอยู่หลายสัปดาห์ ได้ทรงดำริถึงพระธรรมที่ได้ตรัสรู้ว่าเป็นของที่ลุ่มลึก ในชั้นแรกก็ทรงมีความขวนขวายน้อยว่าจะไม่ทรงแสดงธรรมนั้น[๑] เพราะเห็นว่าคนเป็นอันมากจะไม่เข้าใจ แต่ก็ได้ทรงพิจารณาดูหมู่สัตว์เห็นว่า *หมู่สัตว์นั้นมีต่าง ๆ กัน ผู้ที่จะตรัสรู้ได้ก็มีอยู่ เทียบด้วยดอกบัวสามเหล่าที่จะบานได้ ผู้ที่ตรัสรู้ไม่ได้ก็มี อันเทียบด้วยดอกบัวอีกชนิดหนึ่งที่จมอยู่ก้นสระ ไม่มี*

---

๑. มหาวคฺค ๔/๘

หวังจะบาน แลท่านแสดงว่า ท้าวสหัมบดีพรหมได้มากราบทูลอาราธนา ทรงพิจารณาเห็นหมู่สัตว์ดั่งกล่าวนั้น ก็ทรงรับอาราธนาของพรหม เรื่องนี้ก็ถอดความว่า **ได้เกิดพระกรุณาขึ้นแก่สัตว์โลก พระกรุณานั้นเองทำให้ทรงตกลงพระหฤทัยว่า จะทรงแสดงธรรมสอน.**

เมื่อได้ตกลงพระหฤทัยดั่งนี้ ก็ได้ทรงทำสังขาราธิษฐาน คือตั้งพระหฤทัยว่า จะทรงดำรงพระชนมชีพอยู่จนกว่าจะประกาศพระพุทธ-ศาสนาตั้งลงได้โดยมั่นคง มีพุทธบริษัทบริบูรณ์ และได้ทรงพิจารณาถึงบุคคลที่จะทรงแสดงธรรมะสั่งสอนเป็นครั้งแรก ได้ทรงระลึกถึงอาฬารดาบสและอุททกดาบส ซึ่งได้เคยเข้าไปทรงศึกษาอยู่ในชั้นแรก แต่ก็ได้ทรงทราบว่า ท่านทั้งสองนั้นถึงมรณภาพไปเสียแล้ว ต่อจากนั้นจึงได้ทรงระลึกถึงภิกษุ ๕ รูป อันเรียกว่าปัญจวัคคีย์ แปลว่ามีพวก ๕ ซึ่งได้มาคอยเฝ้าปฏิบัติพระองค์อยู่ในเวลาที่ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา แต่ได้ทิ้งพระองค์ไปเสีย เมื่อทรงเลิกทุกรกิริยา มาทรงบำเพ็ญเพียรทางจิต ทรงทราบว่า ภิกษุปัญจวัคคีย์เหล่านั้น ได้ไปพักอยู่ที่ป่าอิสิปตนะมฤคทายวันแขวงกรุงพาราณสี จึงได้เสด็จออกจากบริเวณโพธิพฤกษ์ที่ตรัสรู้ ในตำบลอุรุเวลา เสด็จบ่ายพระพักตร์ไปสู่กรุงพาราณสี เพื่อจะเสด็จไปยังตำบลที่ภิกษุทั้ง ๕ นั้นพักอยู่ ในตอนนี้พระอรรถกถาจารย์ได้แสดงว่า ได้เสด็จออกจากตำบลอุรุเวลาที่ตรัสรู้ในตอนเช้าของวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๘ หน้าวันเข้าพรรษา คือได้

เสด็จไปตอนเช้าของวันโกน และก็ได้เสด็จถึงตำบลที่พระภิกษุปัญจวัคคีย์พักอยู่ คืออิสิปตนะมฤคทายวัน ในตอนเย็นวันนั้น แต่ถ้าดูระยะทางตามแผนที่จากตำบลอุรุเวลา ที่บัดนี้เรียกว่าพุทธคยา ไปถึงป่าอิสิปตนะมฤคทายวัน ที่บัดนี้เรียกว่าสารนาถ ก็เป็นหนทางถึงร้อยไมล์เศษ ในคัมภีร์ชั้นบาลีไม่ได้กำหนดวัน เป็นแต่เพียงได้บอกว่าได้เสด็จไปโดยลำดับเท่านั้น.

ภิกษุปัญจวัคคีย์ ทั้ง ๕ นั้น มีชื่อว่า ๑. โกณฑัญญะ ๒. วัปปะ ๓. ภัททิยะ ๔. มหานามะ และ ๕. อัสสชิ โกณฑัญญะเป็นหัวหน้า ท่านโกณฑัญญะผู้นี้ ได้เป็นพราหมณ์คนหนึ่งในจำนวนพราหมณ์ ๑๐๘ คน ที่มาประชุมทำนายพระลักษณะ เมื่อพระ-พุทธเจ้าได้ประสูติแล้ว ๕ วัน พราหมณ์เหล่านี้ พากันทำนายว่าพระองค์จะมีคติเป็น ๒ คือ ถ้าอยู่ครองฆราวาส จะได้เป็นพระเจ้าจักร-พรรดิ พระราชาเอกในโลก แต่ถ้าออกทรงผนวช จะได้เป็นศาสดาเอกในโลก **ส่วนท่านโกณฑัญญะเป็นพราหมณ์หนุ่มที่สุดในหมู่พราหมณ์นั้น ได้ทำนายไว้คติเดียวว่า จะเสด็จออกทรงผนวชและจะได้เป็นศาสดาเอกในโลก** เพราะฉะนั้น จึงได้คอยฟังข่าวพระโพธิสัตว์อยู่เสมอ จนเมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จออกทรงผนวช ท่านโกณฑัญญะ ก็ได้ชักชวนบุตรของพราหมณ์ที่มาประชุมทำนายพระ-ลักษณะในคราวนั้นได้อีก ๔ คน รวมกันเป็น ๕ คน ออกบวชคอยติดตามพระพุทธเจ้า และเมื่อพระพุทธเจ้าได้ไปทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา

ก็เป็นที่สพอัธยาศัยของท่านทั้ง ๕ นั้น ซึ่งนิยมในทางนั้น ก็พากันไปคอยเฝ้าปฏิบัติ ครั้นพระองค์ได้ทรงเลิกละเสียแล้ว ท่านทั้ง ๕ นั้นก็เห็นว่า พระองค์ได้ทรงเวียนมาเป็นผู้มักมาก จะไม่สามารถตรัสรู้พระ-ธรรมได้ ก็พากันหลีกไปพักอยู่ที่ตำบลอิสิปตนะมฤคทายวันนั้น.

เมื่อ ภิกษุปัญจวัคคีย์ได้เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาแต่ไกล ก็นัดหมายกันไม่ให้ลุกต้อนรับ ไม่ให้ทำการอภิวาท แต่ให้ปูอาสนะไว้ ถ้าทรงประสงค์จะนั่งก็นั่ง แต่ถ้าไม่ทรงประสงค์ก็แล้วไป แต่ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงเข้า ต่างก็ลืมกติกาที่ตั้งกันไว้ พากันลุกขึ้นรับและอภิวาทกราบไหว้ และนำน้ำล้างพระบาท ตั่งรองพระบาท ผ้าเช็ดพระบาทมาคอยปฏิบัติ พระพุทธเจ้าได้เสด็จประทับบนอาสนะทรงล้างพระบาทแล้ว พวกภิกษุปัญจวัคคีย์ก็พากันเรียกพระองค์ด้วยถ้อยคำตีเสมอ คือเรียกพระองค์ว่า **อาวุโส** ที่แปลว่า *ผู้มีอายุ* หรือแปลกันอย่างภาษาไทยว่า **คุณ** พระพุทธเจ้าก็ตรัสห้าม และได้ตรัสว่า **ตถาคตมาก็เพื่อจะแสดงอมตธรรมให้ท่านทั้งหลายฟัง เมื่อท่านทั้งหลายตั้งใจฟังและปฏิบัติโดยชอบ ก็จะเกิดความรู้จนถึงที่สุดทุกข์ได้** ภิกษุปัญจวัคคีย์กราบทูลคัดค้านว่า *เมื่อทรงบำเพ็ญทุกรกิริยายังไม่ได้ตรัสรู้ เมื่อทรงเลิกเสียจะตรัสรู้ได้อย่างไร* พระพุทธเจ้าก็ยังตรัสยืนยันเช่นนั้น และพวกภิกษุปัญจวัคคีย์ก็คงคัดค้านเช่นนั้นถึง ๓ ครั้ง พระพุทธเจ้าจึงตรัสให้ระลึกว่า แต่ก่อนนี้พระองค์ได้เคยตรัสพระวาจาเช่นนี้หรือไม่ พวกภิกษุปัญจวัคคีย์ก็ระลึกขึ้นได้ว่า

พระองค์ไม่เคยตรัสพระวาจาเช่นนี้ เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงได้ยินยอมเพื่อจะฟังธรรม พระพุทธเจ้าเมื่อทรงเห็นว่า พวกภิกษุปัญจวัคคีย์ พากันตั้งใจเพื่อจะฟังพระธรรมของพระองค์แล้ว จึงได้ทรงแสดง **ปฐมเทสนา** คือเทศนาทีแรก โปรดภิกษุปัญจวัคคีย์ *ท่านแสดงว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปฐมเทสนานี้ในวันรุ่งขึ้นจากที่เสด็จไปถึง คือได้ทรงแสดงในวันเพ็ญของเดือนอาสาฬหะ หรือเดือน ๘ หน้าวันเข้าพรรษา ซึ่งเป็นวันที่ได้ประกอบพิธีอาสาฬหบูชา ดังที่ได้กำหนดตั้งขึ้นเป็นวันบูชาวันหนึ่ง.*

ปฐมเทสนานี้ เป็นเทศน์ครั้งแรกที่มีความสำคัญ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงทางที่พระองค์ทรงปฏิบัติ ได้ทรงแสดงธรรมะที่ได้ตรัสรู้ ได้ทรงแสดงญาณคือความรู้ของพระองค์ ที่เกิดขึ้นในธรรมะนั้น ถ้าจะตั้งปัญหาว่า พระพุทธเจ้าทรงดำเนินทางปฏิบัติมาอย่างไร จึงได้ตรัสรู้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้อะไร พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ด้วยความรู้ที่มีลักษณะอย่างไร ปัญหาเหล่านี้ ก็อาจจะตอบได้ด้วยพระสูตรนี้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นพระสูตรที่ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาจะละเสียมิได้ ควรต้องศึกษาให้เข้าใจ.

ใจความปฐมเทสนานี้ ตอนที่ ๑ พระพุทธเจ้า ได้ทรงชี้ทางที่บรรพชิต คือนักบวช ซึ่งมุ่งความหน่าย มุ่งความสิ้นราคะ คือความติด ความยินดี มุ่งความตรัสรู้ มุ่งพระนิพพาน ไม่ควรจะส้องเสพ อันได้แก่ กามสุขัลลิกานุโยค ความประกอบตนด้วย

ความสุขสดชื่นอยู่ในทางกาม และอัตตกิลมถานุโยค ความประกอบการทรมานตนให้ลำบากเดือดร้อนเปล่า เพราะเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นของต่ำทราม ที่เป็นกิจของชาวบ้าน ที่เป็นของปุถุชน มิใช่เป็นกิจของบรรพชิต ผู้มุ่งผลเช่นนั้น ส่วนอีกหนทางหนึ่งซึ่งเป็นข้อปฏิบัติ เป็นหนทางกลาง อยู่ในระหว่างทางทั้ง ๒ นั้น แต่ว่าไม่ข้องแวะอยู่ในทางทั้ง ๒ นั้น เป็นข้อปฏิบัติที่ให้เกิดจักษุ คือดวงตาเห็นธรรม จะทำให้เกิดญาณ คือความหยั่งรู้ ทำให้เกิดความสงบระงับ ทำให้เกิดความรอบรู้ ทำให้เกิดความดับกิเลส อันได้แก่ทางที่มีองค์ประกอบ ๘ ประการ อันเป็นของประเสริฐ ได้แก่สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ พยายามชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ.

ตอนที่ ๒ ได้ทรงแสดงธรรมะที่ได้ตรัสรู้ เมื่อละทางทั้ง ๒ ข้างต้น แลมาเดินอยู่ในทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา คือข้อปฏิบัติเป็นทางกลาง ซึ่งมีองค์ประกอบทั้ง ๘ นั้น อันได้แก่อริยสัจจ์ ๔ คำว่า อริยสัจจ์ แปลว่าความจริงของบุคคลผู้ประเสริฐก็ได้ แปลว่าความจริงที่ทำให้บุคคลเป็นคนประเสริฐก็ได้ อริยสัจจ์๔ นี้ได้แก่:—

๑. ทุกข์ ในพระสูตรนี้ ได้ชี้ว่าอะไรเป็นทุกข์ไว้ด้วย คือ ชี้ว่าความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ความโศกคือแห้งใจ ปริเทวะ คือคร่ำครวญ รัญจวนใจ ทุกขะคือทุกข์กาย เช่นป่วยไข้ โทมนัสสะคือทุกข์ใจ อุปายาสะ คือคับแค้นใจ เป็นทุกข์ อัปปิยสัมปโยค ความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์ ปิยวิปโยค ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ปรารถนาไม่ได้สมหวัง เป็นทุกข์ กล่าวโดยย่อ ขันธ์ที่ยึดถือไว้ทั้ง ๕ ประการ เป็นทุกข์.

๒. ทุกขสมุทัย เหตุให้ทุกข์เกิด ในพระสูตรได้ทรงชี้ว่าตัณหาคือ ความดิ้นรนทะยานอยากของใจ อันมีลักษณะให้ซัดส่ายไปสู่ภพคือภาวะใหม่เสมอ ไปด้วยกันกับนันทิ ความเพลิดเพลินราคะ ความติดความยินดี มีความเพลิดเพลินเป็นอย่างยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ มี ๓ คือ กามตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม คือได้แก่สิ่งที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ คือความเป็นนั่นเป็นนี่ วิภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในวิภพ คือความไม่เป็นนั่นเป็นนี่.

๓. ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ในพระสูตรได้ทรงชี้ว่า คือดับตัณหาเสียได้หมด สละตัณหาเสียได้หมด ปล่อยคืนตัณหาเสียได้หมด พ้นตัณหาเสียได้หมด ไม่อาลัยพัวพันอยู่ในตัณหาทั้งหมด.

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เรียกสั้น ๆ ว่ามรรค ได้แก่มรรคอันมีองค์ ๘ ประการดังกล่าวข้างต้นนั้น.

ตอนที่ ๓ พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้แจงว่า ที่เรียกว่าตรัสรู้นั้นคือต้องเป็นรู้ที่มีลักษณะอย่างไร รู้ที่เรียกว่าเป็นตรัสรู้นั้น ต้องมีลักษณะดังนี้คือ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า นี่เป็นทุกข์ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า ทุกข์นี้เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า ทุกข์นี้ ได้กำหนดรู้แล้ว เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า นี่เป็นสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า สมุทัยนี้ ควรละ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า สมุทัยนี้ ละได้แล้ว เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า นี่เป็นนิโรธ ความดับทุกข์ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า นิโรธนี้ ควรกระทำให้แจ้ง เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า นิโรธนี้ได้ทำให้แจ้งแล้ว เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า นี่เป็นมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้ ควรอบรมให้มีขึ้น เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้ ได้อบรมให้มีขึ้นได้บริบูรณ์แล้ว เพราะฉะนั้น ญาณคือความรู้ จะเรียกว่าตรัสรู้ต้องประกอบด้วยลักษณะเป็น**สัจจญาณ** คือความรู้ในความจริงว่านี่เป็นความทุกข์จริง นี่เป็นสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์จริง นี่เป็นนิโรธ คือความดับทุกข์จริง นี่เป็นมรรค คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง ส่วนหนึ่ง ต้องเป็น**กิจจญาณ** ความรู้ในกิจคือหน้าที่

คือรู้ว่า หน้าที่จะต้องปฏิบัติในทุกข์ก็ได้แก่กำหนดรู้ ในสมุทัยได้แก่ต้องละ ในนิโรธก็ได้แก่การทำให้แจ้ง ในมรรคก็ได้แก่ต้องปฏิบัติอบรม ส่วนหนึ่ง ต้องเป็น**กตญาณ** คือความรู้ในการทำกิจเสร็จ คือรู้ว่า ทุกข์ก็ได้กำหนดรู้เสร็จแล้ว สมุทัย ก็ละเสร็จแล้ว นิโรธก็ได้ทำให้แจ้งแล้ว มรรค ก็ได้ปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นแล้ว ส่วนหนึ่ง เพราะฉะนั้น ในพระสูตรจึงแสดงว่า ความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้นเป็นญาณ คือความหยั่งรู้ที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ มีวนรอบ ๓ ก็คือว่า ต้องรู้ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นั้น โดยเป็นสัจจญาณ คือความรู้ในความจริงรอบหนึ่ง ต้องรู้ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ โดยเป็นกิจจญาณ คือต้องรู้ในกิจ อันได้แก่หน้าที่รอบหนึ่ง ต้องรู้ในอริยสัจจ์ ๔ นั้นโดยเป็นกตญาณ คือความรู้ในการทำกิจเสร็จรอบหนึ่ง ๓ คูณ ๔ ก็เป็น ๑๒ คือว่ามีอาการ ๑๒ เมื่อเป็นความรู้ที่วนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ดั่งกล่าวนี้ จึงจะเรียกว่า เป็นความตรัสรู้ และท่านผู้ที่ได้มีความรู้ดั่งกล่าวนี้ จึงเรียกว่าเป็น **พุทธะ** คือเป็นผู้ตรัสรู้ ถ้าจะเรียกปัญญาของท่านก็เป็น **โพธิ** ที่แปลว่าความตรัสรู้.

เพราะฉะนั้น ใจความในพระสูตรที่กล่าวมานี้ จึงเป็นการตอบปัญหาได้ทั้ง ๓ ข้อ ปัญหาว่า พระพุทธเจ้าได้ดำเนินทางปฏิบัติมาอย่างไรจึงได้ตรัสรู้ ก็ตอบได้ด้วยตอนที่หนึ่ง ปัญหาว่าพระพุทธ-เจ้าได้ตรัสรู้อะไร ก็ตอบได้ด้วยตอนที่สอง ปัญหาว่าพระพุทธเจ้า

ได้ตรัสรู้ด้วยความรู้ที่มีลักษณะอาการอย่างไร ก็ตอบได้ด้วยตอนที่สาม ฉะนั้น ในท้ายพระสูตร พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงประกาศว่า เมื่อความรู้ที่มีวนรอบสามมีอาการสิบสองดั่งกล่าวนี้ ยังไม่บริสุทธิ์บริบูรณ์ตราบใด ก็ยังไม่ทรงปฏิญญาพระองค์ว่าเป็นผู้ตรัสรู้ ต่อญาณดั่งกล่าวนั้นเกิดขึ้นบริสุทธิ์บริบูรณ์ พระองค์จึงปฏิญญาพระองค์ว่าเป็น **พุทธะ** คือเป็นผู้ตรัสรู้ และเรียกว่า เป็นผู้ตรัสรู้เอง ก็เพราะว่าความรู้ของพระองค์ที่เกิดขึ้นดั่งกล่าวนั้นเป็นความรู้ที่ผุดขึ้นในธรรมะ คือในความจริงที่ไม่ได้ทรงเคยสดับฟังมาจากใคร ไม่ได้ทรงเคยเรียนมาจากใคร เมื่อพิจารณาตามพระสูตร แม้ทางปฏิบัติของพระองค์ พระองค์ก็ทรงพบขึ้นเอง เพราะได้ทรงละทางปฏิบัติของคณาจารย์ต่าง ๆ มาโดยลำดับ จนมาถึงทรงค้นหาทางปฏิบัติด้วยพระองค์เอง และทรงพบทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทาและก็ทรงดำเนินไปในทางนั้น เมื่อทรงดำเนินไปในทางนั้นจนบริบูรณ์แล้วก็เกิดญาณ คือความหยั่งรู้ขึ้นในธรรมะ คือความจริงอันได้แก่อริยสัจจ์ ๔ ซึ่งไม่ได้เคยทรงสดับมาจากใคร ความรู้นั้นผุดขึ้นเองอันเป็นผลของการปฏิบัติที่บริบูรณ์ เพราะฉะนั้น จึงได้ชื่อว่าพระองค์เป็นผู้ตรัสรู้เอง ไม่มีครู ไม่มีอาจารย์ หมายถึงว่าได้ทรงมีความรู้ ดั่งที่แสดงไว้ในพระสูตร ดั่งกล่าวนั้นแล.

เมื่อได้เล่าเรื่องพระพุทธเจ้าเสด็จไปทรงแสดงปฐมเทสนา โปรดภิกษุปัญจวัคคีย์ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี ในแคว้นกาสี

และเมื่อได้เล่าความแห่งปฐมเทสนานั้นโดยย่อ ต่อไปนี้จะเล่าเรื่องประกอบก่อน.

แคว้นกาสี ตามเรื่องที่แสดงในคัมภีร์ในทางพระพุทธศาสนาปรากฏว่าเคยเป็นแคว้นที่เจริญรุ่งเรืองมาในสมัยก่อนพุทธกาล คู่กับแคว้นโกศลที่อยู่ติดต่อกัน คำว่า กาสี เข้าใจกันว่าเป็นชื่อของชาวอารยัน เผ่าที่มาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในที่นั้น หรือเป็นชื่อของกษัตริย์พระองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ปกครองแคว้นนั้นในอดีต.

คำว่า **พาราณสี** บางคนว่า มาจากคำว่า พรณา กับ อสี ต่อกัน คือที่ตรงนั้นมีแม่น้ำพรณาอยู่ทางเหนือ แม่น้ำอสีอยู่ทางใต้ แต่อีกแบบหนึ่งก็กล่าวว่า แม่น้ำคงคาและแม่น้ำชื่อว่าวรุณมาบรรจบกันและมีความเชื่อถือของคนว่า มีแม่น้ำอีกสายหนึ่งลอดมาทางใต้ มาบรรจบกันที่ตรงนั้น แต่ที่เห็นกันอยู่ก็เป็นแม่น้ำสองสายมาบรรจบกันว่ารวมชื่อของแม่น้ำนั้นเข้าก็เป็นพาราณสี.

ส่วนคำว่า **อิสิปตนะ**[๑] แปลตามศัพท์ว่า **ที่เป็นที่ตกของฤษี** มีอธิบายสองอย่าง อย่างหนึ่งมีอธิบายว่า ได้มีพระปัจเจกพุทธเจ้าจำนวน ๕๐๐ รูป เหาะมาถึงที่ตรงนั้น ก็มานิพพาน แล้วสรีระของท่านก็ตกลงมาที่ตรงนั้นพร้อมกัน อีกอย่างหนึ่งอธิบายว่า ได้มีพระปัจเจกพุทธเจ้ามีจำนวน ๕๐๐ รูป คือจำนวนมาก ได้ออกมาจากป่า และมาพักอยู่ที่แห่งนั้น เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อิสิปตนะ แปล

๑. ป. สู. ๒/๒๕๓, ๘๖

ว่าที่ตกของฤษี หรือที่มาประชุมพักของฤษีก็ได้ คำว่า **ฤษี** แปลตามศัพท์ว่า *ผู้มีปรกติแสวงหา* หมายความว่า ผู้มีปรกติแสวงหาคุณวิเศษ เดิมก็ใช้เป็นชื่อเรียกนักบวชภายนอกพระพุทธศาสนา แต่เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรม ก็ใช้คำนี้เป็นชื่อของผู้แสวงธรรมในพระพุทธศาสนาด้วย ดังที่เรียกพระสาวกเป็นต้นว่า เป็นอิสิ หรือฤษี แต่ว่าใช้ในความหมายว่า *แสวงธรรมะ*

คำว่า **มิคทายะ** นั้น คำว่า **ทายะ** บางท่านแปลว่า **ป่า** **มิคทายะ** แปลว่า **ป่าเนื้อ** อีกคำหนึ่ง **ทาวะ** คือเป็นตัว **ว** แปลว่า **ป่า** เหมือนกัน **มิคทาวะ** ก็แปลว่า **ป่าเนื้อ** อีกอย่างหนึ่ง **ทายะ** แปลว่า **ให้** **มิคทายะ** ก็แปลว่าที่เป็นที่ให้อภัยแก่เนื้อ คือเนื้อนก ที่อยู่ในเขตนั้นก็ถูกห้ามไม่ให้ทำอันตราย คือเท่ากับเป็นที่หวงห้ามไม่ให้ทำอันตรายแต่สัตว์ป่าในที่นั้น.

ความเจริญของแคว้นกาสี ในอดีต ได้มีเล่าไว้ในชาดกเป็นอันมาก ในบางครั้งได้มีความเจริญในด้านศีลธรรมมาก จนถึงมีเล่าไว้ในชาดก[๑]ว่า ครั้งหนึ่งพระเจ้าแผ่นดินของแคว้นกาสีมีพระนามว่า พรหมทัต พระนามนี้เป็นพระนามของกษัตริย์แห่งแคว้นนี้สืบต่อกันมาทุก ๆ องค์ พระเจ้าพรหมทัตพระองค์นี้ได้ทรงตั้งอยู่ในความยุติธรรมเป็นอย่างยิ่ง ได้ทรงตัดสินความของราษฎรด้วยความเที่ยงตรง ทรงปกครองให้มีความสุขไม่เบียดเบียนกันและกัน จนเป็นที่สรรเสริญ

---

๑. ราโชวาท. ชา. อ. ๓/๑

กันทั่วไป พระองค์ได้เคยปลอมพระองค์เสด็จไปเที่ยวสอดส่องดูสุขทุกข์ของราษฎรอยู่เสมอ ก็ไม่พบผู้ที่ตำหนิติเตียน พระองค์ได้เสด็จทรงราชรถมีนายสารถีขับเรื่อยไปจนถึงชายแดน ในคราวหนึ่ง และในรัฐโกศลซึ่งอยู่ติดกัน พระเจ้าแผ่นดินของแคว้นนั้นมีพระนามว่าพัลลิกะ ก็ทรงปกครองราษฎรให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุขคล้ายคลึงกัน ชอบปลอมพระองค์เสด็จออกสอดส่องดูทุกข์สุขของราษฎร และในคราวหนึ่งก็เสด็จทรงราชรถมีนายสารถีขับออกไปจนถึงชายแดน รถของพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองพระองค์ มาสวนกันในทางแคบแห่งหนึ่ง สารถีของทั้งสองฝ่ายก็เกี่ยงจะให้อีกฝ่ายหนึ่งหลีกทางให้ แต่อีกฝ่ายหนึ่งก็ไม่ยอม ฉะนั้นก็ได้ถามกันถึงพระราชประวัติต่าง ๆ ปรากฏว่ามีพระชนม์เท่ากัน มีกำลังรี้พลทรัพย์สมบัติก็เท่าเทียมกัน ไม่ด้อยกว่ากันก็ยังไม่มีเหตุที่จะอ้างให้อีกฝ่ายหนึ่งหลีกทางให้อีกฝ่ายหนึ่งได้ คราวนี้จึงได้ถามกันขึ้นถึงธรรมะของพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองพระองค์ นายสารถีของพระเจ้าพัลลิกะ ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินของแคว้นโกศลตอบว่า พระเจ้าพัลลิกะพระราชาของตนนั้น ทรงโต้ตอบหนักแก่คนที่หนักมา พระโต้ตอบอ่อนแก่คนที่อ่อนมา ทรงชนะความดีด้วยความดี แต่เมื่อชั่วมาก็ทรงเอาชนะความชั่ว พระเจ้าแผ่นดินของตนเป็นเช่นนี้ ฝ่ายสารถีของพระเจ้าพรหมทัตกรุงกาสีก็ตอบว่า พระเจ้าแผ่นดินของตนนั้น **ทรงเอาชนะคนโกรธด้วยความไม่โกรธ ทรงเอาชนะคนชั่วหรือความชั่วด้วยความดี ทรงเอาชนะคน**

ตระหนี่หรือความตระหนี่ด้วยการบริจาค พระเจ้าแผ่นดินของตนได้มีธรรมะเช่นนี้ เมื่อได้ฟังดั่งนั้น ฝ่ายพระเจ้าพัลลิกะแห่งกรุงโกศลเห็นว่าธรรมะของพระเจ้าพรหมทัต สูงกว่าจึงยอมหลีกทางให้.

อีกเรื่องหนึ่ง เป็นเรื่องแสดงการให้อภัยแก่เนื้อ[๑] คือมีเรื่องเล่าว่า พระเจ้าพรหมทัต ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินของแคว้นกาสีพระองค์หนึ่ง ได้โปรดล่าเนื้อและเสวยเนื้อสัตว์เป็นอาจิณ ได้เกณฑ์ให้ราษฎรตามเสด็จในการล่าเนื้อ จนราษฎรพากันระอา เพราะต้องละทิ้งการงาน จึงได้คิดที่จะหาที่สักแห่งหนึ่งจัดล้อมไว้และต้อนเนื้อเข้ามารักษาไว้ในที่นั้น เมื่อพระเจ้าแผ่นดินต้องการจะล่าเนื้อเสวยเนื้อ ก็ให้มาล่าเอาไป พวกตนก็จะไม่ต้องเสียเวลาทำมาหากิน จึงได้พร้อมกันไปต้อนเอาเนื้อมารวมไว้ในที่แห่งหนึ่งเป็นจำนวนมาก เนื้อที่ถูกต้อนมานั้นได้มีอยู่สองหมู่ หัวหน้าของเนื้อหมู่หนึ่งชื่อว่านิโครธ อีกหมู่หนึ่งชื่อว่าสาขะ เนื้อทั้งสองนี้เป็นเนื้อที่มีรูปงาม พระเจ้าแผ่นดิน เมื่อได้เสด็จมาทอดพระเนตร ก็พระราชทานอภัยให้โดยเฉพาะ ไม่ให้ใครทำอันตราย เมื่อต้อนเนื้อมารวมไว้ดั่งนั้นแล้ว บางคราวพระเจ้าแผ่นดินก็เสด็จมาเอง บางคราวก็ให้พ่อครัวมาจัดการประหาร ไปปรุงอาหารเป็นประจำ เนื้อที่ถูกเขาไล่จะฆ่าก็พากันวิ่งหนี จะจับฆ่าได้สักตัวหนึ่งก็บาดเจ็บกันหลายตัว เพราะฉะนั้นหัวหน้าทั้งสองก็หารือกันว่า ไหน ๆ ก็จะต้องตายด้วยกันแล้ว จัดวาระไปรอรับความตายอยู่วันละตัว เมื่อ

---

๑. นิโครธมิคชา อ. ๑/๒๒๗

ถึงวาระของเนื้อตัวไหน เนื้อตัวนั้นก็ไปรออยู่ในที่ที่เขาจะประหาร หมู่เนื้อทั้งปวงก็ตกลงกัน และก็ผลัดวาระกันไปให้เขาจับฆ่า คราวนี้ก็ถึงวาระของแม่เนื้อตัวหนึ่งซึ่งมีครรภ์แก่ เป็นบริวารของเนื้อชื่อว่าสาขะ แม่เนื้อตัวนั้นไปหาหัวหน้า ขอร้องว่าให้ตกลูกเสียก่อน เมื่อตกลูกแล้วก็จะเข้ารับวาระ ฝ่ายหัวหน้าก็ไม่ยอม เพราะไม่อาจจะจัดให้ใครไปแทนได้ เนื้อท้องแก่นั้นก็ไปหาหัวหน้าเนื้ออีกฝูงหนึ่งซึ่งชื่อว่า นิโครธ หัวหน้าเนื้อชื่อว่านิโครธนั้นสงสาร จึงรับภาระที่จะช่วย ได้เอาตัวเองไปรอรับวาระ ฝ่ายพ่อครัวเข้ามาเพื่อจะฆ่าเนื้อเมื่อมาเห็นเนื้อหัวหน้า ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินได้สั่งห้ามไว้แล้ว ก็ไม่กล้าทำอันตราย ไปทูลให้ทรงทราบ พระเจ้าแผ่นดินเสด็จมาทรงถามสอบสวนได้ความแล้ว ทรงมีพระราชดำริว่า แม้แต่สัตว์เดียรัจฉานก็ยังมีจิตใจที่มีเมตตากรุณา ไฉนมนุษย์จึงไม่มี จึงพระราชทานอภัยให้แก่หมู่เนื้อทั้งหลาย ห้ามไม่ให้ใครทำอันตรายทั่ว ๆ ไปทั้งหมด.

เรื่องชาดกโดยมากในพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องเล่าในแคว้นกาสีนี้เกือบทั้งนั้น อันแสดงว่าเป็นแคว้นที่เคยรุ่งเรืองมามาก แต่ก็หมายความว่ารุ่งเรืองมามากก่อนสมัยพุทธกาล คือก่อนที่พระ-พุทธเจ้าอุบัติขึ้น ในสมัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงอุบัติขึ้นนั้น แคว้นกาสีนี้ปรากฏว่าได้ด้อยอำนาจลงไป จนต้องไปรวมอยู่กับแคว้นโกศล ซึ่งเป็นแคว้นใหญ่อยู่ในเวลานั้น แต่ว่าในสมัยพระพุทธเจ้านั้น แคว้น

กาสีนี้จะเป็นแคว้นอิสสระหรืออย่างไรไม่ปรากฏชัด แต่ก็มีเรื่องเกี่ยวเนื่องอยู่กับแคว้นโกศลและมคธ เพราะฉะนั้นก็ควรจะทราบอีกสองแคว้นนั้นโดยสังเขปก่อน **แคว้นมคธ** หรือ **มคธรัฐ** นั้น ในสมัยพุทธกาล พระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่า **พิมพิสาร** ราชธานีชื่อว่า **ราชคหะ** หรือ **ราชคฤห์** ส่วน แคว้นโกศล พระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่า ปเสนทิ ราชธานี ชื่อว่า สาวัตถี พระเจ้าพิมพิสาร กรุงราชคฤห์แห่งมคธรัฐ กับพระเจ้าปเสนทิกรุงสาวัตถีแห่งโกศลรัฐ ต่างก็เป็นพระสวามีของขนิษฐภคินีของกันและกัน คือพระขนิษฐภคินีของพระเจ้าปเสนทิไปอภิเศกเป็นพระอรรคมเหษีของพระเจ้าพิมพิสาร พระขนิษฐภคินีของพระเจ้าพิมพิสาร ก็ไปอภิเศกเป็นอรรคมเหษีของพระเจ้าปเสนทิ เมื่อพระราชบิดาของพระเจ้าปเสนทิ อันมีพระนามว่า พระเจ้ามหาโกศล หรือ มหาปเสนทิ ทรงจัดอภิเศกพระราชธิดาซึ่งเป็นขนิษฐภคินีของพระเจ้าปเสนทิ ในปัจจุบันนั้นแก่พระเจ้าพิมพิสาร ก็ได้พระราชทานกาสิกคามให้แก่พระราชธิดาเพื่อเป็นค่าเครื่องประดับทนุบำรุงพระราชธิดาของพระองค์ ผู้ปกครองของแคว้นกาสีไม่ปรากฏชัด เพราะในตำนานพระพุทธศาสนาจะมีเล่าไว้ ก็ในเมื่อมาเกี่ยวพันกับเรื่องทางศาสนาเท่านั้น ถ้าไม่มีเกี่ยวพันก็ไม่เล่า แต่ว่ามีกล่าวไว้ในอรรถกถาพระวินัยเล่มหนึ่ง[๑] ว่า พระเจ้าแผ่นดินของกาสีเป็นพระภาดาร่วมพระราชบิดาของพระเจ้าปเสนทิแห่งแคว้นโกศลในสมัยนั้น และในบาลีวินัยแห่งหนึ่ง[๒] ก็มีเล่าถึงว่า พระเจ้า-

๑. สมนฺต. ๒/๒๒๖ ๒. มหาวคฺค จีวรขนฺธก ๕/๑๙๖

กาสีได้ส่งผ้าเนื้อดีไปพระราชทานแก่หมอชีวกโกมารภัจ ซึ่งเป็นผู้มีอุปการะแก่พระองค์ ผ้าแคว้นกาสีนี้เป็นสินค้าที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้นเป็นของดีมีราคามาก ส่วนการศาสนาในแคว้นกาสี โดยเฉพาะในพาราณสี ซึ่งเป็นเมืองหลวงในสมัยพระพุทธเจ้า ปรากฏว่าเป็นที่รวมของลัทธิศาสนาเป็นอันมาก ดังที่กล่าวว่า มีศาสดาเจ้าลัทธิสั่งสอนอยู่เป็นก๊กใหญ่ ๆ ๖ ก๊ก และที่มีผู้นับถือมาก ตามหลักฐานที่แสดงกันมาก็คือ ศาสนาไชนะ กับศาสนาพราหมณ์ พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปประกาศพระพุทธศาสนาในแหล่งที่มีศาสนาต่าง ๆ กำลังรุ่งเรืองอยู่.

คราวนี้ จะแสดงความของปฐมเทสนา อธิบายออกไปโดยสังเขป.

อริยสัจจ์ ข้อที่ ๑ คือทุกข์ คำว่า *ทุกข์* แปลตามศัพท์ว่า *สิ่งที่ทนอยู่ยาก* มีความหมายเป็นสองอย่างคือ อย่างหนึ่งหมายถึงทุก ๆ สิ่งที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป คือว่าเมื่อเกิดขึ้นมาแล้วก็ต้องแปรปรวนเรื่อยไปจนถึงดับหรือแตกสลาย เรียกง่าย ๆ ว่าหมายถึงทุก ๆ สิ่งที่มีเกิดมีดับ สิ่งใดมีเกิดขึ้นและต้องดับไป สิ่งนั้นเรียกว่าเป็นทุกข์ทั้งหมด เพราะอะไร เพราะว่าทนอยู่ยาก คือทนอยู่ไม่ได้ ถ้าทนอยู่ได้ เกิดขึ้นมาแล้วก็ต้องไม่ดับไม่แตกสลาย แต่เพราะเกิดขึ้นแล้ว ก็ต้องดับต้องแตกสลาย จึงได้ชื่อว่าเป็นทุกข์

อันแปลว่าทนอยู่ยาก หมายความว่าทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป นี้เป็นทุกข์ที่เป็นสภาพธรรมดา ทุก ๆ สิ่งในโลกตลอดถึงตัวโลกเอง ก็ต้องเป็นเช่นนี้ เพราะไม่มีอะไรที่เกิดขึ้นแล้วไม่ดับไม่แตกสลาย ต่างกันแต่ว่าจะแตกสลายไปช้าหรือเร็วเท่านั้น ในพระสูตร ท่านชี้เข้ามาให้กำหนดรู้โดยเฉพาะที่กาย ว่าเกิดเป็นทุกข์ แก่เป็นทุกข์ ตายเป็นทุกข์ ก็มุ่งที่จะให้รู้ถึงทุกข์ที่เป็นสภาพธรรมดาดั่งกล่าวนั้น ถ้าจะอธิบายอย่างอื่นก็พอได้แต่ไม่ชัด เช่นบางท่านอธิบายว่า เมื่อเกิดนั้นทุกข์หนักหนา แต่ความจริง ทุก ๆ คนก็ไม่รู้ว่าทุกข์อย่างไร เวลาเกิดออกมา มารู้เอาเมื่อโตขึ้นแล้ว เพราะฉะนั้น จะไปว่าเป็นทุกข์ก็ไม่รู้ แก่นี่ก็เหมือนกัน ถ้ามุ่งถึงว่าร่างกายแปรปรวนเปลี่ยนแปลงในขั้นเจริญขึ้น ซึ่งเรียกว่าแก่เหมือนกัน คือว่าแก่ขึ้น ก็ไม่รู้สึกว่าจะเป็นทุกข์อะไร แต่ครั้นอายุมากเข้าเป็นแก่ลง ร่างกายเสื่อมลงจึงค่อยรู้สึกขึ้น เมื่อเวลาจะตายว่าตายเป็นทุกข์ ความจริงทุกข์ก่อนตาย เมื่อจะตายจริง ๆ ไม่มีใครรู้ว่าเป็นทุกข์อย่างไร อย่างที่เรียกว่ากลัวตายนั้นความจริง กลัวก่อนตาย ถ้ายังกลัวตายอยู่ก็ยังไม่ตาย เมื่อจะตายจริงแล้วไม่กลัว คือว่าไม่รู้สึกที่จะกลัวแล้ว และพร้อมกันนั้นก็ไม่มีความรู้สึกว่าเป็นทุกข์แล้ว แต่ท่านก็อธิบายให้เห็นว่าเดือดร้อนอย่างนั้นอย่างนี้ต่าง ๆ แต่ก็ไม่ชัด เพราะฉะนั้น เห็นว่าจะต้องอธิบายว่า ที่ชื่อว่าเป็นทุกข์ ก็หมายถึงว่าเป็นสภาพธรรมดาที่

จะต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ทนอยู่คงที่ไม่ได้ คือว่าทุก ๆ สิ่งตลอดถึงกายของเรา เมื่อเกิดขึ้นเบื้องต้น แล้วก็เปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ จนถึงลงท้ายก็ดับ ทุก ๆ สิ่งในโลกตลอดถึงโลกก็เป็นอย่างนี้ เป็นทุกข์ที่เป็นสภาพธรรมดา นี้เป็นความหมายอย่างหนึ่งซึ่งเป็นความหมายยืน แต่คนเราเองไปมีตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก และมีอุปาทาน คือความยึดถือในสิ่งที่เป็นทุกข์นั้น เพราะฉะนั้นจึงได้เกิดความทุกข์ขึ้นอีกอย่างหนึ่งที่เรียกว่า ความทุกข์ใจต่าง ๆ ดั่งที่ท่านแสดงไว้ว่า โสกปริเทวทุกขโทมนัสสอุปายาสาปิ ทุกขา เป็นต้น ถ้าบุคคลไม่มีตัณหาอุปาทานอย่างพระพุทธเจ้า หรือพระอรหันตสาวก ก็ไม่เห็นว่าจะต้องเป็นทุกข์เดือดร้อนอะไร สิ่งทั้งหลายในโลกตลอดจนถึงกายของเราเอง ตลอดจนถึงโลกเอง ก็ต้องเป็นไปตามคติธรรมดา คือว่ามีเกิด มีแปรปรวนมีดับ แต่เมื่อไม่มีกิเลสเข้าไปยึดถือ ก็ไม่เป็นทุกข์.

เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงความทุกข์ขึ้นอีกอย่างหนึ่ง ที่เกิดจากตัณหา ได้แก่ความทุกข์ใจต่าง ๆ ประกอบกันไปด้วย แล้วก็ชี้ว่าตัณหานี้ที่เป็นเหตุให้เกิดอุปาทานคือความยึดถือ ก็เป็นสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นอริยสัจจ์ ข้อที่ ๒.

เมื่อดับตัณหา ดับความยึดถือได้ ก็เป็นความดับทุกข์ เป็นอริยสัจจ์ข้อที่ ๓ อะไรจะเป็นอะไร ใจเราก็ไม่เป็นทุกข์อะไร เทียบ

ดูเหมือนอย่างเดียวนี้เอง ถ้าบุคคลมีตัณหาอุปาทานในสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอะไรขึ้น ในทางที่ไม่ชอบไม่ปรารถนา จึงจะเกิดความทุกข์ขึ้น ถ้าไม่มีตัณหาอุปาทานในสิ่งใด สิ่งนั้นจะเป็นอะไร จะไม่เป็นทุกข์อะไร คราวนี้พิจารณาดูใกล้เข้ามา ๆ จนถึงทุกสิ่งทุกอย่าง ถ้าหมดตัณหาอุปาทานเสียทุก ๆ สิ่งแล้ว ทุกข์ก็ไม่มีทุก ๆ สิ่ง แต่ว่าสิ่งทั้งหลายในโลก ก็ต้องเป็นไปตามคติธรรมดา มีเกิด มีแปรปรวน มีดับ.

มรรคนั้น ก็หมายความว่า การปฏิบัติอบรมจิตและอบรมปัญญา ให้เกิดความรู้ความเห็น จนเป็นเหตุให้ละตัณหาอุปาทานเสียได้ นี่แหละเป็นใจความของมรรคมีองค์แปด ซึ่งเป็นอริยสัจจ์ข้อที่ ๔ ความรู้ความเห็นนั้นต้องเป็นความรู้ที่ละได้ด้วย ไม่ใช่รู้แล้วละไม่ได้ ต้องเป็นความรู้ที่ทำได้ ไม่ใช่รู้แล้วทำไม่ได้ อันนี้เป็นลักษณะของความรู้ที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒.

ในปฐมเทสนาที่ได้ย่อความมาแสดงแล้ว มีอธิบายโดยสังเขปบางข้อ ดังนี้.

คราวนี้จะอธิบาย **ญาณ** คือความรู้ของพระพุทธเจ้าที่เกิดขึ้นในอริยสัจจ์ ที่ว่ามีวน ๒ มีอาการ ๑๒ ในเบื้องต้น ควรกำหนดชื่อญาณไว้ ๓ ก่อน คือ :–

๑. **สัจจญาณ** ความรู้ในสัจจะคือ จริง.

๒. **กิจจญาณ** ความรู้ในกิจหน้าที่ ๆ พึงทำ.

๓. **กตญาณ** ความรู้ในการทำกิจเสร็จ.

การที่จะทำความเข้าใจ **ญาณ** ในอริยสัจจ์ ก็ควรจะทำความเข้าใจ **ญาณ** คือความรู้ในเรื่องสามัญ เป็นการเทียบเคียง เมื่อทุก ๆ คนประสบเรื่องที่เป็นหน้าที่การงานของตน เรื่องในครอบครัว เรื่องอื่น ๆ จากนี้ที่เกี่ยวข้อง เบื้องต้นจะต้องรู้ความจริงก่อน ที่เรียกกันเป็นสามัญว่า *ข้อเท็จจริง* เมื่อรู้ความจริงถูกต้องแล้ว จึงรู้ว่าควรจะจัดการอย่างไรกับเรื่องนั้น เมื่อรู้ดั่งนี้แล้ว จึงลงมือจัดทำจนสำเร็จ รู้ความจริงเบื้องต้นเทียบได้กับ *สัจจญาณ* รู้ว่าจะต้องทำอย่างไรเทียบได้กับ *กิจจญาณ* รู้ว่าทำสำเร็จแล้วเทียบได้กับ *กตญาณ* อีกอย่างหนึ่ง เทียบในการรักษาโรค เบื้องต้นก็จะต้องรู้ว่าเป็นโรคอะไร นี้เทียบได้กับ *สัจจญาณ* จะต้องรู้ว่าจะต้องรักษาอย่างไร นี้เทียบได้กับ *กิจจญาณ* รู้ว่ารักษาโรคให้หายได้แล้ว นี้เทียบได้กับ *กตญาณ* ฉะนั้น ความรู้สามัญในเรื่องทั่ว ๆ ไปของคนก็จะต้องมีลักษณะทั้ง ๓ นี้.

คราวนี้ว่าถึงความรู้ใน **อริยสัจจ์** อริยสัจจ์นั้นมี ๔ ข้อ ดั่งที่แสดงแล้ว พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ตัวของอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นั้นด้วย คือเมื่อทรงแสดงว่า **ทุกข์** ก็ทรงแสดงว่า อะไรเป็นทุกข์ เมื่อทรงแสดงว่า **สมุทัย** ได้ทรงชี้ด้วยว่าอะไรเป็นสมุทัย เมื่อทรงแสดงว่า **นิโรธ** ความดับทุกข์ ทรงชี้ด้วยว่าดับอะไร เมื่อทรงแสดง **มรรค** ก็ทรงชี้ข้อปฏิบัติไว้ด้วย

ครบถ้วน ฉะนั้น ในเบื้องต้นที่เรียกว่าจะรู้อริยสัจจ์ ก็ต้องรู้ว่า สิ่งต่าง ๆ ที่ทรงแสดงไว้นั้นเป็นจริงอย่างนั้นหรือไม่ ทรงแสดงว่า ความเกิด แก่ ตาย เป็นต้น เป็นทุกข์ ก็ความเกิด แก่ ตายนั้น เป็นทุกข์จริงหรือไม่ ทรงแสดงว่า ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ก็ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์จริงหรือไม่ ทรงแสดงว่า ดับตัณหาเสีย เป็นความดับทุกข์ ก็เป็นความดับทุกข์จริงหรือไม่ ทรงแสดงว่า ทางมีองค์ ๘ เป็นทางให้ถึงความดับทุกข์ จริงหรือไม่ เบื้องต้น ก็จะต้องรู้ว่าจริงหรือไม่ดังกล่าวนี้ก่อน ถ้ายังไม่เกิดความรู้ของตัวเอง ก็ยังไม่ชื่อว่ารู้ ดังเช่นรู้ตามแบบ หรือตามที่ได้ยิน อ่านเรื่องอริยสัจจ์ ฟังเรื่องอริยสัจจ์ ก็คงรู้เหมือน ๆ กันทุกคน แล้วก็สวดกันเป็นประจำว่า ชาติปิ ทุกฺขา ชราปิ ทุกฺขา มรณมฺปิ ทุกฺขํ **รู้ตามสัญญา ดังนี้** ***ยังไม่ชื่อว่า*** *ญาณ* ต้องรู้สึกเห็นจริงขึ้นด้วยตัวเอง เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นอย่างเห็นแท้แน่นอนลงไปอย่างนั้น โดยไม่นึกว่าพระพุทธเจ้าท่านว่า ไม่ต้องนึกว่าใครว่า แต่ว่าตนเองลงความเห็นจริงลงไปอย่างนั้น และการลงความเห็นนั้นก็ไม่ใช่ว่าลงความเห็นข้างนอก แต่ว่าลงความเห็นเข้ามาที่ตัวเราเอง เพราะอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงที่ตัวของเราเอง คือตัวของทุก ๆ คน ดังทรงแสดงว่า นี้ทุกข์ คำนี้ก็หมายถึงชี้เข้ามาข้างใน ทุกข์ก็ยังคงอยู่ที่ตัวของเราเอง เกิด แก่ ตาย ก็อยู่ที่ตัวของเราเอง ทุกข์ใจต่าง ๆ ต่อจากนั้นก็อยู่ที่ตัวของเราเอง รู้เข้ามาที่ตัวของเราเอง เหล่านี้แหละว่า เป็นทุกข์จริง สมุทัยก็เหมือนกัน รู้เข้ามา

ที่ตัวของเราเองว่า ตัณหาที่จิตใจของตนเองนั้นเป็นตัวสมุทัย นิโรธก็เหมือนกัน รู้เข้ามาถึงความดับตัณหาของตนเองว่า เป็นความดับทุกข์ มรรคก็เหมือนกัน รู้เข้ามาที่ข้อปฏิบัติดี และปฏิบัติชอบต่าง ๆ ที่ตัวของเราเอง ว่าเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ความรู้ที่เกิดขึ้นด้วยตนเอง มีความเห็นชัดลงไปด้วยตนเอง เห็นจริงแท้ แน่นอนลงไปเองว่า นี้เป็นทุกข์ นี้เป็นเหตุเกิดทุกข์ นี้เป็นความดับทุกข์ นี้เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เรียกว่า *สัจจญาณ* รู้ในความจริงซึ่งต้องมีเป็นประการแรก เมื่อมีความรู้นี้แล้ว ก็เป็นอันว่ารู้ลักษณะหน้าตาของอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ รู้สภาพของอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ เหมือนอย่างมีคนมา ๔ คน ในเบื้องต้น เมื่อสังเกตจนรู้ว่า คนทั้ง ๔ นี้ มีลักษณะนิสัยใจคอเป็นอย่างไร มีความสามารถเป็นอย่างไร แปลว่ารู้จักคนทั้ง ๔ นี้ดี ว่าเป็นอย่างไร.

คราวนี้ก็ถึง **กิจจญาณ** ความรู้ในกิจหน้าที่ที่พึงทำ คือเมื่อรู้สภาพของอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นั้นตามเป็นจริงแล้ว ก็รู้สืบไปว่า ทุกข์นั้นควรกำหนดรู้ คือควรกำหนดให้รู้ว่าเป็นทุกข์เท่านั้น ไม่ต้องทำอะไร สมุทัยนั้นควรละ คือสละให้พ้นไป นิโรธนั้น ควรทำให้แจ้ง มรรคนั้นควรอบรมให้มีให้เป็นขึ้น นี้เรียกว่ากิจจญาณ รู้ในกิจ คือในหน้าที่ควรทำในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นั้น หมายความว่า รู้หน้าที่อันควรปฏิบัติในธรรมะแต่ละข้อ.

การปฏิบัติของคนที่ยุ่งเหยิงกันอยู่ ก็เพราะเหตุว่าปฏิบัติไม่ถูกหน้าที่ ยกเฉพาะอริยสัจจ์ ๔ นี้ หน้าที่ที่ควรจะปฏิบัติในทุกข์ก็คือ กำหนดให้รู้เท่านั้นว่าเป็นทุกข์ หน้าที่ที่ควรจะปฏิบัติในสมุทัยก็คือ ละ ดั่งกล่าวแล้ว แต่คนเราไปปฏิบัติสับกัน ดั่งเช่นคนที่มีความทุกข์โศกอย่างหนัก เพราะปรารถนาไม่ได้สมหวัง เป็นคนจนทางเข้า บางทีก็ทำอัตตวินิบาตกรรมตัวเอง นี่เรียกว่าทำผิดหน้าที่ของธรรมะ เพราะว่าร่างกายของตัวเองที่ตัวเองฆ่าเสียนั้นจัดเข้าในทุกขสัจจะ คืออยู่ในหมวดทุกข์ ที่ท่านว่า ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย ดั่งที่แสดงแล้ว เกี่ยวแก่ร่างกายนี้ พระพุทธเจ้าท่านสอนให้กำหนดรู้เท่านั้น ว่าเป็นทุกข์ ไม่ได้สอนให้ละ คือฆ่าตัวเองลงไป สิ่งที่ท่านสอนให้ฆ่านั้น คือสมุทัยต่างหาก ได้แก่ตัณหาที่เป็นตัวเหตุ อันมีอยู่ในใจของตัว หรือพูดรวม ๆ ว่า กิเลสเป็นความปรารถนาอยากได้ต่าง ๆ หรือว่าจะพูดอย่างกว้าง ๆ ว่า โลภ โกรธ หลง ก็ได้ ตัวสมุทัยท่านสอนให้ละ เมื่อจะฆ่าก็ต้องฆ่าสมุทัย ไม่ใช่ฆ่าร่างกาย.

ในเรื่องสามัญอื่น ๆ ก็เหมือนกัน อย่างเช่นว่า เมื่อเกิดเรื่องกระทบกระทั่งโกรธแค้นขัดเคืองกัน ก็ทุบตีทำร้ายร่างกายกัน นี่ก็ทำผิดหน้าที่เหมือนกัน ร่างกายที่ทุบตีทำร้ายกันนั้นเป็นทุกขสัจจะ เพราะร่างกายต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย ในหมวดทุกข์ที่พระพุทธเจ้าท่าน

สอนให้กำหนดรู้ ท่านไม่สอนให้ไปทุบตีทำร้ายกัน ท่านสอนให้ทุบตีทำร้ายโทสะ คือความโกรธในใจของตัวเองนั้นแหละ เมื่อเกิดความโกรธขึ้นก็ให้ทุบตีทำร้ายตัวความโกรธในใจ คือให้ละความโกรธนั้นเสีย ถ้าจะทำร้ายก็ทำร้ายความโกรธ ไม่ให้ใครไปทำร้ายร่างกายของใคร เพราะฉะนั้น ถ้ารู้หน้าที่ของธรรมะ ปฏิบัติให้ถูกหน้าที่ของธรรมะ เรื่องเดือดร้อนก็ไม่มี

ส่วนนิโรธนั้น ท่านสอนให้ทำให้แจ้ง คือเมื่อได้ปฏิบัติจนได้รับความสงบของจิตใจ สงบจากความดิ้นรนทะยานอยาก ก็ให้กำหนดดูให้รู้จักตัวความสงบนั้นไว้ แล้วคอยพอกพูนอยู่ บางทีเราไม่ค่อยสนใจกับความสงบ แต่ความจริงทุก ๆ คนจะต้องมีความสงบอยู่เสมอเป็นครั้งเป็นคราว เพราะว่ากิเลสเช่นว่า ตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากปรารถนานั้น ไม่ใช่ว่าจะมีครอบงำใจอยู่ตลอดเวลา ถ้าครอบงำใจอยู่ตลอดเวลาแล้วจะหาความสงบไม่ได้ จะพักผ่อนหลับนอนไม่ได้ ใจจะยุ่งอยู่กับอารมณ์ที่ดิ้นรนที่ยึดถืออยู่ แต่ที่เราพักผ่อนได้ มีความสุขได้ ก็เพราะเหตุว่า มีเวลาที่จิตใจมีความสงบ เพราะฉะนั้น ก็จะต้องให้คอยสังเกตดูให้รู้จักตัวความสงบที่เราได้รับอยู่ ทั้งที่ได้รับโดยปรกติ ทั้งที่ได้รับโดยการปฏิบัติ ให้รู้จักหน้าตาของความสงบอยู่เสมอ อย่าละเลยไปเสีย เพราะอันนี้แหละ เป็นผลที่จะให้จิตได้รับความสุข และคอยรักษาความสงบนั้นไว้.

คราวนี้ **มรรค** หน้าที่ ๆ จะปฏิบัติในมรรค ก็หมายความว่าจะต้องปฏิบัติทำให้มีขึ้น พิจารณาดูได้ในองค์ทั้ง ๘ นั้น ที่เราเองว่าตัวของเรามีอยู่เพียงไร แล้วก็ต้องอบรมให้มีขึ้น อบรมความเห็นชอบ ความดำริชอบ พูดชอบ ทำการงานชอบ อาชีพชอบ เพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ ให้มีอยู่เสมอ ถ้าเราตรวจดูที่ตัวเราเองอยู่ เราก็จะรู้ เว้นไว้แต่จะละเลยไม่ตรวจ โดยมากเรามักจะไปตรวจข้างนอก ไปดูว่าคนนั้นผิด คนนั้นชอบ แต่สำหรับในด้านคดีธรรมนั้น ท่านมุ่งให้ตรวจดูเข้ามาข้างใน ให้ดูตัวเองอยู่ว่า อะไรของเราผิด อะไรของเราชอบ แล้วก็ต้องพยายามละส่วนที่ผิดให้หมดไป ปฏิบัติส่วนที่ชอบให้มีมาก ๆ นี้เป็นหน้าที่ ๆ จะต้องทำในมรรคมีองค์ ๘.

รู้ในกิจ คือหน้าที่ดังกล่าวมานี้ เรียกว่า กิจจญาณ

เมื่อได้ปฏิบัติในกิจ คือหน้าที่ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ สำเร็จบริบูรณ์แล้ว ก็รู้เป็น **กตญาณ** คือความรู้ในการทำกิจสำเร็จ ต้องถึงขั้นนี้จึงจะเป็นความรู้ที่สมบูรณ์ ถ้ายังไม่ถึงกตญาณ ความรู้ยังไม่สมบูรณ์ พระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติจนบังเกิดความรู้ถึงชั้นกตญาณนี้ จึงได้ชื่อว่า **พุทธะ** ผู้รู้ที่บริบูรณ์ ผู้ที่สมบูรณ์ เพราะเหตุว่าได้ทรงกำหนดรู้ทุกข์ได้แล้ว ละสมุทัยได้แล้ว ทำให้แจ้งนิโรธแล้ว ปฏิบัติในมรรคบริบูรณ์แล้ว ทรงเป็นผู้เสร็จกิจจริง ๆ.

อริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ เป็นธรรมที่สรุปธรรมทั้งหมด ท่านแสดงว่า

เหมือนอย่างรอยเท้าช้าง เป็นที่รวมของรอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายในโลก เรียกชื่อตามกิจ คือหน้าที่ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ ก็ได้ธรรมะเป็น ๔ หมวด คือ :–

๑. **ปริญเญยยธรรม** แปลว่าธรรมที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่พวกทุกขสัจจ์ทั้งหมด หรือว่าสิ่งที่ต้องเกิด ต้องแก่ ต้องตาย หรือสิ่งที่เกิดดับทั้งหมดรวมเข้าในหมวดนี้ ที่แสดงไว้ในนวโกวาท ก็ได้แก่ธรรมะหมวดขันธ์ อายตนะ ธาตุ เป็นต้นทั้งหมด.

๒. **ปหาตัพพธรรม** ธรรมที่ควรละ ได้แก่กิเลสทั้งหมดที่แสดงไว้ในนวโกวาท ก็เช่น อกุศลมูล ๓ นิวรณ์ ๕ มลทิน ๙ อุปกิเลส ๑๖ รวมความว่าพวกกิเลสและอกุศลธรรมทั้งหมด.

๓. **สัจฉิกาตัพพธรรม** แปลว่า ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ได้แก่ผลของการปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบทั้งหมด เช่น อุปสมะ ความสงบระงับแห่งใจ.

๔. **ภาเวตัพพธรรม** ธรรมที่ควรอบรมให้มีขึ้น เป็นขึ้น ได้แก่ธรรมปฏิบัติทุก ๆ อย่างในนวโกวาท ตั้งแต่ทุกะหมวด ๒ ไปที่เป็นข้อที่สอนให้ปฏิบัติธรรม ก็รวมเข้าในหมวดนี้ทั้งนั้น.

ข้อที่ควรทราบเบ็ดเตล็ดอีกอย่างหนึ่งคือ ในปฐมเทสนานี้ ตอนแสดงทุกขสัจจ์ไม่กล่าวถึงพยาธิ ความป่วยไข้ ว่าเป็นทุกข์ เพราะเหตุว่า ได้รวมไว้ในคำว่า ทุกฺข คือทุกข์กาย ในคำว่า โสก ปริเทว ทุกฺข โทมนสฺส อุปายาส นั้นแล้ว แต่ในที่มาบางแห่งได้แสดงว่า ความ

เกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความเจ็บไข้เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ และตัดคำว่า โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสาปิ ทุกฺขา เสีย

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปฐมเทสนาแล้ว ท่านแสดงว่า **ธรรมจักษุ** คือดวงตาเห็นธรรม ได้เกิดแก่พระโกณฑัญญะ ซึ่งเป็นหัวหน้าของภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า *สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับเป็นธรรมดา* คำนี้บ่งว่าท่านได้เห็นทุกขสัจจ์แจ้งขึ้น เพราะความหมายของทุกข์ประการที่ ๑ คือ สิ่งที่ทนอยู่ไม่ได้ อันหมายถึงว่า สิ่งที่ต้องเกิด ต้องดับ เมื่อท่านได้ดวงตาเห็นธรรมแล้ว ท่านก็ขอบวชต่อพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสอนุญาตว่า *เอหิ ภิกฺขุ* จงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมะอันเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติปฏิบัติเพื่อสิ้นทุกข์โดยชอบเถิด ด้วยพระวาจาเพียงเท่านี้ ก็เป็นอันว่าท่านได้รับอุปสมบทจากพระพุทธเจ้า และอุปสมบทอย่างนี้เรียกว่า *เอหิภิกฺขุอุปสมฺปทา* แปลว่า การอุปสมบทด้วยพระพุทธวาจาว่า จงเป็นภิกษุมาเถิด.

พระสูตรนี้ท่านเรียกว่า **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร** แปลว่า *พระสูตรที่แสดงถึงเรื่องการยังจักรคือธรรมให้เป็นไป* เทียบกับจักรของพระเจ้าจักรพรรดิ พระเจ้าจักรพรรดินั้น ท่านแสดงว่ามีรัตนะ ๗[๑] ได้แก่ จักกรตนะ จักรแก้ว หัตถิรตนะ ช้างแก้ว อัสสรตนะ ม้าแก้ว มณิรตนะ มณีแก้ว อิตถิรตนะ สตรีแก้ว คหปติรตนะ

---

๑. จกฺกวตฺติสุตฺต ๑๑/๖๒

คฤหบดีแล้ว ปริณายกรตนะ นายกแก้ว เป็นเครื่องทำให้เป็นพระ-เจ้าจักรพรรดิ คือเป็นเจ้าโลก เทียบในปัจจุบันก็หมายความว่า ถ้าจะมีอุปกรณ์และบุคคลอันใดที่จะทำให้ใคร ๆ มีอำนาจเหนือบุคคลทั้งโลกจนเป็นเจ้าโลกได้ ก็พอเรียกว่าเป็นรัตนะได้ ความคิดว่าจะต้องมีเจ้าโลกได้มีมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ ในบัดนี้ก็พยายามที่จะเป็นกันอยู่ ก็สุดแต่ว่าใครจะมีอะไรเหนือคนทั้งโลก ในรัตนะ ๗ นั้น จักกรัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิเป็นตัวอำนาจ สำคัญที่ทำให้เป็นเจ้าโลก ถ้าจะเทียบกับในทางบ้านเมือง ก็หมายถึงว่าอาณาจักร คือชาติไหนจะเป็นประเทศชาติของตัวขึ้นก็จะต้องมีอาณาจักรคืออำนาจ พระพุทธเจ้าจะตั้งพระพุทธศาสนาขึ้น ก็ทรงเริ่มด้วยการแสดงปฐมเทสนา เท่ากับว่าทรงตั้งพุทธจักรขึ้นเป็นครั้งแรกด้วยปฐมเทสนานี้ แต่ว่าจักรของพระพุทธเจ้าไม่ใช่อำนาจทางโลก หมายถึงธรรม ทรงตั้งพุทธจักรขึ้นด้วยธรรมเป็นอันเริ่มขึ้นด้วยปฐมเทสนานี้.

เมื่อท่าน พระอัญญาโกณฑัญญะ ได้เกิดดวงตาเห็นธรรม และได้เป็นพระภิกษุองค์แรกในพระพุทธศาสนาแล้ว พระบรมศาสดาได้ตรัสอบรมอีก ๔ รูป ด้วยธรรมะเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ต่อมาท่านวัปปะและท่านภัททิยะได้เกิดดวงตาเห็นธรรม และได้ทูลขออุปสมบท ก็ได้รับการอุปสมบทจากพระพุทธเจ้า เช่นเดียวกับท่านพระอัญญาโกณฑัญญะ พระพุทธเจ้าได้อบรมอีก ๒ ท่าน ท่านที่ได้อุปสมบทแล้ว ๓ ท่าน ก็

เป็นผู้ไปบิณฑบาตมาเลี้ยงรวมกันทั้ง ๖ ต่อมาท่านมหานามะกับท่านอัสสชิ ก็ได้เกิดดวงตาเห็นธรรม และได้ทูลขออุปสมบท ก็ได้รับการอุปสมบทเช่นเดียวกัน แต่ในอรรถกถาได้กล่าวว่า ท่านวัปปะได้ดวงตาเห็นธรรมและได้อุปสมบทในวันแรม ๑ ค่ำ ท่านภัททิยะในวันแรม ๒ ค่ำ ท่านมหานามะในวันแรม ๓ ค่ำ ท่านอัสสชิในวันแรม ๔ ค่ำ ส่วนในชั้นบาลีได้กล่าวไว้เป็นคู่กัน ดังที่เล่ามาทีแรก เมื่อท่านทั้ง ๕ ได้ดวงตาเห็นธรรม และได้อุปสมบทเป็นภิกษุเรียบร้อยพร้อมกันแล้วในวันแรม ๕ ค่ำแห่งเดือนสาวนะ ที่ตรงกับวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ ตามที่นับในประเทศไทย พระบรมศาสดาก็ได้ทรงแสดงพระสูตรที่ ๒ อันเรียกว่า **อนัตตลักขณสูตร** แปลว่า *พระสูตรที่แสดงลักษณะคือเครื่องกำหนดหมายว่าเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน* พระสูตรนี้มีใจความโดยย่อดังต่อไปนี้:-

ตอนที่ ๑ พระบรมศาสดาได้ทรงแสดง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ถ้าทั้ง ๕ นี้พึงเป็นอัตตาตัวตน ทั้ง ๕ นี้ก็พึงไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลก็จะพึงได้ในส่วนทั้ง ๕ นี้ว่า ขอให้เป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย แต่เพราะเหตุว่าทั้ง ๕ นี้ มิใช่อัตตาตัวตน ฉะนั้นทั้ง ๕ นี้จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลก็ย่อมไม่ได้ในส่วนทั้ง ๕ นี้ว่า ขอให้เป็นอย่างนี้เถิด อย่าเป็นอย่างนั้นเลย.

ตอนที่ ๒ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสอบความรู้ความเห็นของท่านทั้ง ๕ นั้น ตรัสถามว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณทั้ง ๕ นี้ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ท่านทั้ง ๕ ทูลตอบว่าไม่เที่ยง ตรัสถามอีกว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข ท่านทั้ง ๕ กราบทูลว่า เป็นทุกข์ ก็ตรัสถามต่อไปว่า สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ควรหรือจะเห็นสิ่งนั้นว่า นี่เป็นของเรา เราเป็นนี่. นี่เป็นตัวตนของเรา ท่านทั้ง ๕ ก็กราบทูลว่า ไม่ควรเห็นอย่างนั้น

ตอนที่ ๓ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสรุปลงว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้ง ๕ นี้ที่เป็นส่วนอดีตก็ดี เป็นส่วนอนาคตก็ดี เป็นส่วนปัจจุบันก็ดี เป็นส่วนภายในก็ดี เป็นส่วนภายนอกก็ดี เป็นส่วนหยาบก็ดี เป็นส่วนละเอียดก็ดี เป็นส่วนเลวก็ดี เป็นส่วนประณีตก็ดี. อยู่ในที่ไกลก็ดี อยู่ในที่ใกล้ก็ดี ทั้งหมดก็สักแต่ว่าเป็นรูป เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณ ควรเห็นด้วยปัญญาชอบตามที่เป็นแล้วว่า นี่ไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่นี่ นี่ไม่ใช่ตัวตนของเรา.

ตอนที่ ๔ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงผลที่เกิดแก่ผู้ฟังและเกิดความรู้เห็นชอบดังกล่าวมานั้นต่อไปว่า อริยสาวก คือผู้ฟังผู้ประเสริฐซึ่งได้สดับแล้วอย่างนี้ ย่อมเกิดนิพพิทา คือความหน่ายในรูป หน่ายในเวทนา หน่ายในสัญญา หน่ายในสังขาร หน่ายในวิญญาณ เมื่อหน่ายก็ย่อมสิ้นราคะ คือสิ้นความติด ความยินดี ความกำหนัด เมื่อสิ้นราคะ

ก็ย่อมวิมุติ คือหลุดพ้น เมื่อวิมุติ ก็ย่อมมีญาณ คือความรู้ว่า วิมุติ หลุดพ้นแล้ว และย่อมรู้ว่า ชาติ คือความเกิดสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นที่จะพึงทำเพื่อความเป็นเช่นนี้อีกต่อไป.

พระธรรมสังคาหกาจารย์ หรือพระอาจารย์ผู้ทำสังคายนาร้อยกรองตั้งเป็นพระบาลีไว้ ได้กล่าวไว้ในตอนท้ายพระสูตรว่า เมื่อท่านทั้ง ๕ ได้สดับสูตรนี้จบแล้ว ก็มีใจปีติโสมนัสแนบแน่น จิตของท่านทั้ง ๕ ก็พ้นจากอาสวะกิเลส คือได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ทั้ง ๕ รูป.

พระสูตรที่ ๒ นี้ มีใจความดังที่ย่อมากล่าวนั้น แต่ก็ควรทำความเข้าใจสืบต่อไป *จุดมุ่งของพระสูตรนี้ ต้องการที่จะชี้อนัตตา เพราะได้มีความเข้าใจในเรื่อง* **อัตตา** *ที่แปลกันว่า ตัวตน* และมีความเชื่อมั่นกันอยู่หลายอย่าง แต่เมื่อสรุปแล้ว ก็มักจะมี **ทิฏฐิ** คือความเห็นกันอยู่ ๒ อย่าง คือ **สัสสตทิฏฐิ** ความเห็นว่าเที่ยงอย่าง ๑ **อุจเฉททิฏฐิ** ความเห็นว่าขาดสูญอย่าง ๑ สัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยงนั้น คือ เห็นว่า ในปัจจุบันชาติ นี้ ก็มีอัตตา คือตัวตน เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้ว อัตตา คือตัวตนก็ยังไม่สิ้น ยังจะมีสืบภพชาติต่อไป มีชาติหน้าเรื่อยไปไม่มีขาดสูญ แปลว่า มีอัตตา คือตัวตนยืนที่ตลอดไป นี้เรียกว่า สัสสตทิฏฐิ คือความเห็นว่าเที่ยง ส่วนที่มีความเห็นว่าขาดสูญอันเรียกว่าอุจเฉททิฏฐินั้น คือเห็นว่ามีอัตตาตัวตนอยู่แต่ในปัจจุบันชาตินี้เท่านั้น เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้ว อัตตาตัวตนก็สิ้นไป

ไม่มีอะไรเหลืออยู่ที่จะให้ไปเกิด ดังที่เห็นว่า ตายสูญ นี่เรียกว่าอุจเฉท-ทิฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ ในทางพระพุทธศาสนาแสดงว่า ความเห็นทั้ง ๒ นี้เป็น **มิจฉาทิฏฐิ** คือความเห็นผิดทั้ง ๒ อย่าง คือเห็นว่าเที่ยงก็ผิด เห็นว่าขาดสูญก็ผิด เพราะทางพระพุทธศาสนา ไม่ยอมชี้ว่ามีอะไรเป็นอัตตา คือตัวตนที่จะให้เป็นที่ตั้งของอุปาทาน คือความยึดถืออยู่ในสิ่งนั้น เมื่อยังมีอุปาทาน คือ ความยึดถืออยู่ ก็ยังไม่สิ้นกิเลสและสิ้นทุกข์ เพราะความยึดถือนั้นเป็นตัวกิเลส แต่ว่าได้แสดงเป็นหลักเหตุผลในปฏิจจสมุปบาท ยกมากล่าวเฉพาะที่เกี่ยวข้องว่า เมื่อยังมีอวิชชาเป็นต้น ก็ยังต้องมีชาติ คือความเกิด เมื่อสิ้นอวิชชาเป็นต้น ก็สิ้นชาติ คือความเกิด ทางพระพุทธศาสนาแสดงเหตุผลดังนี้ และไม่ชี้ด้วยว่า จะเป็นชาติอดีต ชาติอนาคตหรือชาติปัจจุบัน สุดแต่ว่าจะยังมีเหตุผลดังกล่าวนี้สัมพันธ์กันอยู่อย่างไรเท่านั้น กาลเมื่อไรไม่เป็นข้อสำคัญ สำคัญอยู่แต่ว่า เมื่อยังมีเหตุก็มีผล เมื่อสิ้นเหตุก็สิ้นผล.

คราวนี้ผู้ที่ยังมีความเห็นว่ามี **อัตตา** คือมี ตัวตน นั้น จะเป็นอัตตาคือตัวตน เฉพาะในปัจจุบันหรือจะสืบต่อไปในอนาคตก็ตาม ก็จะต้องมีความเห็นสืบต่อไปว่า อะไรคืออัตตาตัวตน โดยมากนั้นย่อมมีความยึดถืออยู่ในรูปบ้าง ในเวทนาบ้าง ในสัญญาบ้าง ในสังขารบ้าง ในวิญญาณบ้าง ว่าเป็นอัตตา คือตัวตน.

รูปนั้น ก็ได้แก่รูปกายทั้งหมด ที่ประกอบด้วยอาการต่าง ๆ ทั้งภายนอกทั้งภายใน ดังที่เรียกว่าอาการ ๓๑ หรือ ๓๒ หรือจะแยกให้ละเอียดไปกว่านั้น ในทางสรีรวิทยาก็ตาม หรือว่าจะกล่าวโดยสรุปก็ได้แก่ **มหาภูตรูป** รูปที่เป็นใหญ่ มุ่งถึงส่วนที่เป็นธาตุทั้ง ๔ และ **อุปาทายรูป** รูปอาศัย เช่นประสาทต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่กับรูปใหญ่นั้นก็ตาม ทั้งหมดรวมเรียกว่า **รูป** เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า**รูปขันธ์** แปลว่า *กองรูป* หรือ *หมวดรูป* เพราะว่ามีลักษณะอาการ มีส่วนประกอบมากมายด้วยกัน ตามตำราศัพท์เล่าว่า ครั้งเดิมทีเดียว คนเราสังเกตเอาว่า เมื่อหัวใจยังเต้นตุ๊บ ๆ อยู่ ก็ยังมีชีวะหรือยังมีอัตตาตัวตนอยู่ เมื่อดับลมหายใจเสียแล้ว ก็สิ้นชีวะ อัตตาตัวตนก็ดับ จึงเรียกลมหายใจว่า *อัตตา* ในสันสกฤตเรียกว่า อาตมัน บาลีก็เป็น อัตตา อาตมันนี้ ก็ไปตรงกับศัพท์กิริยาในภาษาเยอรมัน แปลว่า หายใจเหมือนกัน แล้วก็เขียนอ่านว่าเป็นอาตมัน เหมือนอย่างสันสกฤต นี่แสดงว่าคนครั้งดั้งเดิมนั้น เข้าใจว่าอัตตาก็อยู่ที่ลมหายใจนี่แหละ ตั้งชื่อเรียกว่าอาตมัน มาตรงกับบาลีว่า อัตตา นี่เข้าใจแต่รูปเท่านี้.

อนึ่ง ก็เข้าใจว่าอัตตาอยู่ที่เวทนา เวทนาก็ได้แก่ความเสวยอารมณ์ เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง เวทนามีมากด้วยกัน จึงเรียกว่า **เวทนาขันธ์** กองเวทนา คือว่าเมื่อรู้จักคิดเข้า ก็คิดสืบไปว่า ลำพังรูป แม้จะยังหายใจอยู่ ถ้าไม่มีเวทนา ก็ยังไม่รู้สึกว่าเป็นทุกข์เป็นสุขอย่างไร แต่ว่าเพราะมีเวทนา

นี่แหละ จึงจะรู้สึกว่าเป็นสุข เป็นทุกข์ ฉะนั้น จึงได้เลื่อนความเข้าใจว่า อัตตา คือตัวตนนั้น ก็ได้แก่เวทนานี่เอง เพราะว่าเป็นสภาพที่คอยกินสุขกินทุกข์ และก็แปล **อัตตา** ว่า *ผู้กิน* อันหมายความว่า ***กินสุขกินทุกข์*** ก็ได้แก่เวทนานี่เอง.

อนึ่ง มีความเข้าใจเลื่อนไปถึงสัญญา สัญญาก็ได้แก่ความจำหมาย คือความจำได้หมายรู้ต่าง ๆ มีมากด้วยกัน จึงเรียกว่า **สัญญาขันธ์** แปลว่า กองสัญญาหรือว่าหมวดสัญญา เห็นว่าลำพังแต่กินสุขกินทุกข์ กินแล้วก็ลืม จำอะไรไว้ไม่ได้ก็ไม่ยั่งยืนอะไร ความยั่งยืนมาอยู่ที่ความจำได้หมายรู้ ฉะนั้น สัญญา คือความจำได้หมายรู้ จึงเป็นอัตตาตัวตน.

อนึ่ง มีความคิดเลื่อนไปอีกว่า สังขาร คือความคิดปรุงหรือความปรุงคิด เป็นอัตตา คือตัวตน เพราะลำพังสัญญา คือความจำได้ หมายรู้นั้น ก็สักแต่ว่าจำ ๆ เท่านั้น ถ้าจำได้แล้วไม่เอาไปคิดอ่านให้เป็นเรื่องเป็นราวอะไรต่อไป ก็ไม่ได้เรื่องได้ราวอะไรติดต่อกัน แต่การที่จะเป็นเรื่องเป็นราวอะไรติดต่อกัน ก็ต้องมีความคิดปรุง หรือความปรุงคิด ตัวความคิดปรุง หรือความปรุงคิดนี้ จึงเป็นอัตตาตัวตน และความคิดปรุง หรือความปรุงคิดนี้ก็มีมาก จึงเรียกว่าสังขารขันธ์ กองสังขาร หรือหมวดสังขาร.

อนึ่ง มีความคิดสืบเข้าไปอีกว่า วิญญาณ นี่เป็นอัตตาตัวตน วิญญาณนี้หมายถึงใจหรือหมายถึงสิ่งที่จะไปเวียนเกิดก็มี หมายเพียง

ความรู้สึกเห็นรูป รู้สึกได้ยินเสียง ในเวลาที่ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง เป็นต้นก็มี ฝ่ายที่มีความเห็นว่า วิญญาณเป็นอัตตานั้น ก็ด้วยมีความเข้าใจว่า วิญญาณ ก็คือใจที่เป็น (ไม่ตาย) ล่องลอยไปไหนก็ไปได้ เหมือนอย่างเราอยู่ในที่นี้ แต่ว่าใจล่องลอยไปอยู่ที่โน้นที่นี่ไปไกลเท่าไรก็ได้ และไปได้อย่างรวดเร็ว และถ้ายิ่งมีความเข้าใจว่า เมื่อตายไปแล้ว วิญญาณเป็นตัวไปเกิด ก็ยิ่งจะมีความเห็นกระชับลงไปว่านี่เองเป็นอัตตาคือตัวตน และความเข้าใจของคนโดยมากก็เข้าใจดั่งนี้ คือเมื่อเรียกว่า วิญญาณ ก็เข้าใจว่า ได้แก่ใจล่องลอยไปไหนได้ หรือว่าเป็นตัวที่จะไปเกิดต่อไป.

ในคนเราก็มีสิ่งทั้ง ๕ นี้ คือ มีรูป ได้แก่มีรูปกายหรือรูปขันธ์ กองรูป มีเวทนาขันธ์ กองเวทนา มีสัญญาขันธ์ กองสัญญา มีสังขาร-ขันธ์ กองสังขาร มีวิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ มีอยู่ด้วยกันทั้ง ๕ และที่เข้าใจกันว่าเป็นตัวเป็นตน ก็เข้าใจกันอยู่ที่สิ่งทั้ง ๕ นี้ ในเวลาที่สิ่งทั้ง ๕ นี้ยังมีอยู่บริบูรณ์ ก็เข้าใจว่ามีตัวตนบริบูรณ์ ถ้าพิการ ก็เข้าใจว่าอัตตาพิการ เช่น ถ้ารูปขันธ์พิการเสีย อย่างเช่นตาบอด หูหนวก จมูกไม่ได้กลิ่น ลิ้นไม่ได้รส กายเป็นอัมพาต ก็หมดเรื่องกันเท่านั้น ถ้ายิ่งสลบไสลไปด้วยเสียอีก ก็ยิ่งไม่รู้อะไร ฉะนั้นเพียงรูปขันธ์อย่างเดียวเท่านั้น ก็เป็นข้อสำคัญ เมื่อยังมีอยู่บริบูรณ์ทุก ๆ คนจึงยังมีความรู้สึกอะไรต่อมิอะไร คิดอะไรต่อมิอะไรอยู่ได้ อีก ๔ อย่างนั้นก็เหมือนกัน เพราะมีเวทนาอยู่ จึงมีความสุขทุกข์หรือไม่สุขไม่ทุกข์อะไรต่าง ๆ มี

สัญญาอยู่ จึงมีความจำได้หมายรู้ มีสังขารอยู่ จึงมีความคิดปรุงหรือปรุงคิดไปได้ มีวิญญาณอยู่จึงมีความรู้สึกต่าง ๆ ถ้าอาการเหล่านี้เสียไปอย่างใดอย่างหนึ่งก็เป็นความบกพร่อง ถ้าขาดไปเสียทั้งหมด ก็เลยเป็นผู้มีความไม่รู้สึกอะไรเลย เพราะฉะนั้น ที่บุคคลยังมีความรู้สึกเป็นตัวเป็นตนอยู่ มีชีวะอยู่อย่างบริบูรณ์ ก็เพราะมีอาการทั้ง ๕ นี้ประกอบกันอยู่สมบูรณ์ และเป็นไปโดยสะดวกไม่ขัดข้อง ฉะนั้นจึงยึดถืออาการทั้ง ๕ เหล่านี้นี่เองว่าเป็นอัตตาตัวตน ถ้าหากว่าสิ้นอาการทั้ง ๕ เหล่านี้ ก็ไม่มีอะไรให้ยึดถือ และไม่มีอะไรที่จะให้มีความคิดในการที่จะให้ยึดถือ ในสมัยพุทธกาลหรือสมัยไหน ๆ ก็คงเป็นเช่นนี้ ในปัจจุบันก็เป็นเช่นนี้ และพระปัญจวัคคีย์นั้น ก็ย่อมมีความยึดถืออยู่เช่นนี้อย่างมั่นคง เพราะฉะนั้น เมื่อฟังธรรมจักร ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะจึงได้ดวงตาเห็นธรรมเพียงรูปเดียว เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมอบรมอีก จึงได้ดวงตาเห็นธรรมจนครบทั้ง ๕ รูป แต่ก็ได้เพียงดวงตาเห็นธรรม เท่ากับว่าเห็นทุกขสัจจ์ ความจริงคือทุกข์ขึ้นเท่านั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงแสดงพระสูตรที่ ๒ ที่ลักษณะของอาการทั้ง ๕ เหล่านี้ว่าเป็นอนัตตา คือ ไม่ใช่ตัวตนโดยชัดเจน.

ได้เล่าถึงเรื่องพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง อนัตตลักขณสูตร ได้ย่อความของพระสูตรนั้น และได้อธิบายเรื่อง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าแต่ละอย่างมีลักษณะอย่างไร ? จึงขอสรุปความ

ในตอนนั้นว่า สิ่งทั้ง ๕ เหล่านั้น แต่ละสิ่งมีมากด้วยกัน ฉะนั้นจึงเรียกว่า **ขันธ์** ที่แปลว่า **กอง** หรือ **หมู่หมวด** คือเรียกว่า **รูปขันธ์** กองรูป **เวทนาขันธ์** กองเวทนา **สัญญาขันธ์** กองสัญญา **สังขาร-ขันธ์** กองสังขาร **วิญญาณขันธ์** กองวิญญาณ รวมเรียกว่า **ปัญจ-ขันธ์** แปลว่ากองทั้ง ๕ หรือเรียกเป็นไทยว่า *เบญจขันธ์* คำนี้จะได้พบในหนังสือทางพระพุทธศาสนา หรือในเทศนาเป็นอันมาก เพราะฉะนั้น ก็ควรที่จะกำหนดชื่อไว้ และทำความเข้าใจ.

ทุก ๆ คน เมื่อกล่าวถึงอัตตาตัวตน โดยปกติก็จะต้องมุ่งไปที่ปัญจขันธ์นี้ เพราะเว้นจากปัญจขันธ์นี้แล้ว ก็ไม่มีสิ่งอะไรที่จะสมมติบัญญัติว่าเป็นอัตตาตัวตน ฉะนั้นความเข้าใจว่า อะไรเป็นอัตตาตัวตนจึงเข้าใจกันที่ปัญจขันธ์นี้ และก็ยึดกันที่ปัญจขันธ์นี้ว่า เป็นอัตตาตัวตน ฉะนั้นจึงมีคำเรียกอีกคำหนึ่งว่า **ปัญจอุปาทานขันธ์** ปัญจะก็แปลว่า ๕ อุปาทาน ก็แปลว่าเป็นที่ยึดถือ ขันธ์ก็แปลว่า ขันธ์ แปลรวมกันว่า ขันธ์เป็นที่ยึดถือ ๕ ประการ คือเป็นที่ยึดถือว่าเป็นอัตตาตัวตนดังกล่าว ในพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงยกเอาปัญจขันธ์ ขึ้นชี้ว่าเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน เป็นการค้านการยึดถือของภิกษุปัญจวัคคีย์ และของคนทั่วไป ได้ทรงแสดงเหตุผลในข้อนี้ไว้ว่า ถ้าปัญจขันธ์จะพึงเป็นอัตตาตัวตนไซร้ ปัญจขันธ์ก็จะไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และใคร ๆ ก็จะพึงได้ในปัญจขันธ์ว่า ขอให้เป็น

อย่างนี้ ขออย่าให้เป็นอย่างนั้น แต่เพราะเหตุบัญจขันธ์เป็นไปเพื่ออาพาธ และใคร ๆ ก็ไม่ได้ในบัญจขันธ์ว่า ขอให้บัญจขันธ์เป็นอย่างนี้ อย่าเป็นอย่างนั้น ฉะนั้น จึงเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน นี้เป็นเหตุผลที่ทรงชี้ในพระสูตรนี้.

คำว่า **เป็นไปเพื่ออาพาธ** โดยทั่วไปหมายความว่า เป็นไปเพื่อความเจ็บไข้ เพราะอาพาธใช้ในความหมายว่า เจ็บไข้ แต่คำว่า **อาพาธ** อาจอธิบายให้เห็นความหมายกว้างไปกว่านั้น คือ คำว่า อาพาธ แปลว่า **เป็นที่ถูกเบียดเบียน เป็นที่ถูกทำลายให้หมดสิ้น** เมื่อให้คำแปลอย่างนี้ ก็อาจอธิบายให้กว้างออกไปอีกว่า บัญจขันธ์เมื่อเกิดขึ้นก็จะต้องถูกความแก่เบียดเบียน ถูกพยาธิ คือความป่วยไข้เบียดเบียน ตลอดจนถึงถูกความตายเบียดเบียน รวมความว่า เมื่อเกิดขึ้นมา ก็ต้องมีแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปจนถึงดับในที่สุด ฉะนั้นจึงต้องถูกความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง และถูกความดับเบียดเบียนทำลายล้างให้หมดสิ้น.

จะพึงเห็นได้ว่า **รูปขันธ์** กองรูป ก็เปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอตั้งแต่เกิดมาจนบัดนี้ ก็เปลี่ยนแปลงเรื่อยมา แต่อาศัยบุคคลบริโภคอาหารเข้าไปทะนุบำรุง คอยซ่อมส่วนที่สึกหรออยู่เสมอ จึงรู้สึกมีความสืบต่อเรื่อยมา แม้แต่ในทางการแพทย์บัจจุบัน ก็รับรองว่า แม้ส่วนที่แข็งที่สุดในร่างกาย เช่นกระดูก ก็เปลี่ยนไปอยู่ กระดูกเมื่อ

เกิด กับกระดูกในบัดนี้ ก็เป็นคนละส่วนแล้ว ส่วนที่อ่อนกว่านั้น เช่น เนื้อหนังก็ยิ่งจะเปลี่ยนไปได้เร็ว ฉะนั้น รูปขันธ์ก็มีความเกิดดับอยู่เรื่อย แต่อาศัยที่มี **สันตติ** คือความสืบต่อ เพราะชีวิตยังดำรงอยู่จึงยังเป็นมาได้ เวทนาขันธ์ กองเวทนา ปรากฏเกิดดับเห็นได้ชัด อย่างเช่นความสุขเกิดขึ้นแล้วหายไป ความทุกข์เกิดขึ้นแล้วก็หายไป ความเป็นกลาง ๆ เกิดขึ้นแล้วก็หายไป เปลี่ยนกันไปอยู่เสมอ สัญญา-ขันธ์ กองสัญญา ความจำหมาย ก็เกิดดับอยู่เสมอ สังขารขันธ์ กองสังขาร คือความคิดปรุง หรือความปรุงคิดเป็นเรื่องต่าง ๆ ก็เกิดดับอยู่เสมอ วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ ก็เกิดดับอยู่เสมอ.

คราวนี้ ควรจะทำความเข้าใจคำว่า **วิญญาณ** ได้เคยให้ความหมายทั่ว ๆ ไปไว้แล้วว่าหมายถึง **ใจ** หมายถึง สภาพที่จะไปเกิดต่อไป หมายถึง ความรู้สึกเห็นรูป ได้ยินเสียง เป็นต้น ที่หมายถึงใจหรือหมายถึงสภาพที่จะเวียนเกิดต่อไปนั้น เป็นความหมายที่เข้าใจกันอยู่ที่ใช้กันอยู่โดยทั่วไป แม้ในเรื่องทางพระพุทธศาสนาเองที่เป็นเรื่องเล่า เมื่อเล่าถึงสิ่งที่จะไปเวียนเกิด ใช้คำว่า **วิญญาณ** ก็มี แต่ความหมายในปัญจขันธ์นี้ ไม่ใช่หมายความถึงสภาพเช่นนั้น แต่หมายถึงความรู้สึกเห็นรูป ในเมื่อตากับรูปกระทบกัน อันเรียกว่า **จักขุวิญญาณ** ความรู้สึกได้ยินเสียง ในเวลาที่หูกับเสียงกระทบกัน เรียกว่า **โสต-วิญญาณ** ความรู้สึกได้กลิ่น ในเมื่อฆานะกับกลิ่นกระทบกัน เรียกว่า

ฆานวิญญาณ ความรู้สึกในรส ในเมื่อลิ้นกับรสกระทบกัน เรียกว่า ชิวหาวิญญาณ ความรู้สึกถูกต้องสิ่งที่กายถูกต้อง ในเวลาที่กายกับสิ่งที่ถูกต้องกายกระทบกัน เรียกว่า กายวิญญาณ ความรู้สึกในเรื่องที่มโนหรือมนะรู้ ในเวลาที่มนะกับเรื่องกระทบกัน เรียกว่า มโนวิญญาณ วิญญาณในปัญจขันธ์ หมายถึงวิญญาณ ๖ คือความรู้สึกที่เกิดขึ้นทางอายตนะทั้ง ๖ ดังกล่าวแล้ว ฉะนั้น ความรู้สึกดังกล่าวนี้ จึงมีมาก เมื่อตาเห็นรูป เกิดความรู้สึกเห็นรูป นี้ก็เป็นจักขุวิญญาณ ครั้นหูได้ยินเสียง ก็เกิดความรู้สึกได้ยินเสียงขึ้น ก็เป็นโสตวิญญาณเป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงมิใช่มีหนึ่ง แต่ว่ามีมาก จึงเรียกว่าเป็นวิญญาณขันธ์ ดังที่กล่าวมาแล้ว วิญญาณขันธ์ที่มีอธิบายอย่างนี้ ก็เป็นสิ่งที่เกิดดับอยู่เสมอ.

ฉะนั้น **ปัญจขันธ์** จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ คือต้องถูกเบียดเบียน คือต้องถูกทำลายล้างให้สิ้นไป ด้วยอำนาจของความแก่ เจ็บ ตาย หรือว่า เกิด ดับอยู่เสมอ ใคร ๆ จะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ คือบังคับให้เป็นอย่างนี้ อย่าให้เป็นอย่างนั้น ก็บังคับไม่ได้ อย่างเช่นรูปขันธ์ จะบังคับว่า จะต้องให้คงอยู่อย่างนั้น อย่าให้เปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นก็ไม่ได้ ดังที่จะพึงเห็นได้ว่า เมื่อเกิดขึ้นมาก็เปลี่ยนแปลงมาจนถึงที่สุด ใครจะชอบใจในระยะไหน และปรารถนาจะให้คงอยู่ในระยะนั้น ก็ปรารถนาไม่ได้ กองเวทนาก็เหมือนกัน

ก็ย่อมปรารถนาสุข แต่จะบังคับให้เป็นสุขอยู่เสมอไม่ได้ ทุกข์ก็เหมือนกัน เมื่อทุกข์เกิดขึ้น โดยปกติก็ไม่ชอบ แต่ทุกข์นั้นก็ต้องถูกเบียดเบียนเหมือนกัน คือว่า เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ต้องหายไป แล้วเกิดอย่างอื่นขึ้นแทน กองสัญญาก็เหมือนกัน จะบังคับให้จำได้หมายรู้อยู่ตลอดไป ก็ไม่ได้เหมือนกัน กองสังขาร คือ ความคิดปรุงหรือความปรุงคิด ก็ไม่ได้เหมือนกัน และกองวิญญาณ คือความรู้สึกทางอายตนะดังกล่าวมานั้น ก็เหมือนกัน บังคับให้เป็นไปตามความปรารถนาไม่ได้ เพราะเหตุที่บังคับไม่ได้ดังกล่าวมานี้ ปัญจขันธ์ต้องเป็นไปเพื่ออาพาธ ต้องเป็นไปตามคติธรรมดา ฉะนั้น จึงเป็น **อนัตตา** ไม่ใช่ อัตตา ตัวตน.

ตามลักษณะนี้ พึงเห็นว่า สิ่งที่จะเป็นอัตตาตัวตนนั้นก็ควรจะเป็นสิ่งที่ไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ เป็นสิ่งที่บังคับให้เป็นไปตามปรารถนาได้ ถ้าไม่เป็นเช่นนั้น ก็ไม่ชื่อว่าอัตตา ดังเช่นปัญจขันธ์ซึ่งเป็นที่ยึดถือว่าเป็นอัตตา เมื่อพิจารณาแล้ว ก็จะพึงเห็นว่า **ไม่ใช่** แต่เป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน ด้วยเหตุผลดังที่กล่าวมานี้.

พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ลักษณะว่าเป็น **อนัตตา** คือไม่ใช่ตัวตนอย่างไรแล้ว ต่อจากนั้นก็ได้ตรัสถามความรู้ความเข้าใจของท่านทั้ง ๕ นั้นว่า ปัญจขันธ์ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ท่านทั้ง ๕ ก็กราบทูลตอบว่าไม่เที่ยง ตรัสถามว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข ท่าน

ทั้ง ๕ ก็กราบทูลตอบว่า เป็นทุกข์ ก็ตรัสถามว่า สิ่งใดเป็นทุกข์ มีการแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะเห็นสิ่งนั้นว่า นี่เป็นของเรา เราเป็นนี่ นี่เป็นอัตตาตัวตนของเรา ท่านทั้ง ๕ นั้นก็กราบทูลว่า ไม่ควรเห็นอย่างนั้น.

ในตอนนี้ เรียกว่าเป็นการสอบครั้งแรกในพระพุทธศาสนา คือพระพุทธเจ้าได้ตรัสสอบถามท่านปัญจวัคคีย์ ถึงความรู้ความเห็นของท่านในเมื่อฟังเทศน์แล้ว นับว่าเป็นการสอบไล่ครั้งแรก และในข้อสอบที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตั้งขึ้นถามนี้ ก็เป็นอันตรัสถามในหลักของไตรลักษณ์ ลักษณะเครื่องกำหนดหมาย ๓ อย่าง อันได้แก่ **อนิจฺจํ** **ไม่เที่ยง** **ทุกฺขํ** **เป็นทุกข์** **อนตฺตา** **ไม่ใช่อัตตาตัวตน** ได้ทรงแสดงลักษณะแห่งอนัตตาก่อนดั่งที่กล่าวมาแล้ว จึงได้ตรัสสอบถามว่าปัญจขันธ์ ที่กล่าวมาแล้วนั้น คือว่า ที่เป็นไปเพื่ออาพาธและที่ใคร ๆ จะบังคับให้เป็นไปตามความปรารถนาไม่ได้นั้นเป็น **นิจฺจํ** คือ **เป็นสิ่งเที่ยง** หรือเป็น **อนิจฺจํ** คือ **เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง** ท่านทั้ง ๕ ก็กราบทูลตอบว่า เป็น **อนิจฺจํ** คือ **เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง** เพราะว่าถ้าเป็นสิ่งที่เที่ยงแล้ว จะต้องเป็นสิ่งที่ไม่เป็นไปเพื่ออาพาธและบังคับได้ แต่นี่ไม่เป็นเช่นนั้น จึงเป็น **อนิจฺจํ** คือ **สิ่งที่ไม่เที่ยง** และเมื่อไม่เที่ยงก็เป็นทุกข์ ลักษณะที่ชื่อว่าเป็นทุกข์ในที่นี้ ท่านก็กล่าวไว้เองว่า คือมีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา เพราะคำว่า ทุกข์ แปลว่า สิ่งที่

ทนอยู่ยาก หมายความว่าทนอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น ลักษณะที่ชื่อว่าเป็นทุกข์นั้น ก็คือลักษณะที่ทนอยู่ไม่ได้ คืออย่างไร คือก็ต้องแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ความแปรปรวนไปเป็นธรรมดานี้ เรียกตามศัพท์ว่า **วิปริณามธรรม** นี้เป็นอีกคำหนึ่งที่จะได้เห็นในหนังสือทางพระพุทศาสนาหรือในทางเทศนาเป็นอันมาก วิปริณามธรรมแปลว่า แปรปรวนไปเป็นธรรมดา สิ่งที่เป็นอนิจจัง คือไม่เที่ยงสิ่งที่เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ก็เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน เป็นสิ่งที่ไม่ควรจะเห็นว่า เอตํ มม นี่เป็นของเรา เอโสหมสฺมิเราเป็นนี่ เอโส เม อตฺตา นี่เป็นอัตตา คือตัวตนของเรา เพราะฉะนั้นไตรลักษณ์นี้จึงเป็นสิ่งที่เนื่องเป็นอันเดียวกัน อันจะพึงกล่าวได้ว่าสิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นก็เป็นอนัตตาหรือจะกล่าวกลับกันว่า สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นก็ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ดังนี้ก็ได้ เพราะก็อยู่ในลักษณะที่เนื่องกัน ฉะนั้น ในตอนที่พระพุทธเจ้าตรัสสอบถามนี้ จึงเป็นอันได้ตรัสสอบถามในหลักไตรลักษณ์ เป็นอันทรงแสดงหลักไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรกด้วย.

เมื่อพระพุทธเจ้า ได้ตรัสสอบถาม และพระปัญจวัคคีย์ก็ได้กราบทูลตอบ แสดงว่า ได้มีความรู้ความเห็นถูกต้องแล้ว จึงได้ตรัสสรุปความว่า ปัญจขันธ์ โดยกาล คือเป็นอดีตล่วงมาแล้วก็ตามเป็นอนาคต ยังไม่มาถึงก็ตาม เป็นปัจจุบันก็ตาม โดยที่ตั้ง เป็นส่วน

ภายในก็ตาม เป็นส่วนภายนอกก็ตาม โดยวัตถุ เป็นของหยาบก็ตาม เป็นของละเอียดก็ตาม โดยคุณภาพ เป็นของเลวก็ตาม เป็นของประณีตก็ตาม โดยระยะไกล เช่นว่า ล่วงมาแล้ว หรือว่ายังไม่มาถึงก็ตาม หรือว่าอยู่ใกล้ เช่นว่า เป็นปัจจุบันก็ตาม ทั้งหมดก็สักแต่ว่า เป็นรูป เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณ ควรที่จะเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นแล้วว่า นี่ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนี่ นี่ไม่ใช่อัตตา ตัวตนของเรา.

เมื่อตรัสสรุปดั่งนี้แล้ว ก็ได้ตรัสผลที่สืบเนื่องจากความรู้ความเห็นชอบดั่งกล่าวมานั้นว่า อริยสาวกผู้สดับแล้วอย่างนี้ คือว่า มีปัญญาชอบตามที่เป็นแล้วอย่างนี้ ย่อมมีความหน่ายในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อหน่ายก็ย่อมสิ้นกำหนัด คือว่าสิ้นราคะ เมื่อสิ้นราคะ ก็ย่อมวิมุติหลุดพ้น เมื่อวิมุติหลุดพ้น ก็ย่อมมีญาณคือความรู้ว่าพ้นแล้ว เป็นอันว่าได้ทรงแสดงธรรมะในส่วนโลกุตรธรรม ได้ธรรมะคือ สัมมัปปัญญา ความรู้ชอบ นิพพิทา ความหน่าย วิราคะ ความสิ้นราคะ วิมุตติ ความหลุดพ้น วิมุตติญาณทัสสนะ ความรู้เห็นว่าหลุดพ้น.

ธรรมะ เหล่านี้ เป็นธรรมะที่เป็นหลักทั้งนั้น ต้องมี **สัมมัปปัญญา** คือมีความรู้ชอบตามที่เป็นแล้วในปัญจขันธ์ก่อน จึงจะเกิด **นิพพิทา** คือความหน่ายขึ้น เมื่อเกิดนิพพิทา คือความหน่ายจึงจะเกิด วิราคะ คือสิ้นราคะ สิ้นความติด สิ้นความยินดี สิ้นความ

กำหนัด เมื่อเกิดวิราคะ จึงจะเกิด **วิมุตติ** ความหลุดพ้นจากความยึดถือว่า เป็นของเรา เป็นตัวตนของเรา ดั่งกล่าวมาแล้ว เมื่อเกิดวิมุตติ จึงจะเกิด วิมุตติญาณทัสสนะ ความรู้เห็นว่าพ้นแล้ว เมื่อถึงตอนนี้ จึงจะเป็นผู้เสร็จกิจ ลำดับธรรมะนี้ควรกำหนดไว้ โดยชื่อด้วยและทำความเข้าใจด้วย จึงจะเข้าใจพระพุทธศาสนาได้ถึงปรมัตถธรรมทั่ว ๆ ไปในหนังสือทั้งปวงหรือในเทศนาทั้งปวง.

ฉะนั้น จะได้กล่าวสรุปในตอนนี้อีกสักหนหนึ่ง คือ เบื้องต้นต้องศึกษาให้รู้จักปัญจขันธ์ ว่ามีลักษณะหน้าตาเป็นอย่างไร ต่อไปก็ศึกษาให้รู้จักไตรลักษณะที่เป็นไปในปัญจขันธ์นั้น คือ อนิจจะ ทุกขะ อนัตตา เมื่อเกิดสัมมัปปัญญา คือความรู้ชอบตามที่เป็นแล้วในปัญจ-ขันธ์ คือ ปัญจขันธ์เป็นอย่างไรก็ให้รู้อย่างนั้น ไม่ใช่รู้ตามสัญญาหรือว่าแกล้งรู้ รู้ไปตามที่เป็นแล้วอย่างไร เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงจะเกิดนิพพิทา วิราคะ วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ ดั่งกล่าวโดยลำดับอันนี้เป็นหลักธรรมะ เมื่อมีความเข้าใจตลอดสายอย่างนี้ ก็จะเข้าใจพระพุทธศาสนาในส่วนปรมัตถธรรมทั่ว ๆ ไปด้วย.

ในท้ายพระสูตรแสดงว่า เมื่อพระปัญจวัคคีย์ได้สดับพระสูตรนี้แล้ว ก็มีจิตปีติโสมนัส จิตของท่านทั้ง ๕ ก็พ้นจากอาสวะ คือกิเลสที่ดองนอนจมหมักหมมอยู่ในสันดาน จึงได้บังเกิดเป็นพระอรหันต์ขึ้น ๖ รูปในโลก พระพุทธเจ้าเป็นพระอรหันต์รูปแรก ท่านพระปัญจ-

วัคคีย์ที่ฟังอนัตตลักขณสูตร จนจิตพ้นจากอาสวะกิเลส สำเร็จเป็นพระอรหันต์อีก ๕ รูป ก็รวมเป็น ๖ รูปด้วยกัน พระพุทธเจ้าได้ชื่อว่าเป็น **พระพุทธรัตนะ** รัตนะคือพระพุทธเจ้า พระธรรม ได้ชื่อ **พระธรรมรัตนะ** รัตนะคือพระธรรม พระปัญจวัคคีย์ ซึ่งสำเร็จเป็นพระอรหันต์ขึ้นมานั้น ได้ชื่อว่าเป็น **สังฆรัตนะ** รัตนะคือพระสงฆ์ รัตนะทั้ง ๓ จึงเกิดขึ้นบริบูรณ์ในวันนั้น ท่านแสดงว่าวันนั้นเป็นวันแรม ๕ ค่ำ แห่งเดือนสาวนะ ซึ่งตรงกับวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ ตามที่นับในประเทศไทย ฉะนั้น ในวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ จึงเป็นวันที่รัตนะทั้ง ๓ เกิดขึ้นบริบูรณ์ในโลก.

ส่วนวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ ซึ่งเป็นวันที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปฐมเทสนานั้น ท่านพระโกณฑัญญะรูปเดียวได้เกิดดวงตาเห็นธรรม ซึ่งท่านได้กล่าวไว้ว่า ได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน ยังไม่สำเร็จเป็นพระอรหันต์ และก็ได้ขอบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาเพียงรูปเดียว ก็ชื่อว่าเป็นวันที่เริ่มจะมีพระสังฆรัตนะในชั้นแรกเท่านั้น ยังไม่บริบูรณ์ แต่ก็ชื่อว่าเป็นวันที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเทศนาครั้งแรก เป็นวันที่ได้เริ่มตั้งพุทธจักรขึ้นในโลก ต่อมาเมื่อถึงวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ จึงเป็นวันที่รัตนะทั้ง ๓ เกิดขึ้นบริบูรณ์ในโลก.

ในกรุงพาราณสีนั้น ได้มีกุลบุตรผู้หนึ่งเป็นบุตรเศรษฐี ชื่อ **ยสะ** มารดาบิดาหวงแหนรักษาเป็นอย่างยิ่ง จนถึงสร้างปราสาทให้

อยู่ใน ๓ ฤดู ในคืนวันหนึ่งยสะกุลบุตรนั้น ได้รับความบำเรอให้เป็นสุขด้วยดนตรีต่าง ๆ บนปราสาทที่มีแต่สตรีล้วน ได้หลับไปก่อน สตรีทั้งหลายซึ่งเป็นผู้บำเรอหลับภายหลัง แต่ยสะกุลบุตรได้ตื่นขึ้นก่อน และได้เห็นอาการต่าง ๆ ของสตรีผู้นอนหลับ ก็มีความเบื่อหน่ายจนถึงอุทานขึ้นว่า **ที่นี่วุ่นวาย ที่นี่ขัดข้อง** แล้วก็ลงจากปราสาทเดินไปออกประตูเมืองพาราณสี ตรงไปยังป่าอิสิปตนะมฤคทายวัน แล้วก็เดินบ่นไปอย่างนั้น ในขณะนั้น พระพุทธเจ้ากำลังเสด็จเดินจงกรมอยู่ ทรงได้ยินเสียงยสะกุลบุตรบ่นไปอย่างนั้น ตรัสขึ้นว่า **ที่นี่ไม่ขัดข้อง ที่นี่ไม่วุ่นวาย** ยสะกุลบุตรได้ฟังก็มีความยินดีว่า ที่นี่ไม่ขัดข้องไม่วุ่นวาย ก็นั่งลง พระพุทธเจ้าก็ตรัส **อนุปุพพิกถา** และ **อริยสัจจ์** ๔ จบแล้ว ยสะกุลบุตรเกิดดวงตาเห็นธรรม.

ครั้นสว่างขึ้น มารดาของยสะกุลบุตรได้ขึ้นไปบนปราสาท ไม่พบบุตร ก็ไปบอกเศรษฐีผู้บิดา เศรษฐีผู้บิดาก็ส่งคนไปเที่ยวค้นหา ส่วนตนเองได้เดินไปทางป่าอิสิปตนะมฤคทายวัน พบรองเท้าทองของบุตรวางอยู่ ก็ตรงเข้าไปถามพระพุทธเจ้าว่า ยสะกุลบุตรอยู่ที่นี่หรือไม่ พระพุทธเจ้าตรัสว่า นั่งลงแล้วก็จะพบยสะกุลบุตร เศรษฐีผู้บิดาก็นั่งลง พระพุทธเจ้าทรงแสดงอนุปุพพิกถาและอริยสัจจ์ ๔ เศรษฐีผู้บิดาก็เกิดดวงตาเห็นธรรมและแสดงตนเป็นอุบาสก ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะตลอดชีวิต นับว่า **เป็นอุบาสกคนแรกผู้**

เปล่งวาจาถึงรัตนะ ๓ เป็นสรณะ ในขณะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงอนุปุพพิกถาและอริยสัจจ์แก่เศรษฐีผู้บิดานั้น ยสะกุลบุตรก็ได้ฟังทบทวนไปด้วย ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ในขณะนั้นเศรษฐีผู้เป็นบิดาได้มองเห็นยสะกุลบุตร จึงกล่าวขึ้นชักชวนให้กลับไปบ้าน อ้างว่ามารดากำลังคร่ำครวญถึงเป็นอย่างยิ่ง ขอให้ ๆ ชีวิตแก่มารดา พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ยสะกุลบุตรเป็นผู้มีจิตสิ้นอาสวกิเลสแล้ว ไม่ควรที่จะกลับไปเป็นคฤหัสถ์อีก เศรษฐีผู้บิดาจึงอนุโมทนาและได้นิมนต์พระพุทธเจ้าขอให้ยสะกุลบุตรเป็นปัจฉาสมณะเข้าไปฉันในเรือนของตน ยสะกุลบุตร ได้ทูลขอบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าเสด็จไปฉันในเรือนของเศรษฐี มีพระยสะซึ่งอุปสมบทใหม่เป็นปัจฉาสมณะ และได้เทศนาโปรดมารดาของพระยสะกับปุราณทุติยิกา ซึ่งแปลว่าสตรีผู้เป็นที่สองคนเก่า หมายถึงภรรยาซึ่งกลายเป็นคนเก่าไปแล้ว ให้ได้ดวงตาเห็นธรรมด้วยอนุปุพพิกถาและอริยสัจจ์ ๔ เช่นเดียวกัน สตรีทั้งสองนั้น ได้แสดงตนเป็นอุบาสิกาผู้ถึงรัตนะ ๓ เป็นสรณะตลอดชีวิต นับว่า **เป็นอุบาสิกาผู้ถึงรัตนะ ๓ เป็นครั้งแรก** ในพระพุทธศาสนา.

ต่อมาก็มีสหายของพระยสะอีก ๔ คน ซึ่งเป็นบุตรของเศรษฐีที่สืบสกุลกันมาโดยลำดับ ได้มาเฝ้าพระพุทธเจ้าและได้ฟังอนุปุพพิกถาและอริยสัจจ์ ๔ ได้ดวงตาเห็นธรรม ก็ทูลขออุปสมบท ได้อุปสมบท

โดยเอหิภิกขุอุปสัมปทา ต่อมาพระพุทธเจ้าได้ทรงอนุสาสน์สั่งสอนจนจิตพ้นจากอาสวะเป็นพระอรหันต์ขึ้น รวมเป็นพระอรหันต์ ๑๑ องค์ในโลก ต่อมาสหายชาวชนบทของพระยสะอีก ๕๐ คน ได้ข่าว เข้าใจว่าธรรมวินัยที่พระยสะออกบวชนั้นจะไม่เป็นของต่ำทราม การบวชของพระยสะก็คงไม่เป็นของต่ำทราม จึงได้พากันมา พระยสะได้พาไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงอนุปุพพิกถาและอริยสัจจ์ ๔ จนสหาย ๕๐ คนนั้นได้ดวงตาเห็นธรรม ทูลขออุปสมบท ได้รับอุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ต่อมาเมื่อได้ฟังพุทธโอวาทที่ทรงอนุสาสน์สอนอบรมก็มีจิตพ้นจากอาสวะเป็นพระอรหันต์ขึ้น รวมเป็นพระอรหันต์ ๖๑ องค์ในโลก นับว่ามีจำนวนมากพอสมควร พระพุทธเจ้าจึงได้มีพระพุทธดำรัสโดยความว่า เราผู้ตถาคตเป็นผู้พ้นจากบ่วงทั้งที่เป็นของทิพย์และของมนุษย์ทั้งหมด แม้ท่านทั้งหลายก็เป็นผู้พ้นจากบ่วงทั้งที่เป็นของทิพย์และของมนุษย์ทั้งหมด ท่านทั้งหลายจงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่โลก เพื่อความสุขแก่เทพและมนุษย์ทั้งหลาย แต่ว่า ๒ รูป อย่าไปโดยทางอันเดียวกัน คือให้ไปทางละ ๑ รูป แยกกันไป จงแสดงธรรมที่มีความไพเราะในเบื้องต้น ไพเราะในท่ามกลาง ไพเราะในที่สุด พร้อมทั้งอรรถะคือเนื้อความ พร้อมทั้งพยัญชนะคือถ้อยคำ ประกาศพรหมจรรย์คือพระศาสนา ที่บริบูรณ์บริสุทธิ์โดยสิ้นเชิง สัตว์ทั้งหลายที่มีธุลีในจักขุ คือ

มีกิเลสที่บังดวงตาปัญญาแต่เพียงเล็กน้อยมีอยู่ เมื่อไม่ได้ฟังธรรมก็จะเสื่อมประโยชน์ ผู้ที่รู้ธรรมก็จักมีอยู่ ส่วนเราผู้ตถาคตเองนั้นจะไปยังอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม พระพุทธเจ้าได้ทรงส่งพระสาวกซึ่งเป็นผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว เริ่มแยกกันไปประกาศพระศาสนาในครั้งนั้นอย่างนี้.

ในสมัยนั้น ภิกษุที่แยกย้ายกันไปประกาศพระศาสนา ได้ไปในทิศต่าง ๆ กัน ในชนบทต่าง ๆ กัน เมื่อมีใครต้องการพรรพชาอุปสมบทก็ต้องนำมาเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อให้พระพุทธเจ้าประทานบรรชาอุปสมบท เป็นความลำบาก ฉะนั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงปรารภถึงความลำบากข้อนี้ ได้ทรงอนุญาตให้พระสาวกเป็นผู้บรรพชาอุปสมบทเองได้ ด้วยได้ตรัสอนุญาตให้ผู้ที่ประสงค์จะบรรพชาอุปสมบทปลงผมและหนวดก่อนนุ่งห่มผ้ากาสายะ คือผ้าย้อมน้ำฝาด ทำผ้าเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ไหว้เท้าภิกษุทั้งหลาย นั่งกระหย่งประคองอัญชลีแล้วนำให้กล่าววาจาถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะ วาระที่ ๑ วาระที่ ๒ วาระที่ ๓ ก็เป็นอันอุปสมบทเป็นภิกษุได้ด้วยพิธีเพียงเท่านั้น วิธีนี้เรียกว่า **ติสรณคมนอุปสัมปทา.**

คราวนี้จะอธิบายอนุปุพพิกถาและอริยสัจจ์ ๔ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงสอนแก่ยสะกุลบุตรเป็นต้น คำว่า **อนุปุพพิกถา** แปลว่า

ถ้อยคำที่กล่าวโดยลำดับตั้งแต่เบื้องต้นขึ้นไป มี ๕ คือ **ทานกถา** ถ้อยคำที่พรรณนาทาน **สีลกถา** ถ้อยคำที่พรรณนาศีล **สัคคกถา** ถ้อยคำที่พรรณนาสวรรค์ **กามาทีนวกถา** ถ้อยคำที่พรรณนาอาทีนพคือโทษของกาม **เนกขัมมานิสังสกถา** ถ้อยคำที่พรรณนาอานิสงส์ของเนกขัมมะ คือการออกจากกาม.

ถ้อยคำที่พรรณนาทานนั้น **ทาน** แปลว่า ให้ เป็นชื่อของวัตถุ แปลว่า วัตถุที่ให้ เป็นชื่อของเจตนา แปลว่า เจตนาเป็นเหตุให้ ทางพระพุทธศาสนาแสดงทานด้วยมุ่งให้บุคคลทำการบริจาค เป็นการ **สงเคราะห์** อนุ**เคราะห์** หรือ **บูชา** *เป็นการเผื่อแผ่ความสุขให้แก่ผู้อื่น และด้วยมุ่งกำจัดโลภะคือความโลภ มัจฉริยะคือความตระหนี่ในจิตใจของตนด้วย* แต่ว่าทานในพระพุทธศาสนาที่จะมีผลมากนั้นต้องประกอบด้วยวัตถุสมบัติ ความถึงพร้อมด้วยวัตถุ คือสิ่งที่ให้เป็นสิ่งที่มีประโยชน์แก่ผู้รับตามสมควร ไม่ใช่เป็นสิ่งที่มีโทษ เจตนาสมบัติความถึงพร้อมด้วยเจตนา คือมีเจตนาดี ตั้งแต่เมื่อก่อนให้ ในขณะที่ให้ และในภายหลังที่ให้แล้ว กับปฏิคาหกสมบัติ ความถึงพร้อมด้วยปฏิคาหก คือผู้รับ หมายถึงว่าผู้รับก็ต้องเป็นผู้สมควร เช่นเป็นผู้ที่ควรอนุเคราะห์ เป็นผู้ที่ควรสงเคราะห์ เป็นผู้ที่ควรบูชาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฉะนั้นเมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ทานที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญจึงต้องเป็นทานที่เรียกว่า **มีการให้เลือก** ไม่ใช่ให้โดยไม่เลือก

คือต้อง เลือกวัตถุ เลือกเจตนา เลือกบุคคลผู้รับ กับต้องดูให้พอเหมาะสม ไม่ทำตนเองต้องลำบากเพราะการให้ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงทานกถา พรรณนาทานนี้เป็นข้อที่ ๑.

ต่อจากนั้นก็ทรงแสดง **ศีล** ศีลนั้น ตามศัพท์ แปลว่า **ปกติ** หมายถึงความปรกติกาย ปรกติวาจา ปรกติใจ ไม่ถูกกิเลสดึงไปให้ประพฤติทุจริตต่าง ๆ ฉะนั้น **จึงต้องมีวิรัติเจตนา** ความตั้งใจงดเว้นจากความชั่วนั้น ๆ จึงจะเป็นศีล ศีลในพระพุทธศาสนานั้นอย่างต่ำก็คือ **ศีล ๕** ได้แก่เจตนางดเว้นจากภัยหรือเวร ๕ ประการ ฉะนั้น ศีล จึงเท่ากับความไม่มีเวร ไม่มีภัย เมื่อรักษาศีล ก็เท่ากับว่า **ทำอภัยทาน** คือให้อภัยแก่สัตว์ทั้งหลาย และตัวผู้มีศีลเองก็เป็นผู้ที่ไม่ก่อภัย ก่อเวรขึ้นแก่ตัวเองด้วย พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงศีลนี้เป็นข้อที่ ๒.

ต่อจากนั้น ก็ทรงแสดง **สวรรค์** คำว่าสวรรค์ ก็ออกมาจากศัพท์บาลีว่า สคฺค แปลว่า *ที่เป็นที่ของเป็นที่ติดก็ได้ ที่เป็นที่มีอารมณ์อันเลิศก็ได้* ตามที่เข้าใจกัน สวรรค์เป็นโลกอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งบุคคลผู้ทำความดี จะพึงเข้าถึงในเวลาที่สิ้นชีวิตไปจากโลกนี้แล้ว และในคัมภีร์ก็แสดงสวรรค์ไว้มาก เช่นสวรรค์กามาพจร ที่แปลว่า ชั้นที่ยังหยั่งลงในกาม ๖ ชั้น แต่สวรรค์ดั่งกล่าวนี้ เป็นเรื่องที่มีแสดงไว้ในตำราเก่าก่อนพระพุทธศาสนา และมาถึงพระพุทธศาสนา

ก็ยังมีติดมาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา แต่ก็ติดมาไม่หมด คือติดมาบางส่วน.

อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงสวรรค์ในปัจจุบัน คือได้ตรัสไว้ในที่แห่งหนึ่ง มีความว่า สวรรค์ชั้น **ผัสสายตนะ ๖ ชั้น** อันเราเห็นแล้ว คือ สวรรค์เกิดขึ้นทางอายตนะที่ให้เกิดผัสสะ ได้แก่:–

ในที่ใด มีรูปที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่จะพึงเห็นได้ด้วยตา ที่นั้นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสายตนะชั้นรูป.

ในที่ใด มีเสียงที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่พึงได้ยินได้ด้วยหู ที่นั้นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสายตนะชั้นเสียง.

ในที่ใด มีกลิ่นที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่พึงสูดได้ด้วยจมูก ที่นั้นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสายตนะชั้นฆานะ.

ในที่ใด มีรสที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่จะพึงลิ้มได้ด้วยลิ้น ที่นั้นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสายตนะชั้นชิวหา.

ในที่ใด มีโผฏฐัพพะ คือสิ่งที่กายถูกต้อง ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่จะพึงกระทบถูกได้ด้วยกาย ที่นั้นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสายตนะชั้นกาย.

ในที่ใด มีธรรม คือเรื่องราวต่าง ๆ มีเรื่องรูป เรื่องเสียงเป็นต้น ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่จะพึงรู้ได้ด้วยใจ ที่นั้นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสายตนะชั้นธรรมะ คือ ชั้นเรื่องราว.

ตามพระพุทธภาษิตนี้ เป็นอันทรงแสดงสวรรค์ ชี้ลงไปกลาง ๆ จะในเวลาไหน คือในบัดนี้ หรือในอนาคต ในโลกนี้ หรือในโลกหน้าก็ตามที **เมื่อมีผลเป็นเช่นนี้อยู่ที่ใด ในที่นั้นก็ชื่อว่าเป็นสวรรค์** เพราะจัดเป็นที่มีอารมณ์อันเลิศ มีอารมณ์ที่งดงาม และในขณะเดียวกันก็เป็นที่ข้องที่ติดเป็นอย่างยิ่งด้วย คือว่าเป็นที่ปรารถนาพอใจอย่างยิ่ง สวรรค์ดังกล่าวมานี้ จำต้องอาศัยทานอาศัยศีลเป็นเหตุ พิจารณาดูตามกระแสปัจจุบัน ก็จะเห็นเข้าเรื่องกันได้กับสวรรค์ ๖ ชั้น ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสนั้น คือเมื่อต่างมีทาน เฉลี่ยเผื่อแผ่ให้ความสุขแก่กันและกัน และมีศีลไม่เบียดเบียนกันและกันให้อภัยกันและกันก็จะต่างมีความสุขด้วยกัน เมื่อมีความสุขด้วยกันอยู่ก็จะมีความเจริญตา เจริญหู เจริญจมูก เจริญลิ้น เจริญกาย เจริญใจปราศจากความทุกข์ที่เกิดจากความคับแค้น และที่เกิดจากการเบียดเบียนกัน ก็เป็นผลที่เรียกได้ว่าสวรรค์อยู่แล้ว สวรรค์นี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงเป็นข้อที่ ๓.

ต่อจากนั้น ก็ทรงแสดง กามาทีนพ คือ โทษของกาม สวรรค์ได้ชื่อว่าเป็นกาม คือเป็นที่รักใคร่ ที่ปรารถนา ที่พอใจ เป็นอย่างยิ่ง คำว่า กาม นั้น เป็นวัตถุที่เป็นภายนอกดังกล่าวนั้นส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งเป็นชื่อของกิเลสในใจของบุคคล คือเป็นชื่อของความใคร่ ความปรารถนา ความพอใจ เมื่อมีความใคร่ความปรารถนาความพอใจ

เป็นกิเลสกามในจิตใจ วัตถุข้างนอกจึงได้พลอยเป็นกามไปด้วย แต่ถ้าจิตใจไม่มีกิเลสกามอยู่ วัตถุข้างภายนอกก็เป็นวัตถุเฉย ๆ ไม่เป็นกามของผู้นั้น เหมือนอย่างบุคคลสามัญ ซึ่งมีกิเลสกามอยู่ในใจ เมื่อไปในที่ไหน ในที่นั้นก็เป็นกามของเขา เพราะว่าเป็นที่รักใคร่ ปรารถนาพอใจ แต่พระอรหันต์จะไปในที่ไหน ในที่นั้นไม่เป็นกามของท่าน เพราะว่าท่านไม่มีความรักใคร่ ปรารถนา พอใจสิ่งนั้น ๆ ก็คงเป็นวัตถุนั้น ๆ อยู่โดยธรรมดาเท่านั้น เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวถึงกามจึงมีความหมายเป็นสอง หมายถึงวัตถุภายนอกก็ได้ หมายถึงกิเลสในใจก็ได้ แต่ว่าโดยปรกติเมื่อกล่าวอย่างสามัญ คำว่ากามเป็นชื่อของวัตถุภายนอก เพราะเป็นที่ใคร่ ที่ปรารถนา ที่พอใจของบุคคลทั่วไป สวรรค์ แม้จะมีอารมณ์อันเลิศสักเท่าไร แต่ก็ยังเป็นกาม คือเป็นที่น่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจ และเป็นสิ่งที่ต้องมีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป มีเกิด มีดับ เหมือนอย่างวัตถุทั้งปวงในโลก ถึงจะเปลี่ยนแปลงไปช้า ในที่สุดก็ต้องเปลี่ยนแปลงไป ฉะนั้น เมื่อไปมีความรักใคร่ ปรารถนา พอใจมาก เมื่อสิ่งเหล่านั้นเปลี่ยนแปลง ก็ยิ่งทำให้ต้องเป็นทุกข์มาก เพราะฉะนั้น อันนี้จึงชื่อว่า **อาทีนพ** คือโทษของกาม ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงชี้ให้เห็นเป็นข้อที่ ๔.

ต่อจากนั้น ก็เป็นข้อที่ ๕ ทรงแสดง **เนกขัมมะ** คือการออกจากกาม การออกจากกามนั้น ออกทางกาย ได้แก่การออกบวช

ประการหนึ่ง ออกทางใจ ได้แก่การทำจิตใจให้เป็นสมาธิ จนสงบสงัดจากกาม จากอกุศลกรรมทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง เป็นเหตุทำให้จิตใจสงบและมีความสุข ตัดกังวลห่วงใยอันเกี่ยวกับกามด้วยประการทั้งปวง พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงยกขึ้นโดยเป็นอานิสงส์ของเนกขัมมะเป็นข้อที่ ๕.

เมื่อได้ทรงแสดงอนุปุพพิกถาทั้ง ๕ ประการนี้แล้ว ทรงพิจารณาเห็นว่า ผู้ฟังมีจิตแช่มชื่นผ่องใส ปราศจาก **นิวรณ์** คือกิเลส เครื่องกั้นจิต มีจิตบริสุทธิ์ผ่องใส สมควรที่จะรับพระธรรมที่สูงขึ้นไป เหมือนอย่างผ้าที่ซักให้สะอาดปราศจากมลทินต่าง ๆ ควรที่จะรับน้ำย้อมได้แล้ว จึงได้ทรงแสดงอริยสัจจ์ ๔ คือทรงชี้ทุกข์ ชี้สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ชี้นิโรธ ความดับทุกข์ ชี้มรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ โดยนัยดั่งในปฐมเทสนานั้น อริยสัจจ์ ๔ นี้เรียกว่า **สามุกฺกํสิกธมฺมเทสนา** คือเป็นพระธรรมเทศนาที่พระพุทธ-เจ้าทรงยกขึ้นแสดงเอง เพราะได้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง โดยปรกติเมื่อได้ทรงแสดงอนุปุพพิกถาและอริยสัจจ์ ๔ แล้ว ผู้ฟังก็เกิดดวงตาเห็นธรรม ที่ท่านแสดงว่า ได้เป็นพระโสดาบันในพระพุทธศาสนา.

อนุปุพพิกถาและอริยสัจจ์ ๔ นี้ ตามประวัติในพระพุทธศาสนาปรากฏว่า พระพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงแก่มนุษย์ซึ่งเป็นคฤหัสถ์ ไม่

ทรงแสดงแก่เทพยดาหรือภิกษุ และผู้ที่จะทรงแสดงนั้น เป็นผู้ที่มีจิตเลื่อมใส เบิกบาน ควรที่จะได้รับผลจากการฟัง ฉะนั้น จึงปรากฏว่าเมื่อได้ฟังจบลงแล้ว จึงได้รับผล คือได้ดวงตาเห็นธรรม.

ดวงตาเห็นธรรมนั้น ตามศัพท์เรียกว่า **ธมฺมจกฺขุ** ท่านแสดงไว้ตรงกันคือ เห็นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา เมื่อเกิดความเห็นขึ้นอย่างนี้ เรียกว่า ได้ดวงตาเห็นธรรม หรือว่าเกิดธรรมจักษุ จะฟังเทศน์กัณฑ์ไหน ๆ ก็ตาม เมื่อเกิดดวงตาเห็นธรรม ก็จะต้องเกิดขึ้นอย่างนี้ พิจารณาดูก็น่าเข้าใจว่า คือเห็นทุกข์นั้นเอง เห็นเกิดดับ เรียกว่าเห็นทุกข์ หรือว่า เห็นทุกข์ คือเห็นเกิดดับ โดยมากเห็นแต่เกิดอย่างเห็นชีวิตของเราในบัดนี้ เรารู้จักกันแต่เกิด แต่ว่าไม่รู้สึกว่าจะดับ ดับนั้นเราคิดว่าอยู่ข้างหน้า คือว่ายังไม่มาถึง ในปัจจุบันก็คือเกิดและยังดำรงอยู่ ยังไม่เห็นดับเป็นคู่กันไป แต่ความเห็นที่จะเรียกว่าเห็นธรรมนั้น ต้องเห็นดับคู่ไปกับเกิดพร้อมกัน เมื่อเห็นดับคู่ไปกับเกิดพร้อมกันแล้ว กิเลสก็ไม่มีที่ตั้ง จะตั้งความชอบ ความชัง ไว้ที่ไหน ความชอบ ความชัง ที่เป็นกิเลสนั้นจะตั้งอยู่ได้ ต้องตั้งในสิ่งที่เราเห็นว่า ยังมีอยู่ ยังเป็นอยู่ คือในสิ่งที่ยังเกิดอยู่ แต่ว่าถ้าเห็นว่าดับเสียแล้ว กิเลสก็ไม่มีที่ตั้ง ชอบก็ไม่มีที่ตั้ง ชังก็ไม่มีที่ตั้ง เพราะไม่มีอะไรจะตั้ง เพราะเห็นว่า ดับเสียแล้ว.

ฉะนั้น โดยปรกติบุคคลจึงยังไม่ชื่อว่าเห็นทุกขสัจจะ จะเห็นก็เห็นเพียงนิดหน่อย ถ้าจะเห็นที่เป็นดวงตาเห็นธรรม จะต้องเห็นให้ตลอด คือเห็นถึงดับ และเห็นให้ได้ในปัจจุบัน เมื่อเห็นถึงดับได้ในปัจจุบัน กิเลสไม่มีที่ตั้งนั่นแหละ จึงชื่อว่าได้ดวงตาเห็นธรรม และผู้ที่ฟังเทศน์จนได้ดวงตาเห็นธรรมนี้ ท่านไม่ได้ฟังเพื่อจะมุ่งกำหนดว่า เทศน์ว่าอย่างไร เบื้องต้นแสดงอย่างไร ท่ามกลางแสดงอย่างไร ข้างท้ายแสดงอย่างไร คือไม่ได้มุ่งจะจำถ้อยคำ มุ่งแต่เพียงเข้าใจให้อย่างแจ่มแจ้ง การบรรลุในขั้นแรกพระพุทธศาสนานั้น จะต้องเกิดดวงตาเห็นธรรมดังกล่าวมานี้ เมื่อได้ดวงตาเห็นธรรมในขั้นแรกนี้แล้ว พระพุทธเจ้าจึงจะทรงอบรมให้เกิดปัญญาสูงขึ้นไปอีกจนถึงที่สุด.

พระบรมศาสดา ได้ทรงจำพรรษา ณ ป่าอิสิปตนะมิคทายวันนั้น ครั้นออกพรรษาแล้ว ในอรรถกถาแห่งหนึ่งแสดงว่า ได้เสด็จจาริกจากอิสิปตนะมิคทายวันในวันปาฏิบท คือวันแรม ๑ ค่ำ เสด็จย้อนไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ซึ่งเป็นตำบลที่ตรัสรู้ มุ่งจะเสด็จไปโปรดชฎิล ๑,๐๐๐ คน ซึ่งตั้งสำนักอยู่ในตำบลนั้น ในระหว่างที่เสด็จออกจากอิสิปตนะมิคทายวัน ได้ประทับพักที่ร่มไม้ในแถวไร่ฝ้ายแห่งหนึ่ง ก็ได้ทรงพบกับ ภัททวัคคิยกุมาร มีจำนวน ๓๐ คน ซึ่งมาเที่ยวเล่นกันอยู่พร้อมกับภริยาของตน แต่สหายคนหนึ่งไม่มีภริยา ก็นำเอาหญิงโสเภณีมา เมื่อเผลอ หญิงโสเภณีก็ลักเอาห่อสิ่งของหนีไป ก็พากัน

เที่ยวตามหา มาพบพระศาสดา กราบทูลถามว่าได้พบหญิงนั้นบ้างหรือไม่ พระองค์ตรัสถามเรื่อง กุมารเหล่านั้นก็กราบทูลเล่าถวายจนถึงเที่ยวตามหา พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า จะแสวงหาสตรีดี หรือจะแสวงหาตนดี กุมารเหล่านั้นกราบทูลว่า แสวงหาตนดีกว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดง **อนุปุพพิกถา** และ **อริยสัจจ์** กุมารเหล่านั้นฟังแล้วก็ได้ดวงตาเห็นธรรม แล้วทูลขออุปสมบท พระพุทธเจ้าก็ทรงประทานอนุญาตให้อุปสมบท แล้วส่งไปประกาศศาสนา ส่วนพระองค์เองก็เสด็จต่อไปจนถึงตำบลอุรุเวลาที่ชฎิลทั้ง ๑,๐๐๐ คนนั้นอาศัยอยู่.

ชฎิลเหล่านั้น มีหัวหน้าอยู่ ๓ คน ชื่อ **อุรุเวลกัสสปะ** คนหนึ่งมีบริวาร ๕๐๐ คน ตั้งสำนักอยู่ตำบลหนึ่ง น้องคนที่สองชื่อว่า **นทีกัสสปะ** มีบริวาร ๓๐๐ คน ตั้งอาศรมพำนักอยู่ถัดไปอีกแห่งหนึ่ง น้องคนสุดท้องชื่อว่า **คยากัสสปะ** มีบริวาร ๒๐๐ คน ตั้งพำนักอยู่แห่งหนึ่งในที่ถัดไป พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปยังสำนักของอุรุเวลกัสสปะก่อน ได้ตรัสขออาศัยพัก อุรุเวลกัสสปะก็ยอมให้พัก พระองค์ได้ทรงทรมานอุรุเวลกัสสปะนั้นด้วยวิธีต่าง ๆ เพื่อให้อุรุเวลกัสสปะหายจากความสำคัญตนว่าเป็นพระอรหันต์ ซึ่งเป็นความสำคัญผิด ตามเรื่องแสดงว่า ในตอนแรก พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้วิธี **อิทธิปาฏิหาริย์** คือ แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ **อาเทสนาปาฏิหาริย์** แสดงวิธีดักใจต่าง ๆ จนอุรุเวลกัสสปะคลายจากความสำคัญผิดนั้น และทูลขออุปสมบท พระพุทธเจ้าก็ตรัสให้ไปบอกบริวารเสียก่อน อุรุเวลกัสสปะก็บอก

บริวาร บริวารก็บอกว่าเห็นชอบ ก็พร้อมกันลอยเครื่องสำหรับชฎิล เช่น เครื่องที่ทำผมเป็นเซิงหาบคานซึ่งเป็นชฎิลบริขาร ลอยน้ำทิ้งเสียหมด แล้วก็ทูลขออุปสมบท พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาต ต่อมา นทีกัสสปะกับบริวารได้เห็นชฎิลบริขารของพี่ชายกับบริวารลอยน้ำมา ก็คิดว่าจะเกิดอันตรายแก่พี่และคณะ ก็พร้อมกันมา เห็นพี่และคณะอุปสมบทเป็นภิกษุ ก็พากันลอยบริขารชฎิลของตน ทูลขออุปสมบท พระพุทธเจ้าทรงอนุญาต ฝ่ายคยากัสสปะและบริวารก็คงปฏิบัติเช่นเดียวกัน จึงเป็นอันว่า ชฎิลรวม ๑,๐๐๐ คน ซึ่งมีหัวหน้า ๓ คน ก็ได้มาอุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ก็มาถึงวาระที่พระพุทธเจ้าจะทรงแสดง **อนุสาสนีปาฏิหาริย์** คืออบรมสั่งสอนเพื่อให้ชฎิลเหล่านั้นได้บรรลุธรรมะสืบต่อไป จึงได้ทรงนำไปยังตำบลคยาสีสะใกล้แม่น้ำคยา แล้วก็ตรัสเทศนาที่พระคันถรจนาจารย์ได้ขนานนามว่า **อาทิตตปริยายสูตร** คือ **เป็นพระสูตรที่แสดงบรรยายถึงสิ่งที่เป็นของร้อน.**

ในพระสูตรนี้ ในตอนแรก พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน สิ่งทั้งปวง คืออะไรบ้าง ก็ได้ทรงยกขึ้นแสดงเป็นหมวด ๆ ดั่งต่อไปนี้

ตอนที่หนึ่ง หมวดที่ ๑ จักษุ รูปที่เห็นได้ด้วยจักษุ จักขุวิญญาณ วิญญาณ คือความรู้สึกเห็นรูปทางจักษุ จักขุสัมผัส สัมผัสอาศัยจักษุ จักขุสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากสัมผัสอาศัยจักษุ.

หมวดที่ ๒ โสตะคือหู สัททะคือเสียง โสตวิญญาณ วิญญาณอาศัยโสตะคือหู โสตสัมผัส สัมผัสอาศัยโสตะคือหู โสตสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดเพราะสัมผัสอาศัยโสตะคือหู.

หมวดที่ ๓ ฆานะคือจมูก คันธะคือกลิ่น ฆานวิญญาณ วิญญาณ อาศัยจมูก ฆานสัมผัส สัมผัสอาศัยจมูก ฆานสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยจมูก.

หมวดที่ ๔ ชิวหาคือลิ้น รสะคือรส ชิวหาวิญญาณ วิญญาณอาศัยลิ้น ชิวหาสัมผัส สัมผัสอาศัยลิ้น ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยลิ้น.

หมวดที่ ๕ กายะคือกาย โผฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง กายวิญญาณ วิญญาณอาศัยกาย กายสัมผัส สัมผัสอาศัยกาย กายสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยกาย.

หมวดที่ ๖ มโนหรือมนะคือใจ ธรรมะคือเรื่อง มโนวิญญาณ วิญญาณอาศัยมนะคือใจ มโนสัมผัส สัมผัสอาศัยมนะคือใจ มโนสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยมนะคือใจ เหล่านี้เป็นของร้อน.

ตอนที่สอง ได้ทรงแสดงว่า ร้อนเพราะอะไร อะไรมาเผาให้ไหม้ให้ร้อน ก็ทรงชี้ว่า สิ่งทั้งปวงนี้ร้อนเพราะไฟ คือราคะ ความติด ความยินดี ความกำหนัด ร้อนเพราะไฟ คือโทสะ ความ

โกรธแค้นขัดเคือง ร้อนเพราะไฟ คือโมหะ ความหลง ร้อนเพราะความเกิด ร้อนเพราะความแก่ ร้อนเพราะความตาย ร้อนเพราะโสกะ คือความแห้งใจ ปริเทวะ ความร่ำไรรำพันหรือความระทมใจ ทุกขะ ความเจ็บไข้หรือความทุกข์กาย โทมนัส ความทุกข์ใจ อุปายาสะ ความคับแค้นใจ ฉะนั้น จึงได้ตรัสว่าเป็นของร้อน.

ตอนที่สาม ได้ทรงแสดงผลของความรู้ความเห็นต่อไปว่า เมื่ออริยสาวกคือผู้ฟัง ซึ่งเป็นผู้ประเสริฐ ได้สดับแล้วอย่างนี้ คือว่าได้มีความรู้ความเห็นอย่างนี้ ย่อมหน่ายในสิ่งทั้งปวงนั้น เมื่อหน่ายก็สิ้นกำหนัด เมื่อสิ้นกำหนัดก็วิมุติ คือหลุดพ้น เมื่อวิมุติคือหลุดพ้นก็มีญาณทัสสนะ คือความรู้ความเห็นว่าพ้นแล้ว และย่อมรู้ว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำแล้ว ไม่มีกิจอื่นที่จะพึงทำเพื่อความเป็นเช่นนี้อีก.

ท่านแสดงไว้ว่า เมื่อภิกษุทั้ง ๑,๐๐๐ รูปนั้น ได้สดับพระธรรมเทศนานี้ ก็มีจิตหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสทั้งหลาย เป็นพระอรหันต์ทั้ง ๑,๐๐๐ รูป.

ในพระสูตรนี้ ได้จำแนกแสดงส่วนต่าง ๆ ภายในกายนี้ให้ละเอียดมากขึ้นอีก ใน ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร และใน อนัตตลักขณสูตร ที่แสดงแก่พระปัญจวัคคีย์ได้ยกเบญจขันธ์ขึ้นแสดงคือ *รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ* แต่ยังไม่ได้จำแนกถึงวิถีคือทาง

ที่เกิดขึ้นตามลำดับ ในพระสูตรนี้ได้แสดงความเกิดขึ้นแห่งเบญจขันธ์เหล่านั้น แต่แสดงถึงเพียงเวทนา เพราะฉะนั้น ในเบื้องต้นก็ควรทำความเข้าใจในเรื่องนี้ก่อน.

มติทางพระพุทธศาสนานั้น ตามที่พิจารณาจากพระสูตรต่าง ๆ พอสรุปลงได้ว่า **แสดงบุคคลว่าประกอบด้วยกายส่วนหนึ่ง จิตส่วนหนึ่ง กายก็หมายถึงรูปกาย จิตก็หมายถึงธรรมชาติชนิดหนึ่ง ซึ่งมีหน้าที่คิดนึก และมีหน้าที่รู้ เพราะเป็นธาตุรู้** การแสดงปฏิบัติธรรม โดยตรงก็มุ่งอบรมจิตเป็นประการสำคัญ แม้พระบรมศาสดาเองเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ เมื่อทรงพบทางที่ถูกต้อง ก็หมายความว่า ได้ทรงพบทางปฏิบัติจิต จึงได้ทรงเริ่มปฏิบัติอบรมจิต ในที่สุดก็ได้ตรัสรู้ธรรมะ เพราะฉะนั้น เรื่องจิตจึงเป็นเรื่องสำคัญ แต่ว่าจิตตามทางพระพุทธศาสนานั้น ไม่ได้หมายความว่าเป็นกาย หรือส่วนใดส่วนหนึ่งของกาย คือว่า **จิตไม่ใช่รูป** ดังมีพระพุทธภาษิตที่แสดงว่า **อสรีระ** *ไม่มีสรีระ* คือ *ไม่มีรูปร่าง* แต่ว่า **คุหาสยะ** *มีคูหา* อันหมายถึง *กายอันเป็นที่อาศัย* เมื่อบุคคลมีจิตและกายประกอบกันอยู่ ชีวิตจึงดำเนินอยู่เป็นไปอยู่ แต่ว่าเมื่อจิตพรากออกไปจากกายหรือว่ากายแตกสลายเป็นที่อาศัยอยู่ของจิตไม่ได้ ชีวะก็สิ้นไป สำหรับเรื่องจิตนี้จะพึงพิสูจน์ได้ตามที่แสดงไว้ทางพระพุทธศาสนาอย่างไรนั้น จะขอยกไว้ก่อนจะย้อนกล่าวถึงวิถีจิตต่อไป.

จิตแม้มีหน้าที่คิดมีหน้าที่รู้เป็นธาตุรู้ดั่งกล่าวก็จริง แต่การที่จะออกมารู้อะไรได้นั้น จำต้องอาศัยกาย คือรู้ได้ทางอายตนะหรือทางทวาร กล่าวคือต้องอาศัยออกมารู้รูปทางจักษุประสาท คือ ตา รู้เสียงทางโสตประสาท คือ หู รู้กลิ่นทางฆานประสาท คือ จมูก รู้รสทางชิวหาประสาท คือ ลิ้น รู้โผฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้องทางกาย-ประสาท คือ กาย รู้ธรรมะ คือเรื่องทางมนะที่แปลว่าใจ เพราะ-ฉะนั้น จักษุ ตา โสตะ หู ฆานะ จมูก ชิวหา ลิ้น กายะ กาย มนะ ใจ จึงเป็นทวาร คือเป็นประตูสำหรับที่จะให้จิตรู้รูป รู้เสียงเป็นต้นดั่งกล่าวมานั้น ถ้าไม่มีทางทั้ง ๖ นี้ จิตก็เหมือนถูกขังอยู่ในห้องที่ไม่มีประตูหน้าต่าง ออกมารู้อะไรไม่ได้ ทางรู้ของจิตทั้ง ๖ ดั่งกล่าวมานั้น สำหรับจักษุประสาท โสตประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาท ก็เป็นที่เข้าใจได้ง่าย แต่มนะคือทางที่ ๖ นี้ ควรทำความเข้าใจเป็นพิเศษ.

มนะ แปลกันว่า **ใจ** แต่ตามศัพท์แปลว่า **รู้** มีหน้าที่สำหรับ **รู้ธรรมะ ธรรมะ** ในที่นี้ หมายความว่า เรื่อง คือ เรื่องรูป เรื่องเสียง เรื่องกลิ่น เรื่องรส เรื่องโผฏฐัพพะ ที่ได้ประสพพบผ่านมาแล้วในอดีต แต่ก็มานึกถึงในปัจจุบัน ความนึกถึงเรื่องในอดีตดั่งกล่าวนั้น ไม่ได้อาศัยตาหูเดี๋ยวนั้น แต่คราวนี้มานึกขึ้นได้ด้วยอะไร สมมติว่าไปเห็นรูปได้ยินเสียงมาเมื่อเช้านี้ แต่ว่ามานั่งนึกถึงอยู่เดี๋ยวนี้ นึกถึงรูปนึกถึงเสียงนั้น นึกถึงด้วยอะไร เพราะไม่ได้อาศัยตา

ไม่ได้อาศัยหู เมื่อเช้านี้ต่างหากต้องอาศัยตาอาศัยหู แต่ว่าการที่มานั่งนึกถึงเดี๋ยวนี้ ไม่ต้องใช้ตาไม่ต้องใช้หู คราวนี้ใช้อะไร อันนี้ท่านจึงแสดงทางที่ ๖ คือมนะ นึกถึงได้ด้วยมนะที่แปลว่าใจหรือแปลว่ารู้ และธรรมะในที่นี้หมายถึงเรื่องอดีตต่าง ๆ ดังกล่าวมานั้น เพราะฉะนั้นทางพระพุทธศาสนาจึงแสดงทวารซึ่งเป็นทางที่ ๖ คือมนะ แต่ไม่เรียกว่าประสาท มนะตามที่อธิบายมานี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงสันนิษฐานว่า ได้แก่ **มันสมอง.**[๑]

มนะ คือทางที่ ๖ นี้ ยังมีหน้าที่พิเศษอย่างหนึ่งที่แสดงไว้ในอรรถกถาอภิธรรม คือในขั้นบาลีนั้นได้แสดงว่า

จักขุ คือตา **รูปะ** คือรูป กระทบกันก็เกิดจักขุวิญญาณ วิญญาณอาศัยจักษุคือตา วิญญาณในที่นี้ก็อธิบายว่า ความรู้สึกเห็นรูป.

โสตะ คือหู **สัททะ** คือเสียง กระทบกันก็เกิดโสตวิญญาณ ความรู้สึกได้ยินเสียง.

ฆานะ คือจมูก **คันธะ** คือกลิ่น กระทบกันก็เกิดฆานวิญญาณ ความรู้สึกสูดกลิ่นหรือได้กลิ่น.

ชิวหา คือลิ้น **รสะ** คือรส กระทบกันก็เกิดชิวหาวิญญาณ ความรู้สึกได้รสทางลิ้น.

กาย กับ **โผฏฐัพพะ** กระทบกัน ก็เกิดกายวิญญาณ ความรู้สึกทางกาย.

มนะ กับ **ธรรมะ** กระทบกัน ก็เกิดเป็นมโนวิญญาณ ความรู้สึกทางมนะ คือใจ.

---

๑. วิปัลลาสกถา.

ในบาลีแสดงอย่างนี้ ดังบาลีในพระสูตรนี้ คือ วิญญาณ มาเป็นอันดับหนึ่ง เมื่อมีวิญญาณแล้วก็ต้องมี สัมผัส อันดับสอง สัมผัสแปลว่า ความกระทบกันก็มี ๖ เช่นเดียวกัน แต่มีอธิบายว่า ที่ชื่อว่าสัมผัสนั้น ได้แก่ความประชุมกันของจักษุและรูป และจักขุวิญญาณ จึงจะเรียกว่าจักขุสัมผัส ความประชุมของโสตะ หู สัททะ เสียงและโสตวิญญาณ จึงจะเรียกว่าโสตสัมผัส ความประชุมกันของฆานะ จมูก คันธะ กลิ่น และฆานวิญญาณ จึงจะเป็นฆานสัมผัส ความประชุมกันของชิวหา รสะ และชิวหาวิญญาณ จึงจะเป็นชิวหาสัมผัส ความประชุมกันของกาย โผฏฐัพพะ และกายวิญญาณ จึงจะเป็นกายสัมผัส ความประชุมกันของมนะ ธรรมะ และมโนวิญญาณ จึงจะเป็นมโน-สัมผัส.

อันดับสามก็เป็น เวทนา คือเมื่อเป็นสัมผัสแล้วก็เป็นเวทนา คือความเสวยอารมณ์ เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง ไม่เป็นทุกข์ไม่เป็นสุขบ้าง เวทนาก็มี ๖ สืบไปจากสัมผัส เรียกว่าจักขุสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยจักษุ โสตสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยโสตะ ฆานสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยฆานะ ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยชิวหา กาย-สัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยกาย มโนสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยมนะ.

อันดับที่สี่ก็คือ **สัญญา** ความจำได้หมายรู้ ก็นับเป็น ๖ คือ รูปสัญญา ความจำหมายในรูป สัททสัญญา ความจำหมายในเสียง คันธสัญญา ความจำหมายในกลิ่น รสสัญญา ความจำหมายในรส โผฏฐัพพสัญญา ความจำหมายในโผฏฐัพพะ ธรรมสัญญา ความจำหมายในเรื่อง.

อันดับห้าก็เป็น **สังขาร** คือความคิดปรุงหรือความปรุงคิดไปตามสัญญา เป็นกุศลคือเป็นส่วนดีบ้าง เป็นอกุศลคือส่วนไม่ดีบ้าง เป็นอัพยากฤต คือเป็นส่วนกลาง ๆ บ้าง.

เพราะฉะนั้น นับตั้งแต่วิญญาณ สัมผัส เวทนา สัญญา สังขาร นี้ รวมเรียกว่า **นามธรรม** คือเป็นส่วนนาม นามแปลว่าน้อมหมายความว่าเป็นอาการที่จิตน้อมออกไปรู้อะไรต่าง ๆ อาศัยกาย คืออาศัยทวาร ๖ ดังกล่าวมานั้น เมื่อจิตน้อมออกไปรู้ รู้ขั้นแรกก็เป็นวิญญาณ รู้ขั้นที่สอง ก็เป็นสัมผัส รู้ขั้นที่สาม ก็เป็นเวทนา รู้ขั้นที่สี่ก็เป็นสัญญา รู้ขั้นที่ห้า ก็เป็นสังขาร แต่ว่าในเบญจขันธ์ ขันธ์ ๕ นั้น นับเพียง ๔ คือว่าสัมผัสไม่นับ ยกออกเสีย และนับรูปเข้าเป็นที่ ๑ คือรูปกาย แล้วก็เอาวิญญาณไปไว้ท้าย คือเรียงเสียใหม่ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ว่าเมื่อกล่าวโดยลำดับที่เกิด วิญญาณต้องมาก่อน เป็นวิญญาณ เวทนา สัญญา สังขาร ทำไมท่านจึงเอาเรียงไว้ท้าย ก็เพื่อให้เป็นวงกลม เพราะอาการที่จิตน้อมไปรู้ที่เรียกว่านามนั้น รู้ขั้นที่ ๑ เป็นวิญญาณ สัมผัสไม่นับ ขั้นที่ ๒

ก็เป็นเวทนา ขั้นที่ ๓ เป็นสัญญา ขั้นที่ ๔ เป็นสังขาร คือความคิดปรุงหรือความปรุงคิด เมื่อคิดปรุงไปก็รู้ไปด้วย รู้ที่เกิดขึ้นควบคู่กันไปกับความคิดนั้น ก็ย้อนมาเป็นวิญญาณอีก แล้วก็มาเป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร แล้วย้อนมาเป็นวิญญาณ เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขารไปใหม่ เป็นวงกลม เพราะฉะนั้น ปัญจขันธ์ คือขันธ์ ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงมีทางเกิดดั่งกล่าวมานี้ และเมื่อย่นย่อลงก็เป็น ๒ คือเป็น **รูป** อย่างหนึ่ง **นาม** อย่างหนึ่ง รูปก็เป็นรูปกาย เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เป็นนามกาย แต่มักเรียกสั้น ๆ กันว่า **นามรูป** เรียกว่านาม เพราะเป็นอาการที่น้อมไปรู้ของจิต ดั่งบรรยายมานั้น.

วิถีจิต คือทางดำเนินของจิตที่ปรากฏเป็นนามธรรม อาศัยรูปธรรม คือจิตอาศัยรูปแสดงอาการเป็นนาม น้อมออกมารู้รูป รู้เสียง ทีแรกก็น้อมออกมาเป็น วิญญาณ เวทนา สัญญา สังขาร แล้วก็วนกลับไปใหม่เป็นวงกลม จะอธิบายเกี่ยวแก่มนะต่อไป ได้กล่าวถึงอายตนะภายในหรือทวารทั้ง ๖ คู่กับอายตนะภายนอก ๖ แล้ว และได้กล่าวนามธรรม ซึ่งเป็นวิถีจิตสืบไปจากนั้น นั่นเป็นการแสดงอธิบายตามพระบาลี แต่ในอรรถกถาพระอภิธรรมได้อธิบายพิเศษเกี่ยวแก่มนะ ซึ่งก็ได้อ้างแต่ยังไม่ได้อธิบาย จึงจะมาจับอธิบายในตอนนี้.

ตามอธิบายในอรรถกถานั้น **มนะ**อันเป็นอายตนะที่ ๖ หรือเป็น

ทวารที่ ๖ ต้องประกอบด้วยอายตนะ ๕ ข้างต้นเสมอ จึงจะเกิดวิญญาณตามสาย ได้แก่เมื่อ **จักษุ** (ตา) และ **รูป** มากระทบกันต้องกระทบถึงมนะด้วย จึงจะเกิดจักษุวิญญาณ (ความรู้สึกเห็นรูปทางตา) **โสตะ** (หู) **สัททะ** (เสียง) กระทบกัน จะต้องกระทบถึงมนะด้วย จึงเกิดโสตวิญญาณ (ความรู้สึกได้ยินเสียงทางหู) **ฆานะ** (จมูก) **คันธะ** (กลิ่น) กระทบกัน ต้องกระทบถึงมนะด้วย จึงจะเกิดฆานวิญญาณ (ความรู้สึกเป็นกลิ่นทางจมูก) **ชิวหา** (ลิ้น) **รสะ** (รส) กระทบกัน ต้องกระทบถึงมนะด้วย จึงจะเกิดชิวหาวิญญาณ (ความรู้สึกรู้รสทางลิ้น) **กายะ** (กาย) **โผฏฐัพพะ** (สิ่งที่ถูกต้อง) กระทบกัน ต้องกระทบถึงมนะด้วย จึงจะเกิดกายวิญญาณ (ความรู้สึกกระทบทางกาย) ส่วนข้อที่ ๖ นั้น **มนะ** กับ **ธรรมะ** คือเรื่องกระทบกันก็เกิดมโนวิญญาณ (ความรู้สึกรู้เรื่องทางมนะ) ฉะนั้น **มนะ** ข้อที่ ๖ จึงต้องเกี่ยวข้องกับอายตนะ ๕ ข้างต้นอยู่เสมอ แล ท่านอธิบายในพระอภิธรรมละเอียดไปกว่านั้น เช่นข้อที่ ๑ **จักษุ** (ตา) **รูปะ** ท่านเรียกว่า **วรรณะ** คือ **สี** แล้วก็ต้องมี **แสงสว่าง** มี **มนสิการ** คือการกระทำไว้ในใจ จึงจะเกิดเป็น **จักษุวิญญาณ** (ความรู้สึกเห็นรูปทางตา) **มนสิการะ** การกระทำไว้ในใจก็คือ มนะ ดังที่ได้อธิบายแล้ว เป็นอันว่าในอายตนะ ๕ ข้างต้นนั้น รูปเป็นต้น ต้องกระทบทั้งจักษุประสาทตามทางของตน และต้องกระทบทั้งมนะในขณะเดียวกัน ท่านแสดงว่ารวดเร็วมาก เมื่อรูปมากระทบกับจักษุ

ก็กระทบถึงมนะด้วยทันที เหมือนอย่างนกที่บินมาจับที่กิ่งไม้บนต้นไม้ เงาของนกก็กระทบไปถึงพื้นดินทันที เกือบจะเรียกได้ว่าในขณะเดียวกัน.

ตามที่อธิบายมานี้ พึงสังเกตคำ ๓ คำ **วิญญาณ** คำหนึ่ง **มนะ** หรือ **มโน** คำหนึ่ง **จิต** อีกคำหนึ่ง คำทั้ง ๓ คำนี้ใช้ต่างกัน.

วิญญาณ นั้น ใช้ในความหมายเพียงรู้สึกเห็นรูปเป็นต้น ดั่งที่อธิบายมาแล้วเท่านั้น ไม่ได้มีความหมายเป็นอย่างอื่น คือไม่ได้หมายไปถึงสภาพที่จะไปเกิดต่อไป ซึ่งเป็นตัวยั่งยืน.

มนะ หรือ **มโน** ก็มีความหมายเพียงทวารหรืออายตนะที่ ๖ มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับอายตนะ ๕ ข้างต้น กับเกี่ยวข้องธรรมะคือเรื่องของรูปเสียงเป็นต้น ที่ได้ประสพพบผ่านมาแล้ว ดั่งที่อธิบายมาแล้วเท่านั้น คือมีหน้าที่เป็นอายตนะคือที่ต่อ หรือเป็นทวารคือเป็นช่องทางสำหรับจิตดำเนินเหมือนหนึ่งอายตนะ ๕ ข้อข้างต้น.

ส่วน **จิต** มีความหมายเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่มีสรีระคือรูปร่าง แต่ว่าอาศัยอยู่ในคูหา ที่แปลว่าถ้ำ คือในกายอันนี้ มีหน้าที่เป็นผู้รู้ เป็นผู้แสดงเจตนา (ความจงใจประกอบกรรม) มีหน้าที่ที่จะดำเนินออกมารู้ตามวิถีที่กล่าวมานั้น และเป็นที่จะต้องปฏิบัติอบรมให้เป็นศีล ให้เป็นสมาธิ และให้ประกอบด้วยความรู้ เป็นตัวปัญญา ตลอดจนถึงให้เป็นผู้วิมุต คือเป็นผู้หลุดพ้น ดั่งในท้ายของอนัตตลักขณสูตรและอาทิตตปริยายสูตรที่อธิบายมาแล้ว ก็แสดงว่า

จิตของท่านเหล่านั้นวิมุตหลุดพ้นจากอาสวะ คือกิเลสที่นอนจมหมักหมมอยู่ แม้เช่นนั้นก็ไม่มีพระพุทธภาษิตสักแห่งหนึ่ง แสดงว่าจิตเป็นอัตตาคือตัวตน แต่กลับมีพระพุทธภาษิตแสดงไม่ให้ถือว่า จิตเป็นอัตตาคือตัวตน ในพระสูตรนั้นได้แสดงว่า ถือว่ากายเป็นตัวตนเสียยังดีกว่า ถือว่าจิตเป็นอัตตาคือตัวตนเป็นการไม่ดี เพราะว่าจิตเป็นธรรมชาติที่ดิ้นรนกระสับกระส่ายอยู่เสมอ เหมือนอย่างวานรที่ดิ้นรนกระสับกระส่ายอยู่เสมอ เมื่ออยู่บนต้นไม้ก็โยนตัวจับกิ่งนี้ ปล่อยจากกิ่งนี้ ไปจับกิ่งนั้น ปล่อยจากกิ่งนั้น ไปจับกิ่งโน้น ฉะนั้น ถ้าหากว่าจิตเป็นอัตตา อัตตาก็จะเท่ากับวานรที่มีธรรมชาติหลุกหลิก ดังกล่าวมาแล้วนั้น ท่านจึงไม่ให้ถือจิตเป็นอัตตาคือตัวตน.

หลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้น ก็ไม่ให้ถืออะไรทั้งหมดว่าอัตตาคือตัวตน ถ้าไปถือเข้า ก็แสดงว่ายังมีอุปาทานคือความยึดถือ และก็จะต้องคิดปั้นสิ่งที่ถือนั้นให้เป็นนั่นเป็นนี่ เมื่อยังคิดปั้นว่าเป็นนั่นเป็นนี่อยู่ ก็ยังเป็นภพหรือเป็นภาวะหรือภวะอยู่ เมื่อเป็นตนหรือเป็นภาวะหรือภวะอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ ก็ยังจะต้องเป็นสิ่งที่เกิดดับ เพราะเป็นสิ่งที่คิดปรุงแต่ง ฉะนั้นจึงให้ปล่อยวางทั้งหมด ส่วนธรรมอันใดที่มีอยู่เป็นอยู่อย่างไร ก็คงมีอยู่หรือเป็นอยู่ไปเช่นนั้น คือว่าปล่อยให้เป็นไปตามธรรมดา ตามเรื่อง.

คราวนี้ จะย้อนมาทำความเข้าใจในเรื่อง **นามธรรม** อีกสักเล็กน้อย คือตามที่กล่าวว่า นามธรรมเป็นวิถีจิต ซึ่งเกิดเป็นวงกลม

อยู่เสมอ ไม่ใช่เกิดอย่างเดียว ดับด้วยอยู่เสมอเช่นเดียวกัน ยกตัวอย่าง เช่น เมื่อตามองเห็นหนังสือ ก็เกิดจักษุวิญญาณ คือความรู้สึกเห็นขึ้น แล้วก็เวทนา คือเป็นสุขหรือเป็นทุกข์หรือเฉย ๆ แล้วเกิดสัญญา คือความจำหมาย แล้วเกิดสังขารคือความคิดปรุงหรือว่าปรุงคิดในสิ่งที่เห็นนั้น เมื่อคิดปรุงหรือว่าปรุงคิดไป ก็เกิดวิญญาณคือความรู้สึกขึ้นในเรื่องที่ปรุงหรือที่คิดนั้นไปด้วย แล้วเกิดเวทนา เกิดสัญญา เกิดสังขาร แล้วก็มาวิญญาณวนกันไป คราวนี้พอหูได้ยินเสียง เช่น ได้ยินเสียงนาฬิกาตี ก็ทิ้งเรื่องหนังสือไปเกิดโสตวิญญาณ คือความรู้สึกได้ยินเสียงนั้นอีก แล้วเกิดเวทนา เกิดสัญญา เกิดสังขาร เกิดวิญญาณ เกิดเวทนา เป็นวงกลมไปในสิ่งที่ได้ยินนั้นอีก คราวนี้จมูกได้กลิ่นธูป หรือกลิ่นอะไรอย่างอื่น นามธรรมก็มาเกิดในเรื่องกลิ่น เรื่องเสียงนั้นก็หายไปเลิกกันไป เมื่อบริโภคอาหาร ลิ้นได้ประสบกับรส ก็เกิดนามธรรมในเรื่องของรสนั้น กายได้ถูกต้อง เช่นว่าได้อาบน้ำ ก็เกิดนามธรรมในเรื่องของสิ่งที่ถูกต้องนั้น แล้วบางทีมนะไปกระทบกับธรรมะ คือว่าย้อนไปคิดถึงเรื่องในอดีตที่ประสพพบผ่านมาแล้ว ก็เกิดนามธรรมในสายตาของมนะวนกันไปอย่างนั้น.

เพราะฉะนั้น วันหนึ่ง ๆ ตั้งแต่ตื่นนอนเช้าเรื่อยมา นามธรรมจึงเกิดดับไปนับไม่ถ้วนตามที่ประสพ และถ้าเรื่องใดมีความมุ่งใจอยู่มาก ก็ต่อกันไปได้นาน แต่ถ้าเรื่องใดความมุ่งของใจน้อย นามธรรมในเรื่องนั้นก็น้อย สุดแต่ว่าจะมีความมุ่งใจน้อยหรือมากอย่างไร ฉะนั้น

รูปกับนามจึงเป็นส่วนที่ทุก ๆ คนมีอยู่ อาศัยอยู่ ทำงานอยู่ตามหน้าที่ และมีอาการที่เกิดดับอยู่เสมอ ไม่มีเวลาที่จะว่างเว้น ถ้าพิจารณาดูก็จะเห็นความจริงอันนี้ได้.

ความเกิดดับของรูปนั้น อาจจะเห็นได้ง่าย ส่วนความเกิดดับของนามนั้น เมื่อพิจารณาก็พอจะเห็นได้ง่ายเหมือนกัน เพราะเป็นเรื่องที่เกิดกับใจ แต่เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นและดับไปรวดเร็วมาก เพราะอาการของใจเป็นสิ่งที่ละเอียด และเป็นสิ่งที่รวดเร็ว.

ในอาทิตตปริยายสูตรนี้ พระพุทธเจ้าได้ยกขึ้นแสดงเพียงแต่เวทนา ด้วยทรงชี้ให้เห็นว่า เป็นของที่ร้อน หรือถูกเผาให้ไหม้อยู่เสมอ เท่ากับว่าทรงแสดงทุกขสัจจ์ ความจริงคือทุกข์ ต่อจากนั้นก็ทรงแสดงสมุทัยสัจจ์ ความจริงคือเหตุให้เกิดทุกข์ แต่ว่าในพระสูตรทรงยกเอาราคะ โทสะ โมหะ และเพราะบุคคลมีราคะ โทสะ โมหะเป็นไฟที่แผดเผาอยู่เสมอ จึงได้เดือดร้อนอยู่ด้วยความโศกเป็นต้น และด้วยความเกิดแก่ตาย ซึ่งเป็นสภาพธรรมดา ต่อจากนั้นก็แสดงมรรคสัจจ์ ความจริงคือมรรค ได้แก่ปัญญาที่กำหนดพิจารณาให้รู้เห็นตามเป็นจริง แล้วก็ทรงแสดงนิโรธสัจจ์ ความจริงคือความดับทุกข์ตั้งต้นแต่เกิดนิพพิทา ความหน่าย แล้วเกิดวิราคะ ความสิ้นราคะ เกิดวิมุติ ความหลุดพ้น เกิดวิมุตติญาณทัสสนะ ความรู้เห็นว่าหลุดพ้น มีนัยเดียวกันกับที่แสดงไว้ในท้ายอนัตตลักขณสูตร.

พรรษาที่ ๒-๓-๔ มคธ

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงอบรมปุราณชฎิล จนได้อุปสมบท และได้ฟังธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว พระทับอยู่ที่ตำบลคยาสีสะนั้นตามพระพุทธอัธยาศัยแล้ว ก็ได้ทรงนำภิกษุทั้งหมดนั้นเสด็จไปสู่กรุงราชคฤห์ ซึ่งเป็นเมืองหลวงของมคธรัฐ.

มคธรัฐ ปรากฏตามหลักฐานต่าง ๆ ว่า ในเวลานั้นเป็นอาณาจักรที่เจริญรุ่งเรืองมีอำนาจมาก เมืองหลวงเรียกกันโดยมากว่า **ราชคหะ** แต่ในภาษาไทยเรียกว่า *ราชคฤห์* ในสมัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงอุบัติขึ้นนั้น พระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่า *พิมพิสาร* ในบาลีใช้คำเรียกว่า **ราชา มาคโธ** เป็นคำยกย่อง เท่ากับเป็นมหาราชแห่งแคว้นมคธ และใช้คำนำพระนามว่า *เสนิโย* คือมีคำต่อไปว่า **เสนิโย พิมฺพิสาโร** เป็นคำไทยว่า *พระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นจอมทัพ* ปรากฏเรื่องว่า กรุงราชคฤห์ ซึ่งเป็นนครหลวงนั้น ตั้งอยู่ในระหว่างภูเขา ๕ ลูก คือ **เขาคิชฌกูฏ เขาเวภาระ เขาเวปุลละ เขาอิสิคิลิ** และ **เขากาลกูฏ** ล้อมรอบคล้ายเป็นคอก เพราะฉะนั้น จึงมีคำเรียกอีกคำหนึ่งว่า **คิริพพชะ** แปลว่า คอกเขา เมืองหลวงเดิมว่าตั้งอยู่บนเนินเขา แต่ว่าถูกไฟไหม้บ่อย ๆ พระเจ้าพิมพิสารจึงย้ายลงมาตั้งที่เชิงเขาข้างล่างซึ่งเป็นที่ราบ แต่ก็ยังอยู่ในระหว่างแห่งภูเขาทั้ง ๕ นั้น

ต่อมาปลายสมัยพุทธกาล พระเจ้าอชาตศัตรูจึงได้ไปสร้างเมืองใหม่อีกเมืองหนึ่ง ภายนอกจากวงล้อมของเขาทั้ง ๕ ลูกนั้นทางด้านทิศเหนือ กรุงราชคฤห์เจริญ มีคนมาก คณาจารย์เจ้าลัทธิไปอาศัยอยู่มาก และก็ปรากฏว่าพระเจ้าแผ่นดินก็ได้ทรงอุปถัมภ์ลัทธิต่าง ๆ ตามควร หรือไม่อุปถัมภ์ก็ไม่ทรงเบียดเบียน ปล่อยให้มีความสะดวกในการที่จะแสดงลัทธิของตน ๆ ในสมัยนั้น พระเจ้าพิมพิสารทรงได้แคว้นกาสิกคามเป็นของขวัญจากแคว้นโกศล ในคราวทรงอภิเศกกับพระราชกนิษฐภคินีของพระเจ้าปเสนทิ แห่งแคว้นโกศล ดังที่ได้เล่าแล้ว

พระพุทธเจ้าได้เสด็จมุ่งไปสู่กรุงราชคฤห์ก่อน อย่างหนึ่งว่า เพื่อทรงเปลื้องปฏิญญาที่ได้ทรงให้ไว้แก่พระเจ้าพิมพิสาร อีกอย่างหนึ่งว่าเพื่อทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาในที่ที่เจริญก่อน.

ข้อที่ว่าทรงเปลื้องปฏิญญานั้น ดังที่มีเรื่องเล่าว่า เมื่อได้เสด็จออกทรงผนวชทีแรก ในขณะที่เสด็จไปลองทรงศึกษาบ้าง ทรงปฏิบัติด้วยพระองค์เองบ้าง เพื่อประสพโมกขธรรม คือธรรมเป็นเครื่องพ้นทุกข์นั้น ก่อนที่จะเสด็จไปถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ซึ่งเป็นสถานที่ทรงทำความเพียรจนตรัสรู้ ก็ได้ทรงผ่านกรุงราชคฤห์ และประทับอยู่ที่เขา **ปัณฑวะ** พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงทราบ ก็ได้เสด็จไปเพื่อ

ทรงพบ และตามเรื่องเล่าว่า พระเจ้าพิมพิสารได้ตรัสถามถึงเหตุที่ทรงออกผนวช เมื่อได้ทรงตอบแล้ว พระเจ้าพิมพิสารก็ได้รับสั่งชวนให้ทรงลาผนวช จะทรงแบ่งราชสมบัติให้ครอบครองครึ่งหนึ่ง พระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงรับ เมื่อเป็นเช่นนี้ พระเจ้าพิมพิสารจึงทรงขอให้เสด็จกลับมาแสดงธรรมในเมื่อได้ทรงประสพพบธรรมนั้นแล้ว ฉะนั้น เมื่อได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว จึงได้เสด็จมายังกรุงราชคฤห์ก่อนประเทศหรือนครอื่น.

อีกอย่างหนึ่ง ทรงมุ่งจะมาประดิษฐานพระพุทธศาสนา ในที่ที่มีความเจริญก่อน เพราะวิธีประกาศพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้านั้น จะเห็นได้ว่า ได้ทรงประกาศแก่นักบวช ซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบมา มุ่งดีมา และเป็นผู้คงแก่เรียนมาแล้ว ในฝ่ายคฤหัสถ์ก็ทรงมุ่งประกาศแก่บุคคลที่เป็นหัวหน้าคน เช่นพระเจ้าแผ่นดินมหาอำมาตย์ และแก่พราหมณ์คฤหัสถ์ ซึ่งเป็นผู้คงแก่เรียนต่าง ๆ เมื่อบุคคลเหล่านี้ ได้ดวงตาเห็นธรรม รับนับถือพระพุทธศาสนาแล้ว คนอื่น ๆ ก็นับถือตามไปด้วยเป็นอันมาก หรือไม่เช่นนั้นก็เกิดความสนใจ ตั้งใจที่จะสำเหนียกศึกษาปฏิบัติ เพราะบุคคลที่ได้ทรงแสดงธรรมโปรดก่อนเหล่านั้น ก็ล้วนเป็นที่เคารพนับถือของเหล่าประชาชน ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงได้แพร่ออกไปอย่างรวดเร็ว และพระพุทธเจ้าเองก็ทรงปลอดภัยจากบรรดา

ผู้มีอำนาจในบ้านเมืองเป็นต้น เพราะว่าได้ทรงให้บรรดาผู้มีอำนาจเหล่านั้นยอมรับนับถือ ทั้งได้ทรงปฏิบัติพระองค์เองไม่ทรงข้องแวะกับการบ้านการเมืองทุก ๆ อย่าง ทรงมุ่งประกาศพระพุทธศาสนาไปโดยส่วนเดียว ดั่งจะพึงเห็นได้จากพระพุทธประวัติที่จะกล่าวในอันดับต่อไป.

เมื่อเสด็จเข้าสู่กรุงราชคฤห์นั้น ไม่ได้เสด็จเข้าไปทีเดียว ได้ประทับพักที่ ลัฏฐิวัน อันแปลว่า *สวนตาลหนุ่ม* น่าจะเป็นสถานที่สำหรับปลูกเพาะต้นตาล พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงทราบกิติศัพท์ คือเสียงที่พูดเล่าลือกันว่า *พระสมณโคดม ผู้ศักยบุตร ออกผนวชจากศักยตระกูล ได้เสด็จมายังกรุงราชคฤห์ เวลานี้ได้พักอยู่ที่ลัฏฐิวัน สวนตาลหนุ่ม* กิติศัพท์ คือเสียงที่พูดกันระบือถึงพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นได้ฟุ้งขจรไปว่า พระองค์เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ศาสนาพร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะบริบูรณ์บริสุทธิ์ทั้งหมด ฉะนั้นการที่จะได้พบได้เห็นพระอรหันต์เห็นปานนั้น เป็นกิจที่ดีที่ชอบ พระเจ้าพิมพิสารพร้อมทั้งบริวาร ๑๒ นหุต เป็นพวกพราหมณ์คฤหบดีชาวกรุงมคธก็ได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับนั้น องค์พระมหากษัตริย์เอง ได้ทรงอภิวาทพระพุทธเจ้าแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ส่วนข้างหนึ่ง ฝ่ายพวกพราหมณ์คฤหบดี ชาวมคธ ๑๒ นหุตนั้นได้แสดงกิริยาต่าง ๆ กัน บางพวกก็ถวายอภิวาท บางพวกก็กล่าววาจาปราศรัย

ชื่นชมยินดี บางพวกก็เพียงพนมมือไปทางพระพุทธเจ้า บางพวกก็ร้องประกาศชื่อโคตรของตน บางพวกก็เพียงเฉย ๆ อยู่ ทั้งหมดก็นั่งอยู่ตามที่อันควรแก่ตน ท่านแสดงว่า บริษัทเหล่านั้น โดยมากสงสัยว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงประพฤติพรหมจรรย์ ในสำนักของท่านอุรุเวลกัสสปะ หรือว่าท่านอุรุเวลกัสสปะนั้น ประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักของพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าได้ทรงทอดพระเนตรเห็นอาการของบริษัท ที่ยังมีความเคลือบแคลงอยู่ดั่งกล่าว ก็ได้ตรัสถามท่านอุรุเวลกัสสปะขึ้นโดยความว่า ท่านได้เห็นอะไร จึงได้ละทิ้งลัทธิบูชายัญของตนเสีย.

ท่านอุรุเวลกัสสปะก็กราบทูลว่า ลัทธิบูชายัญนั้น สรรเสริญกาม คือสิ่งที่น่าปรารถนา พอใจ เช่นรูป เสียง กลิ่น รส และสรรเสริญสตรี ท่านได้รู้ว่านั่นเป็นมลทิน จึงไม่ยินดี.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านยินดีอะไร ?

ท่านอุรุเวลกัสสปะก็กราบทูลว่า ท่านเห็นธรรมที่สงบไม่มีกิเลสที่เป็นเครื่องข้องเกี่ยว เป็นธรรมะที่ไม่แปรปรวนเป็นอย่างอื่น เป็นธรรมะที่ไม่มีผู้อื่นจะพึงแนะนำได้ นอกจากจะพึงรู้ด้วยตนเอง ท่านได้ประสพพบเห็นธรรมะนั้นแล้ว จึงไม่ยินดีในลัทธิวิธีบูชายัญ.

ครั้นท่านกราบทูลแล้ว ท่านก็ได้ซบศีรษะลงที่พระบาทของพระพุทธเจ้า แล้วก็กราบทูลขึ้นว่า พระองค์เป็นศาสดาของตน ตนเป็นสาวก.

บริษัททั้งหมดนั้น ครั้นได้ฟังจึงเกิดเลื่อมใส สิ้นความเคลือบแคลงสงสัย พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงแสดง อนุปุพพิกถาและอริยสัจจ์ ๔ ซึ่งท่านแสดงว่า บริษัททั้งหมดเมื่อได้ฟังแล้ว ๑๑ ส่วนได้เกิดดวงตาเห็นธรรม และอีกส่วนหนึ่งได้ตั้งอยู่ในสรณคมน์.

ครั้นแล้ว พระเจ้าพิมพิสารก็ได้กราบทูลแสดงว่า ความปรารถนาของพระองค์ได้ตั้งไว้ ๕ ข้อ ได้สำเร็จบริบูรณ์ในบัดนี้แล้ว คือ

ข้อที่ ๑ ได้ทรงตั้งความปรารถนาไว้ว่า ขอให้ได้ทรงอภิเศกเป็นพระราชาแห่งมคธรัฐ.

ข้อที่ ๒ ขอให้พระอรหันต์ได้มาสู่แว่นแคว้นของพระองค์.

ข้อที่ ๓ ขอให้พระองค์ได้เข้าไปนั่งใกล้พระอรหันต์.

ข้อที่ ๔ ขอให้พระอรหันต์ได้แสดงธรรมแก่พระองค์ และ

ข้อที่ ๕ ขอให้พระองค์ได้รู้ธรรมะของพระอรหันต์ทั่วถึง.

ได้ทรงสรรเสริญธรรมะของพระพุทธเจ้า และได้ทูลอาราธนาพระพุทธเจ้ากับพระสงฆ์สาวกให้เสด็จเข้าไปรับภัตตาหารในพระราชนิเวศน์ในวันรุ่งขึ้น พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงรับด้วยอาการดุษณียภาพ คืออาการนั่งนิ่ง ซึ่งเป็นวิธีรับของพระพุทธเจ้าและของพระสาวก นิ่งหมายความว่า รับ อย่างมานิมนต์พระ นิมนต์แล้ว ถ้าพระนิ่งหมายความว่ารับ บางทีถ้าไม่ทราบธรรมเนียมนี้ ก็มักจะต้องถามต่อไปอีก ให้ตอบอย่างใดอย่างหนึ่ง.

รุ่งขึ้น พระพุทธเจ้าและพระสาวก ก็ได้เสด็จเข้าไปเสวยและฉันภัตตาหารในพระราชนิเวศน์ เสร็จแล้วพระเจ้าพิมพิสารก็ได้ทรงมีพระราชดำริว่า จะควรถวายที่ ๆ ไหนให้เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าและพระสาวก ได้ทรงเห็นว่าที่อันควรจะเป็นที่ประทับนั้น :–

๑. ควรจะเป็นที่ไม่ไกลหรือไม่ใกล้นักจากบ้าน.

๒. ควรจะเป็นที่มีทางสัญจรไปมาบริบูรณ์ สะดวกแก่ผู้ที่ต้องการจะไปมาได้.

๓. กลางวันก็ไม่เป็นที่พลุกพล่านด้วยผู้คน กลางคืนก็มีความสงัด ไม่มีเสียงอื้ออึง ปราศจากลมที่เกิดจากผู้คนเดินไปมาพลุกพล่าน.

๔. ควรจะเป็นที่ประกอบกิจของผู้บำเพ็ญพรต และเป็นที่หลีกเร้นในการบำเพ็ญพรต.

๕. ควรที่พระบรมศาสดาจะประทับได้.

ได้ทรงเห็นพระเวฬุวัน คือสวนไผ่ ซึ่งเป็นสวนหลวง อันอยู่ภายนอกพระนครในทางด้านทิศเหนือ ไม่สู้ไกลนัก ก็ได้ทรงหลั่งน้ำจากพระเต้าทอง กราบทูลถวายพระเวฬุวันนั้น โดยความว่า ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายพระเวฬุวันนั้น แก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงรับอารามคือสวน พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมะให้พระราชาทรงเห็นแจ่มแจ้ง ให้ทรงสมาทาน ให้ทรงอาจหาญ

และให้ทรงร่าเริงแล้ว ได้ทรงปรารภเรื่องนี้เป็นเหตุ ตรัสอนุญาตให้ภิกษุรับอาราม อันหมายความว่า วัดเป็นที่อาศัยอยู่ได้.

ตามตำนานปรากฏว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จประทับจำพรรษาที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๔ รวม ๓ พรรษาที่เวฬุวันนี้ และได้มีเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นในระหว่างนี้หลายอย่าง ซึ่งจะได้แสดงในอันดับต่อไป.

ในบัดนี้ จะได้กล่าวเรื่องเกล็ด ๆ ที่เนื่องกับธรรมเนียมประเพณีเป็นต้นตามเรื่องที่เล่ามา.

ธรรมเนียมการให้ของผู้อื่น ให้สิ่งที่เป็นวัตถุยกหยิบยื่นได้ ก็มักจะหยิบยื่นให้ แต่ว่าถ้าให้สิ่งที่ใหญ่โต เช่น สวน หรือกุฏิ วิหาร หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งอันไม่อาจจะหยิบยกให้ได้ มีธรรมเนียมใช้เทน้ำลงยังพื้นดิน หลั่งน้ำเป็นเครื่องหมายว่าให้ อย่างในเรื่องนี้ พระเจ้าพิมพิสารถวายพระเวฬุวันเป็นอาราม ท่านทรงเทน้ำจากพระเต้าทองเป็นการแสดงว่าถวาย ในเรื่องอื่นดังเช่น พระเวสสันดรประทานช้างแก่พราหมณ์ที่มาขอ ท่านก็ยกช้างให้ไม่ได้ ก็ทรงเทน้ำจากพระเต้าทองเหมือนกัน หรืออย่างที่เรากรวดน้ำกัน ใช้เทน้ำ เพราะส่วนบุญนั้นเป็นสิ่งที่ไม่เห็นตัว ไม่ใช่วัตถุ หยิบยื่นให้ไม่ได้ ฉะนั้น ก็ใช้เทน้ำเป็นหมายว่าให้ เข้าในธรรมเนียมที่กล่าวมานั้น อีกอย่างหนึ่ง อาจจะติดมาจากธรรมเนียมพราหมณ์ที่จะกล่าวต่อไป และธรรมเนียมเทน้ำกรวดนั้น เขานิยมเทน้ำหมด ไม่ให้เหลือค้างไว้ เหมือนอย่างว่า

เต็มใจให้กันอย่างเต็มที่ ไม่ใช่ประหยัดเอาไว้.

บทสรรเสริญพระพุทธคุณที่เราสวดกันเวลาเช้า คงจำได้ว่า **ตํ โข ปน ภควนฺตํ เอวํ กลฺยาโณ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโต** เป็นต้น แสดงว่าเป็นเสียงสรรเสริญที่ประชาชนเขาพูด ๆ กันออกไปว่า *พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า* เป็นต้น เพราะฉะนั้น บทแสดงพระพุทธคุณเหล่านั้น ต้นเดิมก็ดังมาจากเสียงที่พูดกันแพร่หลายในหมู่ประชาชน ไม่ใช่เป็นของผู้นั้นผู้นี้ได้แต่งขึ้น และถ้อยคำเหล่านั้น ก็ล้วนเป็นคำเก่า ๆ อย่างคำว่า **ภควา** หรือ **อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ** เป็นต้น เมื่อใครเป็นที่เคารพนับถือขึ้น แสดงตนเป็นศาสดาขึ้น ประชาชนก็คงใช้คำเหล่านี้เองเป็นคำเรียกร้อง และในตอนท้ายก็มีว่า การไปดูไปเห็นพระอรหันต์เป็นการดี เพราะฉะนั้น เมื่อเขาลือกันว่ามีพระอรหันต์มา ก็ควรที่จะไปดูพระอรหันต์กันเสียทีหนึ่ง พระเจ้าแผ่นดินเสด็จไปด้วย ก็ยิ่งพากันไปมากมาย ส่วนศรัทธาที่จะตั้งมั่นสำหรับตนนั้น จะมีต่อเมื่อเกิดดวงตาเห็นธรรม คือเมื่อฟังธรรมแล้ว ได้ดวงตาเห็นธรรมด้วยตนเองนั่นแหละ จึงจะเกิดศรัทธาขึ้นด้วยตนเอง.

อนึ่ง พระเวฬุวันนั้น ในตำนานบางแห่งแสดงว่ามี ๒ ตอน ตอนหนึ่งเรียกว่า **กลันทกนิวาปะ** คือ *เป็นที่ให้เหยื่อแก่กระแต* ตอนนี้พระเจ้าพิมพิสารถวายให้เป็นอารามแก่พระพุทธเจ้าและพระสาวก ส่วน

อีกตอนหนึ่งเรียกว่า โมรนิวาปะ คือ *เป็นที่ให้เหยื่อแก่นกยูง* พระเจ้าพิมพิสารได้อนุญาตให้เป็นที่อยู่ของพวกปริพาชก ซึ่งเป็นนักบวชพวกหนึ่ง นี้ก็แสดงว่า พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงเป็นศาสนูปถัมภ์ของทุก ๆ ลัทธิ ถึงไม่ทรงนับถือ แต่ก็ไม่ทรงเบียดเบียน

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงรับพระเวฬุวันเป็นพระอาราม ได้ประทับอยู่ที่พระเวฬุวันนั้น ท่านว่าได้ประทับอยู่ในพรรษาที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๓ และในระหว่างที่ประทับอยู่นี้ ทรงได้ **พระอัครสาวก** คือ พระสาวกผู้เลิศเบื้องขวาและเบื้องซ้ายที่พระเวฬุวัน พระอัครสาวกเบื้องขวา คือ **พระสารีบุตรเถระ** พระอัครสาวกเบื้องซ้าย คือ **พระโมคคัลลานเถระ** ประวัติของท่านโดยย่อ มีว่า :–

ที่ใกล้กรุงราชคฤห์นั้น ได้มีหมู่บ้านพราหมณ์อยู่ ๒ หมู่ หัวหน้าของหมู่บ้านนั้นได้เป็นสหายสืบต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน และต่างก็ได้มีบุตรชาย หัวหน้าหมู่บ้านพราหมณ์หมู่หนึ่ง ตั้งชื่อบุตรว่า อุปติสสะ ในฐานะที่เป็นชื่อของหมู่บ้านนั้น และเป็นบุตรของหัวหน้า หัวหน้าหมู่บ้านพราหมณ์อีกหมู่หนึ่ง ตั้งชื่อบุตรว่า โกลิตะ ใช้ชื่อหมู่บ้านนั้นมาเป็นชื่อบุตรของหัวหน้า อุปติสสะและโกลิตะ เมื่อเติบโตขึ้นต่างก็ได้เล่าเรียนศึกษาจนได้สำเร็จการศึกษาตามลัทธิของตน และก็ได้ไปเที่ยวเตร่ด้วยกันอยู่เสมอ เช่นได้ไปเที่ยวดูมหรสพที่มีอยู่บนยอดเขาเป็นการประจำปี และก็ได้เคยเบิกบานรื่นเริงหรือเศร้า หรือว่า ตก

รางวัลแก่ผู้แสดงไปตามบทบาท แต่เมื่อมีญาณแก่กล้าขึ้น แปลว่าถึงคราวที่จะออกบวช ในคราวหนึ่งก็เกิดความสังเวชใจ ไม่รู้สึกสนุกในการดูมหรสพนั้น ยิ่งคนดูเขาหัวเราะกัน รื่นเริงกัน ก็กลับรู้สึกสังเวชใจ เพราะนึกว่าอีกไม่ช้าเท่าไร ไม่เกินร้อยปี ก็จะพากันตายไปหมดสิ้น และเมื่อสังเกตเห็นอาการของกันและกันเป็นดั่งกล่าวนี้ ก็เลยชวนกันไปบวชเป็นปริพาชกในสำนักของสัญชัย ซึ่งเป็นอาจารย์ เมื่อได้ศึกษาลัทธิของอาจารย์สัญชัยนั้นแล้ว ก็เห็นว่า ไม่มีสาระ แต่ก็ยังไม่รู้ว่า จะไปพบใครที่ไหนซึ่งจะสอนได้ดีกว่า จึงพากันตั้งกติกาไว้ว่า ถ้าใครพบอมตธรรม คือธรรมที่ไม่ตายก่อน ก็ให้บอกแก่กัน.

ในวันหนึ่ง อุปติสสะได้พบท่าน **พระอัสสชิ** ซึ่งเป็นองค์หนึ่งในภิกษุปัญจวัคคีย์ ได้เที่ยวบิณฑบาตอยู่ในกรุงราชคฤห์ ได้เห็นอาการของท่าน เป็นที่น่าเลื่อมใส ก็เกิดความสนใจ แต่เห็นว่า ยังไม่ใช่เวลาที่จะได้ถาม จึงได้เดินตามท่านไป เมื่อท่านบิณฑบาตกลับฉันเสร็จแล้ว จึงเป็นโอกาส ก็เรียนถามท่านว่า ท่านบวชอุทิศใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน ท่านชอบใจธรรมะของใคร.

ท่านพระอัสสชิก็กล่าวตอบว่า ท่านบวชอุทิศพระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งเสด็จออกผนวชจากศักยสกุล พระองค์เป็นพระศาสดาของท่าน ท่านชอบใจธรรมะของพระองค์.

อุปติสสะก็ขอให้ท่านแสดงธรรมะนั้นให้ฟัง ท่านอัสสชิก็กล่าวตอบว่า ท่านเพิ่งเข้ามาบวช ยังไม่อาจที่จะแสดงให้พิสดารกว้างขวาง จะแสดงได้ก็โดยย่อ.

อุปติสสะก็กล่าวตอบว่า แสดงพยัญชนะมาก แต่ไม่ได้เนื้อความอะไร ก็ไม่เป็นประโยชน์อะไร ก็ขอให้แสดงแต่โดยใจความ.

ท่านพระอัสสชิก็แสดงธรรมะโดยย่นย่อให้ฟัง ที่พระธรรมสังคาหกาจารย์ได้มาร้อยกรองเป็นพระคาถาไว้ว่า เย **ธมฺมา** เหตุปฺปภวา *ธรรมเหล่าใด มีเหตุเป็นแดนเกิด หรือเกิดแต่เหตุ* เตสํ เหตุํ ตถาคโต *พระตถาคต กล่าวเหตุของธรรมเหล่านั้น* เตสญฺจ โย นิโรโธ จ *และความดับของธรรมเหล่านั้น* เอวํวาที มหาสมโณ *พระมหาสมณะมีวาทะอย่างนี้.*

อุปติสสะเมื่อได้ฟัง ก็เกิด **ธรรมจักษุ** คือ ดวงตาเห็นธรรมว่า *สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา* ครั้นแล้วอุปติสสะก็ลาท่านไปพบโกลิตะผู้สหาย เพราะได้ระลึกถึงสัญญาที่ได้ทำกันไว้ ว่าใครพบอมตธรรมก่อนจงบอกแก่กัน เมื่อพบโกลิตะก็ได้ไปกล่าวธรรมะนี้ให้โกลิตะฟัง โกลิตะเมื่อได้ฟังแล้วเกิดดวงตาเห็นธรรมเช่นเดียวกัน แล้วก็พากันไปหาสัญชัยผู้เป็นอาจารย์ เล่าเรื่องให้ฟังแล้ว กล่าวชักชวนอาจารย์ ให้อาจารย์ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า สัญชัยผู้เป็นอาจารย์ก็ไม่ยอม เพราะมีมานะว่า

ได้เป็นคณาจารย์เจ้าลัทธิอยู่แล้ว จะกลับไปเป็นศิษย์ของผู้อื่นอีกนั้น ก็เหมือนอย่างเอาจระเข้ไปใส่ในตุ่มน้ำ ซึ่งเป็นไปไม่ได้ ในอรรถกถาธรรมบทยังมีเล่าไว้ว่า สัญชัยผู้เป็นอาจารย์นั้น ได้ถามว่า ในโลกนี้มีคนฉลาดมากหรือมีคนโง่มาก อุปติสสะและโกลิตะ ก็ตอบว่า คนโง่มีมากกว่า อาจารย์สัญชัยก็กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นก็ให้คนฉลาดไปหาพระพุทธเจ้า ให้คนโง่มาหาตนก็แล้วกัน ก็เป็นอันว่า ไม่ยอมไป.

อุปติสสะและโกลิตะก็ลาอาจารย์ พาเอามานพที่เป็นบริวารของตนที่ว่ามีจำนวน ๒๕๐ ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลขออุปสมบท พระ-พุทธเจ้าก็ประทานให้อุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาทั้งหมด ฝ่ายบริวารนั้นเมื่อได้อุปสมบทแล้ว ก็ได้บำเพ็ญเพียร ไม่ช้านักก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด.

ส่วนพระโกลิตะ ที่ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า พระโมค-คัลลานะ ตามชื่อมารดาว่าโมคคัลลี โมคคัลลานะ ก็แปลว่าบุตรของนางโมคคัลลีพราหมณี ท่านอุปสมบทได้ ๗ วัน ได้ไปทำความเพียรอยู่ ณ บ้าน กัลลวาลมุตตคาม แคว้นมคธนั้น ในเวลานั้น พระ-ศาสดาได้ประทับอยู่ในสวน เภสกลาวัน ซึ่ง *เป็นที่ให้เหยื่อแก่เนื้อหรือเป็นป่าเนื้อ* ใกล้เมืองหลวงแคว้นภัคคะ อันชื่อว่า สุงสุมารคิระ พระโมคคัลลานะ เมื่อบำเพ็ญเพียรอยู่ ณ บ้านกัลลวาลมุตตคามนั้น ได้นั่งโงกง่วงอยู่ พระพุทธเจ้าได้ทรงทราบ ก็ได้เสด็จไปประทาน

พระโอวาท ตรัสบอกอุบายแก้ง่วงต่าง ๆ เมื่อจะสรุปลงแล้วก็ได้เป็นข้อ ๆ ดังนี้

ข้อ ๑. เมื่อมนสิการ คือทำไว้ในใจ ซึ่งสัญญาคือความกำหนดหมายในข้อใด เกิดความง่วงขึ้น ก็ให้ทำมนสิการสัญญาข้อนั้นให้มากขึ้น.

ข้อ ๒. ตรึกตรองพิจารณาธรรมะ ที่ได้ฟังได้เรียนมาด้วยใจ.

ข้อ ๓. ให้สาธยาย คือท่องบ่นธรรมะโดยพิสดาร.

ข้อ ๔. เอามือยอนหูทั้ง ๒ ข้าง หรือว่าลูบด้วยฝ่ามือ.

ข้อ ๕. ลูบนัยน์ตาด้วยน้ำ เหลียวดูทิศ แหงนหน้าดูดาว.

ข้อ ๖. มนสิการคือทำไว้ในใจ ซึ่งโลกสัญญา คือกำหนดความสว่างให้มีความสว่างเหมือนอย่างกลางวัน อันปรากฏอยู่ในใจ ทำใจให้เปิด ไม่ให้ถูกหุ้มห่อ ให้สว่าง.

ข้อ ๗. จงกรม คือเดินไปเดินมา สำรวมอินทรีย์และสำรวมจิต ไม่คิดออกไปภายนอก.

และข้อ ๘. ก็ให้นอน ที่เรียกว่า สำเร็จสีหไสยา คือนอนตะแคงเบื้องขวา ไม่คิดทำความสุขในการนอน และตั้งสติกำหนดจะตื่นขึ้น ลุกขึ้น.

วิธีแก้ง่วงทั้ง ๘ ข้อนี้ ตรัสสอนเป็นวิธีแก้เพื่อเลือกใช้ข้อใดข้อหนึ่ง ข้อหนึ่งไม่สำเร็จก็ให้ใช้ข้อ ๒ เป็นต้น จนในที่สุดเมื่อไม่

สำเร็จก็ต้องนอนกันที เมื่อประทานวิธีแก้ง่วงดังนี้แล้ว ก็ได้ตรัสพระโอวาทอีก ๓ ข้อ คือ

ข้อ ๑. ไม่ควรชูงวงเข้าสกุล หมายความว่า ไม่ควรตั้งมานะว่าเราเป็นนั่นเป็นนี่ ที่เขาต้องนับถือ เขาจะต้องต้อนรับเข้าไปสู่ประตู เพราะถ้าหากว่าคนในสกุลเขามีการงานมาก เขาไม่ได้ใส่ใจถึง ก็จะทำให้เกิดเก้อเขินคิดไปในทางต่าง ๆ เกิดความฟุ้งซ่านจิตเลยไม่สำรวม ก็จะห่างจากสมาธิ.

ข้อ ๒. ไม่พูดคำที่เป็นเหตุโต้เถียงกัน คือผิดกัน เพราะจะต้องพูดมาก ทำให้ฟุ้งซ่าน ทำให้จิตไม่สำรวม ซึ่งทำให้ห่างจากสมาธิได้เช่นเดียวกัน.

และข้อ ๓. ได้ตรัสว่า พระองค์ทรงติการคลุกคลี แต่ว่ามิใช่ติไปทุกอย่าง สรรเสริญก็มี คือทรงติ ไม่สรรเสริญการคลุกคลีด้วยหมู่ชน แต่ว่าทรงสรรเสริญการคลุกคลีด้วยเสนาสนะอันสงัด คืออยู่ในที่นอนที่นั่งอันสงัด.

พระโมคคัลลานะ ได้กราบทูลว่า *ด้วยข้อปฏิบัติเท่าไรภิกษุจึงจะชื่อว่า เป็นผู้น้อมไปในธรรมะเป็นที่สิ้นตัณหา สำเร็จถึงที่สุด เกษมจากโยคะคือกิเลสที่เป็นเครื่องประกอบจิตไว้ถึงที่สุด เป็นพรหมจารีถึงที่สุด ถึงสุดทางกันจริง ๆ เป็นผู้ประเสริฐสุดแห่งเทพและมนุษย์ทั้งหลาย.*

พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบโดยความว่า *ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เมื่อได้สดับว่า ธรรมทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่น ก็พิจารณาให้ทราบชัด ให้ทราบชัดลักษณะของธรรมทั้งปวงนั้น กำหนดธรรมทั้งปวงนั้นว่าไม่ควรยึดมั่นอย่างไร เมื่อเสวยเวทนา คือสุข ทุกข์ หรือไม่ใช่ทุกข์ ไม่ใช่สุข อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ให้พิจารณาเห็นด้วยปัญญาที่ประกอบด้วยความหน่าย ความดับ และความสลัดคืนไปยึดมั่นไม่สะดุ้ง จึงเป็นผู้ดับกิเลสเฉพาะตัว และจึงเป็นผู้รู้ว่าไม่ติสิ้นแล้วอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว*

พระโมคคัลลานะ เมื่อได้สดับพระพุทธานุสาสนีแล้ว ได้ปฏิบัติก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในวันนั้น.

ส่วนพระอุปติสสะ ที่ในศาสนานี้เรียกท่านตามชื่อมารดาว่า พระสารีบุตร คือเป็นบุตรของนางสารีพราหมณี บวชแล้วได้กึ่งเดือน ได้ตามเสด็จพระพุทธเจ้าไปบนเขา คิชฌกูฏ แขวงกรุงราชคฤห์ ในวันนั้น พระพุทธเจ้าได้ประทับที่ถ้ำชื่อว่า สุกรขาตา ในเขาคิฌชกูฏนั้น มีปริพาชกผู้หนึ่ง ชื่อ ทีฆนขะ ซึ่งเป็น อัคคิเวสสนโคตร ได้เข้าไปยืนเฝ้า ท่านพระสารีบุตรได้นั่งอยู่เบื้องพระปฤษฎางค์และถวายงานพัดพระพุทธเจ้าอยู่.

ปริพาชกนั้น ได้ทูลถามถึงทิฏฐิ คือความเห็นของตนว่า สิ่ง*ทั้งปวงไม่ควรแก่ตน ตนไม่ชอบใจหมดทุกสิ่ง.*

พระพุทธเจ้าได้ตรัสโดยใจความว่า *ถ้าอย่างนั้นทิฏฐิ คือความเห็นเช่นนั้น ก็ต้องไม่ควรแก่ปริพาชกนั้น ปริพาชกนั้นก็ต้องไม่ชอบทิฏฐินั้นเหมือนกัน.*

ทิฏฐิ คือความเห็นต่าง ๆ นั้น เมื่อสรุปลงแล้วก็มีเพียง ๓ คือ :–

๑. เห็นว่าสิ่งทั้งปวงควรแก่ตน ตนชอบใจหมด.

๒. เห็นว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่ตน ตนไม่ชอบใจหมด.

๓. เห็นว่า บรรดาสิ่งทั้งปวงนั้น บางสิ่งก็ควรแก่ตน ตนชอบใจ บางสิ่งไม่ควรแก่ตน ตนไม่ชอบใจ.

ทิฏฐิทั้ง ๓ นี้ ทิฏฐิที่ ๑ ใกล้ต่อความยินดีพอใจ ทิฏฐิที่ ๒ ใกล้ต่อความขัดใจ ทิฏฐิที่ ๓ ใกล้ทั้ง ๒ อย่าง คือบางอย่างก็ใกล้ต่อความยินดีพอใจ บางอย่างก็ใกล้ต่อความไม่ชอบ เป็นอันว่า ทิฏฐิทุก ๆ อย่างนั้นเป็นเหตุให้เจริญกิเลสได้ทั้งนั้น เพราะว่า ถ้าถือมั่นในทิฏฐินั้นอันใดว่าเป็นจริง ทิฏฐิอื่นเป็น โมฆะ คือว่าเปล่าหมด ก็จะต้องผิดจากอีก ๒ พวก เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะต้องวิวาทกัน จะต้องพิฆาตกัน เบียดเบียนกัน ผู้รู้เมื่อพิจารณาเห็นโทษของความถือมั่นในทิฏฐิอย่างใดอย่างหนึ่งดั่งกล่าวมานี้ จึงได้ละทิฏฐินั้น และไม่ทำทิฏฐิอื่นให้เกิดขึ้น.

ต่อจากนี้ ได้ตรัสถึง กายอันนี้ ซึ่งเป็นที่ประชุมมหาภูตทั้ง ๔ อันได้แก่ ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ซึ่งมีบิดามารดาเป็นแดนเกิด

เติบโตขึ้นเพราะการทนุบำรุงด้วยอาหารต่าง ๆ เป็นกายที่จะต้องแตกทำลายเป็นธรรมดา ก็ควรพิจารณาให้เห็นว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นของว่างเปล่า เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน.

ครั้นแล้วได้ทรงแสดง เวทนา ๓ คือเมื่อบุคคลเสวยสุขเวทนาในเวลาใด เวลานั้นก็ย่อมไม่ได้เสวยทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุข-เวทนา เสวยทุกขเวทนาเวลาใด ในเวลานั้น ก็ไม่ได้เสวยสุขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา เสวยอทุกขมสุขเวทนาเวลาใด ในเวลานั้นก็ไม่ได้เสวยสุขเวทนาหรือทุกขเวทนา คือรับเวทนาทีละอย่างในเวลาหนึ่ง เวทนาทั้ง ๓ นั้น ก็เป็นของที่ไม่เที่ยง เป็นของที่มีการปรุงแต่ง เป็นของที่อาศัยเหตุเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไปได้ จนถึงดับไปเป็นธรรมดา เมื่อพิจารณาให้เห็นความจริงในเวทนาดั่งนี้ ก็จะเกิดนิพพิทา วิราคะ วิมุติ และวิมุติญาณทัสสนะเหมือนดั่งที่แสดงในอนัตตลักขณสูตร.

เมื่อพระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมนี้แก่ทีฆนขะปริพาชกนั้น ท่านพระสารีบุตรได้นั่งถวายงานพัดไปพลางพึ่งไปพลาง และพิจารณาตามเห็นว่า *พระพุทธเจ้าได้ตรัสให้ละให้สละคืน เพราะความรู้จริงเห็นจริงในธรรมเหล่านี้* เมื่อพิจารณาอยู่ จิตก็พ้นจากอาสวะ เพราะไม่ยึดมั่น.

ส่วนทีฆนขะปริพาชก เพียงแต่ได้ดวงตาเห็นธรรม และท่านแสดงว่า ปริพาชกนั้น ก็เป็นหลานของพระสารีบุตร ได้เฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อจะไปสืบฟังข่าวของพระสารีบุตรว่า เมื่อบวชแล้วจะเป็นอย่างไรบ้าง จึงได้ไปเฝ้าและได้ทูลถามพระพุทธเจ้าถึงทิฏฐิคือความเห็นของตน เป็นอันว่าไม่ชอบใจอะไรทั้งนั้น เท่ากับว่าเป็นการปฏิเสธว่าไม่ชอบใจคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าด้วย แต่ก็ไม่ปฏิเสธโดยตรง ยกเอาทิฏฐิขึ้นมาว่าให้คลุมไปถึง พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสชักเข้าหาเหตุผลและชักเข้าหาธรรมปฏิบัติ.

พระโมคคัลลานะ *พระพุทธเจ้าได้ทรงยกย่องว่าเป็นเลิศในทางมีฤทธิ์มาก* พระสารีบุตร *พระพุทธเจ้าได้ทรงยกย่องว่าเป็นเลิศในทางมีปัญญามาก* พระสารีบุตรเป็นอัครสาวกเบื้องขวา พระโมคคัลลานะเป็นอัครสาวกเบื้องซ้าย ดังที่เมื่อสร้างพระพุทธปฏิมา ก็มักจะสร้างรูปพระอัครสาวกทั้งคู่ ให้ยืน หรือให้นั่งอยู่ ๒ ข้างด้วย และก็สร้างเหมือน ๆ กัน เมื่อเป็นเช่นนี้ที่จะสังเกตได้ว่า ท่านองค์ไหนเป็นพระสารีบุตร ท่านองค์ไหนเป็นพระโมคคัลลานะ ก็ให้สังเกตว่า เบื้องขวาขององค์พระพุทธปฏิมา ก็เป็นพระสารีบุตรเถระ เบื้องซ้ายของพระพุทธปฏิมาก็เป็นพระโมคคัลลานเถระ เมื่อเราหันหน้าเข้า ก็กลับกัน คือด้านซ้ายของเราเป็นพระสารีบุตร ด้านขวาของเราก็เป็นพระโมคคัลลานะ และได้ถือเป็นธรรมเนียมในการจัดลำดับโดยปกติดังนี้

เช่นนาคที่มีอายุมากกว่า ก็อยู่ทางด้านขวาของพระอุปัชฌาย์ นาคที่มีอายุน้อยกว่าก็อยู่ทางด้านซ้ายของพระอุปัชฌาย์ ตัวนาคเอง เมื่อหันหน้าเข้าไป ก็รู้สึกว่าสับกันคนละข้าง แต่ว่าถือเอาขวาและซ้ายของสิ่งที่เป็นประธานนั้นไว้เป็นหลัก.

จะอธิบายธรรมะที่เกี่ยวข้องในเรื่องของพระอัครสาวกทั้ง ๒ และจะชักภาษิตของท่านบางเรื่องมากล่าวก่อน ภาษิตของท่านพระอัสสชิที่ได้กล่าวแก่พระสารีบุตรเมื่อเป็นปริพาชกนั้น นับถือกันว่าเป็นคาถาแสดงหัวใจอริยสัจจ์ และปรากฏอยู่ในศิลาจารึก สมัยพระเจ้าอโศกเป็นอันมาก ฉะนั้นก็ควรทำความเข้าใจเนื้อความบ้าง.

คาถาบทนี้ขึ้นต้นว่า **เย ธมฺมา** ที่มีคำแปลว่า *ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุของธรรมเหล่านั้นและความดับของธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีวาทะอย่างนี้* ที่จริงฟังดูก็น่าจะไม่รู้สึกสกิดใจเท่าใด ตามเนื้อความที่กล่าวมานี้ ถ้าได้ฟังอริยสัจจ์มาบ้าง ก็พอจะจับเค้าได้ แต่ถ้าไม่เคยฟังอริยสัจจ์มา ก็ยากที่จะกำหนดให้เข้าใจ.

คราวนี้ จะอธิบายในฐานะที่ได้เคยฟังอริยสัจจ์มาก่อน คือว่าเมื่อเคยฟังอริยสัจจ์มาแล้ว รู้ว่า อริยสัจจ์นั้นมี ๔ ได้แก่ ๑. **ทุกข์** ซึ่งเป็น ผล ๒. **สมุทัย** เหตุให้เกิดทุกข์ ซึ่งเป็น เหตุ ทั้ง ๒ นี้

เป็นผลและเหตุในด้านทุกข์ ๓. นิโรธ ความดับทุกข์ ซึ่งเป็น ผล ๔. มรรค ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ซึ่งเป็น เหตุ นี้เป็นผลและเป็นเหตุในด้านความดับทุกข์ เมื่อได้เคยฟังอริยสัจจ์มาและทราบหัวข้ออย่างนี้ ก็พอจับเค้าของคาถาของท่านได้ คือ

ข้อว่า **ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ** นี่ก็ *หมายถึงทุกข์ซึ่งเป็นผล* นี่เป็นบาทที่ ๑ ของคาถานั้น ส่วนบาทที่ ๒ ว่า **พระตถาคตตรัสเหตุของธรรมเหล่านั้น** นี่ก็คือ *ตรัสสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์* บาทที่ ๓ ว่า **และความดับของธรรมเหล่านั้น** นี่ก็เท่ากับ *แสดงนิโรธ ความดับทุกข์ และมรรค ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์* ซึ่งรวมอยู่ในฝ่ายความดับทุกข์ **พระมหาสมณะมีวาทะอย่างนี้** ก็คือว่า *ตรัสสั่งสอนไว้อย่างนี้.*

คราวนี้ ถ้าจะสรุปเข้าในคำสอนของพระพุทธเจ้าทั่ว ๆ ไป ในฐานะที่เคยเรียนมาแล้วก็พอสรุปได้ คือว่า *ในขั้นสามัญ พระพุทธศาสนาสอนว่า ผลที่ไม่ดีต่าง ๆ เกิดจากเหตุที่ไม่ดี อันเรียกว่าบาป ทุจริต หรืออกุศลกรรม ส่วนผลที่ดีต่าง ๆ ก็เกิดจากเหตุที่ดีอันเรียกว่า บุญ สุจริต กุศลกรรม* คาถาของพระอัสสชินั้น บาทที่ ๑ ที่ว่า **ธรรมทั้งหลายเกิดแต่เหตุ** นี่ก็ หมายถึงผล ทั้งที่เป็นส่วนดี ทั้งที่เป็นส่วนไม่ดี ที่บุคคลได้รับอยู่ในชีวิต บาทที่ ๒ ว่า **พระตถาคตตรัสเหตุของธรรมเหล่านั้น** ก็คือ ทรงชี้ว่าบุญ สุจริต กุศล นี่เป็นเหตุ

ของผลที่ดีต่าง ๆ ส่วนบาป ทุจริต อกุศล นี่เป็นเหตุของผลที่ไม่ดีต่าง ๆ นี่เข้าได้ใน ๒ บาทต้น แต่ว่าในบาทที่ ๓ ว่า **ตรัสความดับของธรรมเหล่านั้น** อันนี้ ก็อาจจะมาสรุปเข้าได้ด้วยอธิบายว่า ตรัสสอนให้ดับความชั่ว เพื่อจะได้ดับผลที่ชั่ว ดังที่สอนให้ละความชั่วทั้งปวงเสีย แต่ว่า ถ้าในด้านของความดีแล้ว ท่านสอนให้ก่อ คือให้ทำ ยังไม่ได้สอนให้ดับ แต่คราวนี้ ในการที่จะแสดงศาสนาให้บริบูรณ์นั้น จำจะต้องมีที่สุด ถ้าจะสอนให้ทำความดีกันเรื่อยไป ก็จะมีปัญหาว่า เมื่อไรจะสิ้นสุดกันเสียสักทีหนึ่ง ถ้าหากว่าไม่มีที่สิ้นสุด ยังทำกันเรื่อยไป ก็ต้องแปลว่าศาสนานั้นยังสอนไม่จบ เพราะว่าสิ่งทั้งหลายจะต้องมีที่สุด ชีวิตของบุคคลก็มีที่สิ้นสุด การเรียนของบุคคลที่จัดเป็นชั้นต่าง ๆ ก็มีที่สุด การงานก็มีที่สุด คือว่าทุก ๆ อย่างนั้นต้องมีขอบเขตที่สุดของตน เพราะฉะนั้น ศาสนาใดก็ตาม ถ้าหากว่าสอนให้ทำดีกันเรื่อยไป โดยที่ไม่มีขอบเขตว่า จะสิ้นสุดกันเมื่อไร ก็แปลว่าไม่จบ

คราวนี้ ตามหลักของพระพุทธศาสนานั้น ท่านมีจบเหมือนกัน คือว่ามีจุดเป็นที่สุดดี คนเรายังต้องทำความดีกันอยู่นั้น ก็เพราะยังไม่ถึงจุดอันนั้น คือจุดที่สุด จึงยังต้องการดี หรือว่าหวังดี แปลว่าความดียังไม่พอ จึงต้องหวัง จึงต้องมีความต้องการ ถ้าความดีเพียงพอแล้ว คือว่า ถึงจุดที่เป็นที่สุดแล้ว ก็ไม่ต้องหวังดีหรือไม่ต้องหวัง

ความดีอะไรต่อไป

จุดที่จะเป็นที่สุดดีดังกล่าวนี้ จะมีได้เมื่อใด มติทางพระพุทธ-ศาสนาแสดงไว้โดยความว่า จะมีได้ในเมื่อสิ้นอาสวกิเลส เมื่ออาสวกิเลสหมดสิ้นแล้ว ก็แปลว่าหมดความชั่ว และหมดสมุฏฐานของความชั่วทั้งหลาย เมื่อความชั่วพร้อมทั้งสมุฏฐานความชั่วหมดไปแล้ว ก็เสร็จกิจที่จะต้องทำความดี เพื่อฟอกล้างความชั่วอีกต่อไป อันนี้ที่ทางพระพุทธศาสนาเอาสำนวนพราหมณ์มาใช้ว่า **เป็นผู้ลอยบุญลอยบาปแล้ว** เพราะฉะนั้น เมื่อถึงจุดอันนี้ ก็ชื่อว่าเป็นจุดที่สุดดี คือสุดสิ้นความดี ความดีขึ้นถึงขีดสูงสุดเพียงเท่านั้นแล้วก็เสร็จกิจ นี้เรียกว่าเป็นจุดดับ ก็แปลว่า **ดับทั้งความดี ดับทั้งความชั่ว** เพราะว่าดับ**อาสวกิเลสหมดสิ้น** พระพุทธศาสนาจึงได้สอนถึงจุดของความดับอันนี้ ก็เป็นอันว่า เมื่อสอนถึงจุดอันนี้แล้ว ก็เป็นอันว่า ได้แสดงธรรมจบ ไม่เช่นนั้น ก็ไม่จบ จะต้องทำกันเรื่อยไป

ท่านพระสารีบุตรนั้น ท่านแสดงว่า เป็นผู้มีปัญญามาก สำเร็จก็ช้ากว่าเขา พวกบริวารนั้นทำอาสวะให้สิ้นไปก่อน พระโมคคัลลานะบวชได้ ๗ วัน จึงทำอาสวะให้สิ้นไปได้ ท่านพระสารีบุตรนี่ถึง ๑๕ วัน ท่านก็แสดงว่า เพราะเป็นผู้ที่มีปัญญามากนั่นเอง คิดมาก เมื่อมีปัญญามากก็ต้องมีจุดที่สงสัยมาก และจะต้องค้นคว้ามาก ท่านได้สดับคาถาของท่านพระอัสสชิ ทั้งที่ท่านไม่ได้เคยฟังพระพุทธศาสนามาแต่ก่อนแต่ท่านก็จับใจความได้ทันที

คราวนี้ ก็น่าพิจารณาดูเหมือนกัน สำหรับทุก ๆ คนที่ไม่เคยได้สดับพระพุทธศาสนามาก่อน หรือสดับมาบ้าง เมื่อฟังคาถาของพระอัสสชิดั่งนี้แล้ว จะพึงเข้าใจได้อย่างไร หรือจะพึงจับใจความได้อย่างไร คิดดูดั่งนี้ จะพอรู้สึกว่าท่านมีปัญญามากจริง ๆ

ต่อมา ก็ควรพิจารณาถึงตอนที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนพระอัครสาวกทั้ง ๒ ว่า ทำไมจึงยกเวทนาขึ้นแสดง ท่านแสดงว่า *คนที่มีตัณหาจริตหยาบ มักจะติดกาย* เช่นว่า แต่งร่างกายให้สวยสดงดงาม แต่งบ้านเรือนเครื่องใช้ เครื่องประดับต่าง ๆ ให้งดงาม ถึงแม้ว่าไม่สู้สบายนัก แต่ว่าขอให้งดงามก็แล้วกัน บางทีก็ต้องยอมเป็นทุกข์เพราะต้องการความงดงามนั้น นี่เรียกว่าติดกาย *ถ้าผู้มีตัณหาจริตละเอียดขึ้นก็มาติดเวทนา* แต่โดยทั่วไป ก็เรียกติดสุข คือไม่ค่อยคำนึงถึงว่าจะงดงามหรือไม่งดงามอะไรสักเท่าไร ให้เป็นสุข มีสัปปายะ คือให้สบายก็แล้วกัน สำหรับที่ติดเวทนานี้ ออกจะมีตรงกันเป็นส่วนมาก คือว่าต้องการให้สบาย ให้มีที่อยู่ ก็เป็นสัปปายะคือสบาย อาหารก็เป็นที่สบาย เครื่องนุ่งห่มก็เป็นที่สบาย สิ่งต่าง ๆ ที่ต้องการให้เป็นที่สบาย แต่ว่าเวทนานั้น ไม่ใช่มีเพียงสบายอย่างเดียว ก็ยังมีไม่สบายกับเป็นกลาง ๆ อีกด้วย ฉะนั้น ถ้าไปติดเวทนา ที่เรียกว่าติดสุข หรือว่าติดสบาย ก็จะมีความเดือดร้อน และบางทีก็ไม่อาจที่จะทำอะไรได้ เพราะเกิดความไม่สบายขึ้นเสีย ยิ่งในการที่จะประกอบการ

งาน หรือในการเรียนที่จะต้องมีความทุกข์ต่าง ๆ ถ้าติดสุขหรือติดสบายแล้ว ก็ไม่อาจที่จะทำได้

ท่านพระอัครสาวกทั้ง ๒ นั้น ท่านเป็นบุตรอยู่ในตระกูลที่มั่งคั่ง มีความสุขมาก เมื่อมาบวชเข้า ก็ต้องมาอาศัยนิสสัย ๔ ซึ่งในสมัยต้นพุทธกาลนั้น จะต้องใช้นิสสัย ๔ กันมากกว่าบัดนี้ ความไม่สบายก็จะต้องมีมากขึ้น เพราะการที่จะอยู่อาศัย การที่จะนุ่งห่ม ที่จะขบฉัน ไม่เป็นไปตามที่ประสงค์ จะต้องไปบิณฑบาตเขามาฉันจริง ๆ อย่างนี้ จะเอาให้ถูกกับความปรารถนา ก็เป็นไปไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้แหละ หากยังติดสุขอยู่ ยังชอบสุขเวทนาอยู่ ถึงจะมีความรู้ความเข้าใจอะไรได้แจ่มแจ้งพอสมควรแล้วก็ตาม การปฏิบัติก็ยังดำเนินไปไม่สะดวก อันนี้น่าเห็นว่า จึงทรงยกเวทนาขึ้นมาเน้น ก็เวทนาทั้ง ๓ ในขณะหนึ่งก็มีได้แต่เพียงอย่างหนึ่ง แต่ทุก ๆ อย่างก็เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง มีดับไป สิ้นไป ไม่ควรที่จะมายึดมั่น เพราะฉะนั้น เมื่อปล่อยเวทนา คือว่าปล่อยสุขเสียได้ ก็เป็นอันว่า ท่านไม่มีกังวลอีกแล้ว จึงเกิดความรู้ความเข้าใจในธรรมแจ่มแจ้งหมด เป็นข้อที่ควรคิด อุปสรรคในการงาน ในการเรียน หรือในการทำความดีทุกอย่าง เนื่องมาจากติดสุขเป็นประการสำคัญอันหนึ่ง ถ้าสละความติดสุข ยอมเผชิญทุกข์ ก็จะต้องทำการทำงาน จะต้องเรียน ต้องศึกษาได้อย่างสบาย เรียนอะไรก็เรียนได้ ทำงานอะไรก็ทำได้ จะไปไหนก็ไปได้

อีกข้อหนึ่ง ก็เรื่องที่ท่านว่า **ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น** นี่เป็นหลักของทางพระพุทธศาสนาทีเดียว บาลีว่า สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย แปลว่า *ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น* มีอรรถคล้ายกับที่เราสวดกันเวลาเช้า สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา *ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน* แต่ก็พึงเข้าใจว่า ธรรมบทนี้ เป็นปรมัตถธรรม คือธรรมที่เป็นอรรถเป็นอย่างสูง พระพุทธเจ้าจะแสดงก็แต่ผู้ที่จะโปรดให้บรรลุมรรคผลเท่านั้น ถ้าบุคคลสามัญ ก็ไม่ตรัสธรรมนี้

ธรรมทั้งปวงนั้น ถ้าพูดอย่างสามัญ ก็แบ่งออกเป็นกุศลธรรมส่วนหนึ่ง อกุศลธรรมส่วนหนึ่ง ในเบื้องต้นท่านก็สอนให้ละอกุศล แต่ว่าสอนให้ทำกุศล ยึดมั่นในกุศล ปล่อยอกุศล นี่ยังต้องยึด คือว่า ทิ้งชั่ว ยึดดีเอาไว้ ดีนั้นทิ้งไม่ได้ ต้องยึดเอาไว้ เพราะว่าทุก ๆ คนนั้น ยังไม่ถึงจุดสุดดี ดังที่กล่าวแล้ว ยังต้องมีความดีที่จะทำต่อไป แต่ว่าเมื่อทำความดีเรื่อย ๆ ขึ้นไปจนถึงที่สุด หากยังจะยึดความดีนั้นอยู่ ก็แปลว่ายังไม่เสร็จกิจ เหมือนอย่างว่าเราเรียนไปจนจบชั้นสูงสุดแล้ว และยังจะยึดชั้นนั้นอยู่ ไม่ยอมออก อย่างนี้ก็แปลว่าไม่สำเร็จ ไม่จบ เพราะฉะนั้น ในขั้นที่ถึงจุดที่เป็นที่สุดดีแล้ว ก็ต้องปล่อยวางทั้งหมด ถ้ายังยึดอยู่ ก็แสดงว่า ยังมีตัณหาอุปาทาน ความปรารถนาและความยึดถือ ตัณหาอุปาทานนั้นเป็นตัวกิเลส ยังมีกิเลสอยู่ ก็แปลว่ายังไม่สิ้นกิเลส อื่น ๆ หมดไปแล้ว แต่ว่ายังรักษาตัณหาอุปาทานไว้ เพราะฉะนั้น ต้องสละตัณหาอุปาทานออกไปเสียให้หมด

ปล่อยวางทั้งหมด นั่นแหละจึงจะถึงจุดสุดดี ซึ่งเป็นขั้นสุดท้าย ในขั้นสุดท้ายนี้เท่านั้น พระพุทธเจ้าท่านจึงจะสอนให้ไม่ยึดมั่นธรรมทั้งปวง ในขั้นสามัญ ท่านไม่สอนอย่างนี้ จะต้องยึดดีเอาไว้ ละความชั่วไปโดยลำดับ เพราะฉะนั้น การแสดงธรรมต้องอย่าให้ผิดที่ ถ้าหากว่าแสดงผิดที่ก็จะเกิดความไขว้เขวสับสนไปหมด แล้วก็จะไม่เข้าใจ

เมื่อท่านพระอัครสาวกออกบวชนั้น มีพวกกุลบุตรที่มีชื่อเสียงในเมืองมคธ พากันบวชมากขึ้นๆ จนชาวบ้านชาวเมืองพากันกล่าวโพนทนาว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติทำให้คนไม่มีลูก ทำให้หญิงเป็นหม้ายเป็นหม้าย ทำให้ตระกูลขาด เมื่อชาวบ้านเห็นพระออกเที่ยวบิณฑบาตก็จะพากันว่า พวกพระเหล่านี้พากันมาอีกแล้ว แนะนำเอาคณะของอาจารย์สัญชัยไปบวชกันมากมายแล้ว คราวนี้ จะแนะนำเอาใครไปบวชอีก พระก็มากราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสว่า เสียงเหล่านี้ ที่เกิดขึ้นในพระศาสนาของพระองค์ จะมีอยู่อย่างนานประมาณ ๗ วัน แล้วก็ทรงสั่งให้พระตอบไปว่า พระตถาคตทั้งหลายย่อมแนะนำด้วยสัจจธรรม คือด้วยธรรมที่ดีจริง ผู้ที่รู้อยู่ดังนี้ว่าท่านสั่งสอนแนะนำโดยธรรม ก็ไม่ควรจะมีความขึ้งเคียดเดียดฉันท์

พิจารณาดูตามเรื่อง ผู้ที่มาบวชในระยะนั้น ที่มีชื่อเสียงปรากฏ โดยมากเป็นผู้ที่ออกบวชแล้ว อย่างพระอัครสาวกทั้ง ๒ กับบริวารนั้น ก็ออกบวชในสำนัก

ของสัญชัยอยู่แล้ว ไม่ใช่เพิ่งออกจากบ้านจากเรือนใหม่ ๆ เพราะฉะนั้น เสียงเหล่านั้น ก็อาจจะเป็นเสียงที่มาจากพวกนักบวชลัทธิต่าง ๆ ที่ต้องเสียศิษย์ของตนไป เพราะเข้ามาบวชในสำนักของพระพุทธเจ้า

ในสมัยที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ ทรงได้พระสาวกสำคัญอีกรูปหนึ่ง เรียกในทางพระพุทธศาสนาว่า **พระมหากัสสปะ** ประวัติของท่านมีโดยสังเขปว่า ท่านเป็นบุตรของพราหมณ์ชื่อว่า **กปิละ กัสสปโคตร** ในบ้านพราหมณ์ชื่อ มหาติฏฐะ ในมคธรัฐนั้น ท่านได้รับชื่อว่า **ปิปผลิมาณพ** ตระกูลพราหมณ์ที่ท่านถือกำเนิดนั้น เป็นตระกูลที่มั่งคั่ง ต่อมาเมื่อท่านได้บรรลุวัยอันสมควร ก็มีภริยาชื่อว่า **ภัททกาปิลานี** ซึ่งเป็นธิดาของพราหมณ์**โกสิยโคตร** ในสาคลนคร ในมคธรัฐนั้นเหมือนกัน ต่อมาท่านได้เกิดหน่ายในทางฆราวาส ประสงค์จะประพฤติพรหมจรรย์ และเห็นว่าถ้าจะอยู่ครองฆราวาส จะประพฤติให้บริสุทธิ์เหมือนอย่างสังข์ที่ขัดไม่ได้ จึงได้ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสายะ ออกจากเรือน บวชอุทิศพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น เรียกว่าบวชอุทิศบรรพชา เวลานั้น ท่านยังไม่รู้ว่า ท่านผู้ใดเป็นพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ก็เชื่อว่าจะต้องมีอยู่ ฉะนั้น ท่านจึงบวชอุทิศต่อพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น

เรื่องนี้เป็นเรื่องแสดงว่า คำว่า ภควา ที่เราแปลว่า พระผู้มีพระภาค ก็ดี อรหํ หรือ อรหันต์ ก็ดี สัมมาสัมพุทธะ ก็ดี เป็นคำที่มีอยู่แล้ว และใช้เรียกท่านที่นับถือว่าเป็นผู้วิเศษอย่างสูง **ปิ่งคิยมาณพ** ก็มีความเห็นดั่งนั้น และเชื่อว่าจะต้องมีพระอรหันต์ในโลก แต่ยังไม่รู้ว่าท่านเป็นผู้ใด ก็ออกบวชอุทิศท่านผู้นั้น การออกบวชอุทิศนั้น ยังมีสาวกอื่นอีกบางรูปในพระพุทธศาสนา แรกก็บวชเป็นอุทิศบรรพชาเช่นนี้

ท่านได้จาริกไปพบพระพุทธเจ้า ในระหว่างกรุงราชคฤห์และนาลันทา ในขณะนั้น พระพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่ที่โคนต้นไทรต้นหนึ่ง ซึ่งมีชื่อเรียกว่า **พหุปุตตนิโครธ** แปลว่า *ต้นไทรที่มีลูกมาก* คงจะเป็นเพราะมีไทรย้อยอย่างใหญ่ เมื่อท่านได้เห็นพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ท่านก็ลงสันนิษฐานแน่ว่า ท่านที่นั่งอยู่ที่นั่น เป็นพระพุทธเจ้า จึงได้เข้าไปหมอบที่พระบาท และได้กล่าวคำประกาศตนว่า พระผู้มีพระภาคเป็นพระศาสดา คือเป็นครูของตน เป็นครูของท่าน ท่านเป็นสาวก

แต่ว่าท่านได้สังเกตอะไรจึงลงสันนิษฐานว่า ท่านที่ประทับนั่งนั้น เป็นพระพุทธเจ้า ในบาลีไม่ได้กล่าวไว้ ในอรรถกถาก็มีกล่าวไว้ในทางอภินิหาร นี้ต่างจากเรื่องของพระสาวกที่บวชอุทิศพระพุทธเจ้าบางรูป เช่น พระปุกกุสาติ นั้น ก็บวชอุทิศพระพุทธเจ้าเหมือนกัน

แต่ก็ยังไม่รู้ว่าองค์ไหน จนได้พบกันและพักแรมด้วยในโรงงานของนายช่างหม้อ ท่านปุกกุสาติก็ยังไม่รู้จักอยู่นั่นเอง แต่เมื่อฟังธรรมของพระพุทธเจ้า แล้วก็แสดงตนเป็นสาวก ส่วนเรื่องพระมหากัสสปะ ไม่ได้มีเรื่องเล่าว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม พอท่านพระมหากัสสปะเห็นเข้า ก็ลงสันนิษฐานว่า ต้องเป็นพระพุทธเจ้า และแสดงตนเป็นสาวกของพระองค์เลยทีเดียว อันนี้ก็น่าจะต้องมีลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งทำให้ท่านสังเกตและลงสันนิษฐานได้เช่นนั้น ไม่ได้แสดงธรรมก่อน และท่านเป็นผู้ทรงธรรมปัญญาอาจจะดูคนออกได้ง่าย อย่างพระสารีบุตรฟังธรรมย่อของพระอัสสชิก็เข้าใจพระพุทธศาสนาได้ทันที

พระพุทธเจ้าได้ตรัสประทานพระโอวาท แก่ท่านพระมหากัสสปะ ๓ ข้อ คือ

ข้อ ๑. ให้ศึกษาว่า จักตั้งหิริ ความละอาย โอตตัปปะ ความเกรงกลัวอย่างแรงกล้าในภิกษุทั้งหลาย ทั้งที่เป็นพระเถระ ทั้งที่เป็นนวกะ ทั้งที่เป็นมัชฌิมะ

ข้อ ๒. ให้ศึกษาว่า จักเงี่ยโสต ประมวลใจ ฟังธรรมที่ประกอบด้วยกุศลทุก ๆ อย่าง

และข้อ ๓. ให้ศึกษาว่า จักไม่ละกายคตาสติ คือ สติที่เป็นไปในกาย อันประกอบด้วยความสำราญ คือให้พอใจเป็นสุขอยู่ในการเจริญสติที่ไปในกาย

ท่านกล่าวว่า พระมหากัสสปะ เป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าทรงรับให้อุปสมบทด้วยพระโอวาท ๓ ข้อนี้ สันนิษฐานว่า ทรงอนุญาตให้อุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทานั่นเอง แต่ว่าในเรื่องไม่ได้กล่าวไว้

ท่านพระมหากัสสปะได้อุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้วในวันที่ ๘ ท่านก็ได้บรรลุปัญญาความรู้ทั่วถึง ที่หมายถึงพระอรหัตต์เป็นผู้มีจิตพ้นจากอาสวะกิเลส ตามเรื่องก็แสดงว่า ภริยาของท่านก็ออกบวชอุทิศพระพุทธเจ้าเช่นเดียวกัน และต่อมาก็ได้บวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา

พระเถระที่เรียกว่ากัสสปะยังมีอีก ๕ องค์ คือท่านที่เป็นหัวหน้าปุราณชฎิลพันหนึ่งนั้น ได้แก่ **พระอุรุเวลกัสสปะ พระนทีกัสสปะ พระคยากัสสปะ** อีกองค์หนึ่งคือ **พระกุมารกัสสปะ** รวมเป็น ๕ ทั้งท่าน **พระมหากัสสปะ** ซึ่งเรียกตามชื่อโคตร และเติมมหาเข้าข้างหน้า ท่านได้เป็นกำลังสำคัญในพระพุทธศาสนาองค์หนึ่งตลอดมาจนถึงเวลาหลังพระพุทธปรินิพพาน

คราวนี้จะกล่าวธรรมบางข้อของพระสาวกทั้ง ๓ นี้ พระสารีบุตรเป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงยกย่องว่า เป็นผู้มีปัญญาสามารถที่จะแสดงธรรมจักรและอริยสัจจ์ได้กว้างขวางพิสดารแม้นพระองค์ได้ ในบาง

คราวเมื่อมีภิกษุมาทูลลาจะเดินทางไปในต่างถิ่น ก็โปรดให้ไปลาท่านพระสารีบุตร ดั่งในคราวหนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ที่เมืองเทวทหะ ภิกษุเป็นจำนวนมากได้เข้าเฝ้าทูลลาจะไปปัจฉาภูมิชนบท ก็โปรดให้ไปลาพระสารีบุตร เมื่อภิกษุเหล่านั้นไปลาตามที่รับสั่ง พระสารีบุตรก็ถามว่า เมื่อภิกษุเหล่านั้นจะไปต่างประเทศต่างถิ่น **ก็คงจะมีคนมีปัญญามาถามว่า ครูของท่านสอนอย่างไร เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านจะตอบเขาว่าอย่างไร จึงจะไม่ผิดคำสั่งสอนของพระศาสดาและเป็นการถูกต้อง** ภิกษุเหล่านั้นก็ขอให้ท่านแนะนำ ท่านก็แนะนำว่า *ให้ภิกษุเหล่านั้นตอบว่า ครูของเราสอนให้ละความกำหนัดรักใคร่เสีย* ถ้าเขาถามว่า ให้ละความกำหนัดรักใคร่ในสิ่งใด *ก็ให้ตอบว่า ใน รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ* ถ้าเขาถามอีกว่า เห็นโทษเห็นคุณอย่างไรจึงสอนอย่างนั้น ก็ให้ตอบว่า *เมื่อยังมีความกำหนัดรักใคร่ในสิ่งเหล่านั้น ครั้นสิ่งเหล่านั้นแปรปรวนเป็นอย่างอื่นก็จะเกิดความทุกข์มีโศกเป็นต้น เมื่อละเสียได้ ครั้นสิ่งเหล่านั้นแปรปรวนไป ทุกข์ก็จะไม่เกิด ครูของเราเห็นโทษและเห็นคุณอย่างนี้ จึงสอนอย่างนั้น*

และมีอีกเรื่องหนึ่ง คือภิกษุองค์หนึ่งชื่อ **ยมกะ** ได้มีความเห็นว่า พระอรหันตขีณาสพ ตายสูญ ซึ่งเป็นความเห็นผิด และพวกภิกษุก็ช่วยกันเปลื้องทิฏฐินั้น แต่ไม่สำเร็จ จึงได้มาขอให้ท่านพระสารี-

บุตรช่วยเปลื้อง ท่านพระสารีบุตรก็ถามขึ้นว่า *ท่านยมกะ เห็นอะไรเป็นพระอรหันตขีณาสพ หรือว่าเห็นพระอรหันต์มีอยู่ในอะไร คือเห็นว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นพระอรหันต์ หรือเห็นว่าพระอรหันต์มีอยู่ในขันธ์ ๕ นั้น* ท่านยมกะก็ตอบว่า **ไม่ใช่ ๆ** ทุกข้อ ท่านพระสารีบุตรถามว่า *ก็ไม่ใช่เช่นนั้นแล้ว ควรจะพูดว่าพระอรหันต์ตายสูญหรือ* ท่านยมกะก็ตอบว่า **เมื่อก่อนไม่ได้มีความรู้อย่างนี้** ท่านพระสารีบุตรถามว่า *ถ้าเขาถามว่า พระอรหันต์ตายแล้วเป็นอะไร จะแก้อย่างไร* พระยมกะก็ตอบว่า **รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยง ดับไป** นี่เป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งที่ควรจะกำหนดเอาไว้ ท่านพระสารีบุตรก็ได้กล่าวอบรมต่อไปว่า *เหมือนอย่างมีคฤหบดีซึ่งเป็นผู้มั่งคั่งและรักษาตัวอย่างแข็งแรง มีบุคคลผู้หนึ่งคิดจะฆ่า แต่ไม่สำเร็จ จึงได้สมัครเข้าไปเป็นคนรับใช้ จนเป็นที่ไว้วางใจแล้ว ก็ลอบฆ่าเสีย ในขณะที่คฤหบดีผู้นั้นจะตาย ก็ไม่ได้คิดว่าผู้ที่รับใช้ตนเองนั้นเองเป็นผู้ฆ่าตน ฉันใดก็ดี บุคคลผู้ถือขันธ์ ๕ เป็นตน เมื่อขันธ์ ๕ ที่ตนยังถือนั้นแปรปรวนไป ก็เป็นทุกข์ แต่ว่าเมื่อไม่ถือว่าเป็นอัตตาอยู่ในขันธ์ ๕ ๆ แปรปรวนไปอย่างใดก็ไม่เป็นทุกข์*

อีกเรื่องหนึ่ง ในระหว่างที่ท่านพระสารีบุตรพักอยู่ที่พระเวฬุวันนั้น เช้าวันหนึ่ง ท่านไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ ได้อาหารมาแล้วก็มา

นั่งฉันอยู่ที่เชิงฝาเรือนแห่งหนึ่ง ในขณะนั้นได้มีนางปริพาชิกาคนหนึ่งชื่อ **สูจิมุขี** แปลว่า มีปากเหมือนอย่างเข็ม คงจะหมายความว่าชอบพูดทิ่มแทงคนอื่น ได้เข้าไปหาท่านแล้วก็กล่าวว่า *ท่านสมณะนี้ก้มหน้าฉัน* ท่านก็ตอบว่า **เราไม่ได้ก้มหน้าฉัน** นางสูจิมุขีก็กล่าวต่อไปว่า *ถ้าเช่นนั้นก็แหงนหน้าฉัน* ท่านก็ตอบว่า **เราไม่ได้แหงนหน้าฉัน** นางสูจิมุขี ก็พูดขึ้นว่า *ถ้าเช่นนั้นก็ต้องตั้งหน้าไปทางทิศใหญ่ฉัน* ท่านก็ตอบว่า **เราไม่ได้ตั้งหน้าไปทางทิศใหญ่ฉัน** นางสูจิมุขีก็พูดขึ้นอีกว่า *ถ้าเช่นนั้นท่านก็ตั้งหน้าไปทางทิศน้อยฉัน* ท่านก็ตอบว่า **เราไม่ได้ตั้งหน้าไปทางทิศน้อยฉัน** นางสูจิมุขีจึงกล่าวขึ้นว่า *พูดอย่างใดท่านก็ปฏิเสธทั้งนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านฉันอย่างใด* ท่านก็ตอบว่า ที่ท่านปฏิเสธนั้น ก็เพราะสมณพราหมณ์เหล่าใดที่สำเร็จชีวิตด้วยดิรัจฉาน-วิชา คือว่า **วิชาดูที่ทางต่าง ๆ** สมณพราหมณ์เหล่านั้นเรียกว่า **ก้มหน้าฉัน** สมณพราหมณ์เหล่าใด ที่สำเร็จชีวิตด้วยดิรัจฉานวิชา คือว่า **วิชาดูดาวนักษัตร** สมณพราหมณ์เหล่านั้นก็เรียกว่า **แหงนหน้าฉัน** สมณพราหมณ์เหล่าใดสำเร็จชีวิตด้วยดิรัจฉานวิชา คือรับใช้ **เป็นทูตของเขา** รับใช้ไปโน่นไปนี่ให้เขา ตามแต่เขาส่งใช้ไป สมณพราหมณ์เหล่านั้น เรียกว่า **ตั้งหน้าไปทางทิศใหญ่ฉัน** สมณพราหมณ์เหล่าใด สำเร็จชีวิตด้วยดิรัจฉานวิชา คือ **วิชาดูลักษณะอวัยวะร่างกาย** สมณพราหมณ์เหล่านั้น เรียกว่า **ตั้งหน้าไปทางทิศน้อยฉัน** ท่านไม่ได้สำเร็จชีวิตอย่างนี้ ท่านแสวง

หาภักษาโดยธรรมได้มาฉัน ท่านจึงเป็นผู้ที่ **ฉันโดยธรรม** ท่านมีปฏิภาณในการโต้ตอบกับผู้ที่มากล่าวหา และท่านได้แสดงธรรมยาว ๆ ที่พระธรรมสังคาหกาจารย์ ร้อยกรองไว้เป็นพระสูตรอีกมาก เช่น **สังคีติสูตร ทสุตตรสูตร** ซึ่งเป็นแบบฉบับของวิธีการทำสังคายนา

ส่วนพระโมคคัลลานะนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงยกย่องว่า เป็นผู้ทำสกุลที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส เป็นผู้ไม่ทำศรัทธา ไม่ทำโภคะ คือทรัพย์ของตระกูลให้เสียหาย เหมือนอย่างแมลงผึ้ง ที่ถือเอาแต่รสของดอกไม้ ไม่ทำสี กลีบ กลิ่นของดอกไม้ให้เสียหาย ท่านเป็นผู้สามารถในการนวกรรม คือการก่อสร้าง เมื่อมีการก่อสร้างพระอาราม ท่านก็ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ดูแล เช่นดั่งนางวิสาขาสร้างบุพพาราม ในกรุงสาวัตถี ท่านก็ได้รับเป็นผู้ดูแล และคำสั่งสอนของท่านนั้นก็มีหลายแห่ง ดั่งเช่นที่พระธรรมสังคาหกาจารย์ได้ร้อยกรองไว้ โดยชื่อว่า **อนุมานสูตร** คือพระสูตรที่แสดงถึงการอนุมานตนเอง ความย่อในพระสูตรนั้น ท่านได้สอนธรรมพวกภิกษุ โดยความว่า ถ้าภิกษุปวารณาตนเอง คือบอกอนุญาต หรือขอให้เพื่อนสพรหมจารีตักเตือนตนได้ แต่ถ้าเป็นคนที่ว่ายากแล้ว เพื่อนสพรหมจารีก็จะไม่ว่ากล่าว เหตุที่ทำให้ว่ายากนั้น ท่านยกขึ้นมาแสดงหลายข้อ เช่น ความโกรธ ความผูกโกรธ ความหงุดหงิด ตั้งแง่งอนต่าง ๆ การกล่าววาจาที่แสดงว่าโกรธเป็นต้น คราวนี้ ถ้าพระภิกษุปวารณาให้เพื่อน

สพรหมจารีว่ากล่าวตักเตือนได้ ถ้าเป็นผู้ว่าง่าย คือเป็นผู้ที่พอใจตักเตือนได้ เพื่อนสพรหมจารีก็ตักเตือน เหตุที่ทำให้ว่าง่ายนั้นท่านก็ยกขึ้นเป็นข้อ ๆ ตรงกันข้ามกับเหตุที่ทำให้ว่ายาก ต่อจากนั้น ท่านสอนให้อนุมานตนเอง คือให้ชั่งดู เทียบตนเองกับคนอื่น คือว่า คนอื่นเป็นคนที่ปรารถนาลามกเป็นต้น ก็ไม่เป็นที่ชอบใจแก่เราฉันใด ถ้าเราเป็นคนปรารถนาลามกเช่นนั้น ก็ไม่เป็นที่ชอบใจแก่คนอื่นเหมือนกัน แปลว่า ชั่งตนเอง ดูตนเองว่าบัดนี้เราเป็นอย่างไร เป็นคนที่ปรารถนาลามก คือปรารถนาไม่ดีอยู่หรือไม่ ถ้ารู้ว่าเราเองเป็นคนที่มีความปรารถนาลามกเช่นนั้น ก็ให้พยายามละเสีย และให้ตั้งใจศึกษาสำเหนียกอยู่ เพื่อจะปฏิบัติดั่งนั้น ทั้งกลางวันทั้งกลางคืน เหมือนหนุ่มสาวที่ส่องกระจกเพื่อจะแต่งหน้าแต่งตัว เมื่อเห็นส่วนไหนเป็นมลทิน ก็ต้องนำส่วนนั้นออกเสีย บุคคลก็เหมือนกัน ก็ใช้ปัญญาส่องตัวดูตัวเอง และแต่งตนเองให้บริสุทธิ์หมดจด พระสูตรนี้ท่านแสดงที่ป่าสงวนเนื้อ ชื่อเภสกฬาวัน ภัคคชนบท

ส่วนพระมหากัสสปะนั้น ท่านได้รับยกย่องว่าเป็นผู้เลิศในด้านที่มีวาทะ กำจัดกิเลส พอใจแนะนำอบรมให้ภิกษุเป็นผู้มักน้อยเสมอยินดีในธุดงควัตร พระพุทธเจ้าได้ทรงยกย่องท่านมากว่า เป็นผู้มีคุณธรรมเสมอด้วยพระองค์ เป็นผู้มีสันโดษด้วยปัจจัย ๔ เป็นผู้ที่มักน้อย

และเป็นที่สมควรที่จะเข้าสกุลได้ ดังตรัสโอวาทหมู่ภิกษุให้ทำตนให้มีอุปมาเหมือนอย่างดวงจันทร์ คอยชักกายชักใจออกจากสกุลอยู่เสมอ ทำตนให้เขาเห็นอย่างเป็นคนใหม่อยู่เสมอ ไม่ให้มีความคนองในสกุลทั้งหลาย ท่านพระมหากัสสปะ ก็เป็นผู้มีคุณอย่างนั้น ควรเป็นตัวอย่างของภิกษุทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทรงยกพระหัตถ์ขึ้นแกว่งในอากาศ แล้วก็ตรัสว่า มือที่แกว่งในอากาศนี้ไม่ข้องอยู่ในอากาศฉันใด เมื่อภิกษุจะเข้าไปในสกุลก็ฉันนั้น อย่าให้มีจิตติดข้องอยู่ ตั้งจิตเป็นกลางว่า เขาปรารถนาลาภ ปรารถนาบุญ ก็จงได้ลาภได้บุญเถิด และให้ทำใจในเมื่อผู้อื่นได้ลาภ ให้เหมือนกับตนได้เองเถิด พระมหากัสสปะเป็นผู้มีคุณสมบัติดังกล่าวมานี้ จึงเป็นผู้สมควรจะเข้าสกุลได้

และพระพุทธเจ้าได้ทรงยกย่องว่า ธรรมเทศนา คือการเทศน์แสดงธรรมของท่านก็บริสุทธิ์ แล้วก็ตรัส **การแสดงธรรมที่ไม่บริสุทธิ์ คือ ถ้าภิกษุแสดงธรรมด้วยคิดว่า เขาจะเลื่อมใสในตน และจะทำอาการของผู้เลื่อมใสในตน ธรรมเทศนาก็ไม่บริสุทธิ์ แต่ว่า ถ้าภิกษุแสดงธรรมด้วยคิดว่าจะแสดงธรรมให้เขาฟังให้รู้เรื่อง แจ่มแจ้ง เห็นจริง เมื่อรู้แล้วจะได้ปฏิบัติ แสดงธรรมด้วยมุ่งที่จะให้เขาเข้าใจธรรม มีความกรุณา มีความเอ็นดู อนุเคราะห์ต่อเขา ไม่ได้มุ่งย้อนเข้ามาเพื่อตน ธรรมเทศนาดังนี้ จึงเรียกว่าบริสุทธิ์** ท่านมหากัสสปะ ท่านเป็นผู้ที่มีธรรมเทศนา คือการแสดงธรรมที่บริสุทธิ์

ดังกล่าวมานี้

พระมหากัสสปะ โดยปกติเป็นผู้ที่ถือธุดงค์คือ อยู่ป่าเป็นวัตร เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร นุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ทรงจีวร ๓ ผืนเป็นวัตร เป็นผู้ที่ไม่คลุกคลี พระพุทธเจ้าตรัสว่า ท่านมหากัสสปะเป็นผู้ชราแล้ว มาฉันอาหารที่ทายกเขาถวายอยู่ในวัด ท่านพระมหากัสสปะกราบทูลว่า ท่านปฏิบัติดังนี้ ก็เพราะประโยชน์ ๒ อย่าง คืออย่างหนึ่งท่านเห็นว่า การปฏิบัติดังนี้ เป็นความสุขในปัจจุบันของท่าน อย่างที่สอง ท่านเห็นว่า จะได้วางแบบให้เป็นตัวอย่างสำหรับภิกษุทั้งหลายในกาลต่อไปว่า ได้มีพระสาวกเป็นผู้ปฏิบัติเช่นนี้ พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงประทานสาธุการ.

เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระเวฬุวัน ใกล้กรุงราชคฤห์นั้น ได้มีมหาสันนิบาต คือการประชุมใหญ่ของพระสาวกครั้งหนึ่งเรียกว่า **จาตุรงคสันนิบาต** แปลว่า *ความประชุมประกอบด้วยองค์ ๔* ในอรรถกถาทีฆนขสูตรได้แสดงไว้ว่า องค์ ๔ นั้นคือ พระสาวกที่มาประชุมกันเป็นมหาสันนิบาตนั้น

๑. ได้มาประชุมกันในวันอุโบสถมาฆปุณณมี คือ วันเพ็ญเดือนมาฆะ โดยปกติก็ตรงกับวันเพ็ญเดือน ๓ ถ้าปีมีอธิกมาส ก็ตรงกับวันเพ็ญเดือน ๔ ตามแบบไทยเรา

๒. ภิกษุจำนวน ๑๒๕๐ รูป ซึ่งมาประชุมกันนั้น มิได้มีการนิมนต์นัดหมาย มาประชุมเอง

๓. ล้วนเป็นพระอรหันต์ผู้ได้อภิญญา ๖ และ

๔. ล้วนเป็นเอหิภิกขุ คือเป็นภิกษุที่ได้รับอุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา.

แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงจัดไว้ในพระพุทธประวัติเล่ม ๒ ว่าดังนี้ ๑. *ภิกษุที่มาประชุมนั้น ล้วนเป็นพระอรหันต์ ๒. ล้วนเป็นเอหิภิกขุ ๓. ล้วนมิได้นัดหมาย และ ๔. พระพุทธเจ้าได้ประทานพระโอวาทที่เรียกว่า โอวาทปาติโมกข์.*

มหาสันนิบาตนี้ ได้มี ณ เวฬุวัน ในวันมาฆปุณณมี ในอรรถกถาแห่งพระสูตรดังกล่าว ได้กล่าวว่า มหาสันนิบาตนั้นได้มีในวันที่พระสารีบุตรสำเร็จเป็นพระอรหันต์ คือเมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมะแก่ปริพาชกชื่อ ทีฆนขะ พระสารีบุตรได้นั่งถวายงานพัดพิงอยู่ด้วย เมื่อทรงแสดงธรรมจบแล้ว พระสารีบุตรก็มีจิตพ้นจากอาสวะ ในขณะนั้นเวลายังเป็นกลางวันอยู่ พระพุทธเจ้าจึงได้เสด็จลงจากเขาคิชฌกูฏ และเสด็จมาสู่พระเวฬุวัน ก็ทรงแสดงพระโอวาทในมหาสันนิบาตดังกล่าวนั้น ในวันมาฆปุณณมี ตามคำของท่านจึงแสดงว่า ท่านพระสารีบุตร ได้เป็นผู้เสร็จกิจในวันมาฆปุณณมีนั้น คือในวันมาฆปุณณมีที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระโอวาทปาติโมกข์.

ท่านยังได้แสดงระยะเวลาไว้ว่า ในพรรษาแรก พระพุทธเจ้าทรงจำพรรษาที่ป่าอิสิปตนะมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ครั้นออกพรรษาแล้วได้เสด็จไปโปรดพวกปุราณชฎิล ในชั้นแรก ได้ทรงทรมานอุรุเวลกัสสปะอยู่เป็นเวลา ๒ เดือน คือจนถึงวันปุสสปุณณมี ที่ตรงกับวันเพ็ญเดือนอ้าย อุรุเวลกัสสปะจึงได้ยินยอมรับนับถือพระพุทธเจ้า และต่อมาก็ได้โปรดกัสสปะอีก ๒ ท่าน จนถึงทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตร แล้วจึงเสด็จจากตำบลนั้นมาสู่กรุงราชคฤห์ ทรงได้พระอัครสาวกแล้ว จนถึงกลางเดือน ๓ ที่เรียกว่า วันมาฆปุณณมี ก็ได้มีสาวกสันนิบาต ที่เรียกว่าวันจาตุรงคสันนิบาตดังกล่าว.

แต่คำที่ท่านกล่าวไว้นี้ ขัดกันกับข้อความบางแห่งที่แสดงไว้ในหลักฐานชั้นบาลี คือในหลักฐานชั้นบาลีว่า ในระหว่างฤดูหนาว ๘ วัน ระหว่างเดือนมาฆะ (โดยปกติตรงกับเดือน ๓) และเดือนผัคคุณะ (โดยปกติตรงกับเดือน ๔) พระพุทธเจ้าได้ทรงทรมานอุรุเวลกัสสปะอยู่ที่ตำบลอุรุเวลา ตามหลักฐานนี้ วันกลางเดือนมาฆะ คือวันมาฆปุณณมีนั้น พระพุทธเจ้ายังประทับอยู่ที่ตำบลอุรุเวลา ฉะนั้น ถ้าหลักฐานที่แสดงไว้ในบาลีนี้ถูก หลักฐานในอรรถกถาก็ผิด วันมหาสันนิบาตนั้น ก็น่าจะต้องเลื่อนไปมีในเมื่อออกพรรษาที่ ๒ แล้ว แต่อย่างไรก็ตาม หลักฐานทั้งปวงก็ยืนยันว่า ได้มีมหาสันนิบาตของพระสาวกครั้งหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยองค์ ๔ อันเรียกว่าจาตุรงคสันนิบาต

ดังกล่าวแล้วในวันมาฆปุณณมี พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงพระโอวาทอันเรียกว่า โอวาทปาติโมกข์ในมหาสันนิบาตนั้น.

พระโอวาทนี้ ประมวลพระพุทธวาทะ ประมวลพระพุทธศาสนาด้วยข้อความเพียง ๓ คาถากึ่ง ฉะนั้นพระโอวาทนี้จึงเป็นที่นับถือว่าแสดงหัวใจพระพุทธศาสนา ตามที่ท่านพระธรรมสังคาหกาจารย์ได้รวบรวมไว้ว่าดังนี้ ขนฺตี ปรมํ ตโป ตีติกฺขา *ขันติ คือความทนทานเป็นบรมตบะ* นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา *พระพุทธ คือพระผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่า นิพพานเป็นอย่างยิ่ง* น หิ ปพฺพชิโต ปรูปฆาตี สมโณ โหติ ปรํ วิเหฐยนฺโต *บรรพชิต คือนักบวช ผู้ยังทำร้ายผู้อื่นอยู่ เบียดเบียนผู้อื่นอยู่ ไม่ชื่อว่าสมณะ* นี้เป็นพระคาถาแรก พระคาถานี้แสดงพระพุทธวาทะ คือวาทะของพระพุทธะ ที่แปลว่า พระผู้รู้ไว้ ๓ ข้อ ๑. ขันติ ความทนทาน เป็นบรมตบะ ๒. นิพพาน เป็นบรมธรรม ๓. บรรพชิต คือนักบวช ผู้ยังทำร้ายผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่นอยู่ ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ

มีข้อที่ควรทำความเข้าใจ คือในพระคาถานี้ใช้คำ **พุทธะ** เป็นพหุวจนะ คือแปลว่า พระพุทธะทั้งหลาย ซึ่งหมายความว่า *มีมาก* ในที่อื่นได้แสดงพระพุทธะ คือผู้รู้ไว้เป็น ๓ จำพวก คือ

๑. พระสัพพัญญูพุทธะ พระพุทธะผู้รู้ทั้งหมด หรือพระสัมมาสัมพุทธะ พระพุทธะผู้รู้เองชอบ หมายถึงท่านที่ตรัสรู้พระ-

ธรรมด้วยพระองค์เองแล้ว สอนผู้อื่นให้รู้ตามไปด้วย จนถึงตั้งพระพุทธศาสนาขึ้น ตั้งพุทธบริษัทขึ้น.

๒. พระปัจเจกพุทธะ พระผู้รู้เฉพาะองค์ คือเป็นผู้ตรัสรู้ด้วยตนเองเหมือนกัน แต่ว่ารู้เฉพาะตนเท่านั้น ไม่สอนให้ผู้อื่นรู้ พระพุทธะจำพวกนี้ไม่ได้ตั้งพระพุทธศาสนา ไม่ได้ตั้งพุทธบริษัทขึ้น เป็นผู้รู้เฉพาะตน.

๓. พระอนุพุทธะ คือ พระผู้รู้ตาม หมายถึงเป็นพระสาวกพุทธะ คือเป็นผู้รู้ซึ่งเป็นผู้ฟัง เป็นศิษย์ของพระพุทธะจำพวกที่ ๑ ได้แก่พระอรหันตสาวกทั้งหลาย.

พระพุทธะมี ๓ จำพวกดังกล่าวมา และก็ล้วนมีวาทะ คือถ้อยคำตรงกันดังที่กล่าวมานั้น.

พระพุทธวาทะข้อที่ ๑ ขันติ คือความทนทาน เป็นบรมตบะ ขันติ นั้น แปลกันว่า ความอดทน จำแนกออกไปโดยนัยหนึ่งเป็น ๒ คือ อธิวาสนขันติ และ ตีติกขาขันติ.

อธิวาสน (ขันติ) แปลว่า *อดกลั้น* ตามศัพท์แปลว่า *ทำให้ยับยั้งอยู่* ขันติ คือการทำให้ยับยั้งอยู่ อันหมายถึงความอดกลั้นนี้เป็นขันติสามัญ ดังเช่นเมื่อได้รับความลำบาก อันเกิดจากทุกขเวทนาในเวลาป่วยไข้ ได้รับความตรากตรำในเวลาที่ถูกเย็นถูกร้อน ต้อง

หิวต้องกระหายเป็นต้น ได้รับความเจ็บช้ำน้ำใจในเวลาที่ถูกว่ากล่าวกระทบกระทั่ง ร่างกายก็รู้สึกเป็นทุกข์ เพราะความลำบากหรือเพราะความตรากตรำนั้น จิตใจก็รู้สึกเป็นทุกข์ เพราะความเจ็บช้ำน้ำใจนั้น ผู้ที่ไม่มีขันติ คือความอดกลั้น เมื่อได้รับความลำบาก เช่นเวลารับความทุกขเวทนาในเวลาป่วยไข้ ก็ร้องครวญคราง ได้รับความลำบากตรากตรำก็มักทนไม่ได้ ได้รับความเจ็บใจก็ทนไม่ได้ จะต้องผลุนผลันกระทำการตอบแทนออกไป ดังที่ปรากฏเป็นเรื่องการวิวาทโต้เถียงหรือการทำร้ายกันและกัน แต่ว่าผู้ที่มีอธิวาสนขันติ คืออดกลั้นเอาไว้ได้ ก็จะพอยับยั้งเอาไว้ ได้รับทุกขเวทนาเวลาป่วย ก็ยับยั้งเอาไว้ ได้รับความลำบาก ก็ยับยั้งเอาไว้ ได้รับความเจ็บใจ ก็ยับยั้งเอาไว้ แต่ว่าความทุกข์กายทุกข์ใจยังมีอยู่ กลั้นเอาไว้เท่านั้น ถ้ากลั้นเอาไว้ได้ ก็เป็นการปกติเรียบร้อย ถ้ากลั้นเอาไว้ไม่ได้ ก็ต้องมีอาการหรือมีความประพฤติไปตามที่จะเป็น ควบคุมไว้ไม่ได้ ฉะนั้น อธิวาสนขันติ ขันติ คือความอดกลั้นยับยั้งเอาไว้นี้ จึงจัดเป็นขันติสามัญและก็ชื่อว่าเป็นตบะ คือธรรมเป็นเครื่องแผดเผากิเลสเหมือนกัน คือว่าได้อดกลั้นเอาไว้ได้ และก็แผดเผากิเลสส่วนนั้นไว้ได้ กิเลสไม่ลุกฮือขึ้นมา ทำให้เสียหาย แต่ก็เป็นตบะอย่างสามัญ.

อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า ตีติกขาขันติ ขันติ คือ *ความทนทาน* ที่กล่าวไว้ในพระโอวาทนี้ ขันติ คือความทนทานนี้เป็นขันติที่สูงขึ้น

มาก หมายถึงเป็นขันติทางจิตใจที่ได้ปฏิบัติมาในขันติสามัญนั้นแหละ จนมีจิตใจแข็งแกร่ง ทนทานต่ออารมณ์ที่มายั่วต่าง ๆ อารมณ์ที่มายั่วต่าง ๆ นั้น จะมายั่วให้ชอบก็ตาม ให้ชังก็ตาม ให้หลงก็ตาม จิตใจที่ประกอบด้วยตีติกขา คือความทนทาน ย่อมไม่หวั่นไหวต่ออารมณ์เหล่านั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงมีขันติอย่างนี้ ดังที่ตรัสปรารภถึงพระองค์เองไว้ในที่แห่งหนึ่ง แปลความว่า "เราทนทานคำล่วงเกินเหมือนอย่างช้างศึกที่ทนทานลูกศรซึ่งตกจากแล่งมาต้องกายในสนามรบ เพราะว่าคนเป็นอันมาก เป็นผู้ที่ทุศีล" คราวนี้ เมื่อจะเทียบกันดูระหว่างอธิวาสนขันติกับตีติกขาขันติ ก็ย่อมได้ดังนี้: เมื่อมีอารมณ์มายั่วให้โกรธ ถ้ามีเพียงอธิวาสนขันติ ก็ยังโกรธเหมือนกัน แต่ว่ากลั้นเอาไว้ได้ แต่ถ้ามีถึงตีติกขาขันติแล้วไม่โกรธ คือว่า ขันตินั้นมาทำจิตใจให้เข้มแข็งหรือว่าให้แข็งแกร่ง พอที่จะไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ที่มายั่ว เพราะฉะนั้น ตีติกขาขันตินี้ จึงไม่ต้องกลั้น คือทนทานแข็งแกร่งอยู่ได้ในตัวเองแล้ว ส่วนอธิวาสนขันติ ต้องกลั้น ถ้ากลั้นไว้ไม่ไหว ก็แปลว่า โพล่งออกไปทีเดียว.

คราวนี้ สำหรับวิธีปฏิบัติ ก็ต้องหัดปฏิบัติให้เป็นอธิวาสนขันติมาก่อน เมื่อปฏิบัติจนเกิดความชำนิชำนาญความคุ้นเคยมากขึ้น ๆ จิตใจก็จะแข็งแกร่ง คือเข้มแข็งนั่นเอง เป็นตีติกขาขันติขึ้นได้โดยลำดับ ตีติกขาขันตินี้ เป็นตบะ คือธรรมเป็นเครื่องแผดเผากิเลสเป็น

อย่างยิ่ง สูงกว่าอธิวาสนขันติ ซึ่งเป็นขันติสามัญ นี้สำหรับจิตใจ แต่สำหรับทางร่างกายนั้น ต่างกับจิตใจ จิตใจทำให้ไม่มีทุกข์ได้ แต่ว่าร่างกายนั้น มีทุกข์เป็นธรรมดา โดยเฉพาะก็ต้องมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ดังที่เราสวดกันอยู่ ร่างกายของปุถุชนหรือร่างกายพระอรหันต์ ก็ต้องตกอยู่ในคติธรรมดาเช่นนี้ ฉะนั้น จึงมีแสดงในพระพุทธประวัติว่า แม้พระกายของพระพุทธเจ้าเองก็ประชวร ได้ประชวรหลายครั้ง ในการประชวรนั้นก็มีแสดงว่า ในบางคราวก็โปรดให้แพทย์เยียวยา ในบางคราวก็ทรงระงับด้วยอธิวาสนขันติ ท่านใช้คำนี้ คือ ความอดทนที่ทำให้ความเจ็บไข้นั้นยับยั้งไป แต่สำหรับในส่วนจิตใจแล้ว ท่านมีความเข้มแข็งทนทาน ไม่มีอารมณ์อะไรมายั่วให้เป็นทุกข์ขึ้นได้ แปลว่า มีตีติกขาขันติ ขันติคือความทนทานบริบูรณ์.

จะอธิบายในพระพุทธวาทะข้อที่ ๒ ในพระโอวาทปาติโมกข์ว่า **นิพพานเป็นอย่างยิ่ง หรือนิพพานเป็นธรรมะอย่างยิ่ง**

โดยพยัญชนะ คำว่า นิพพาน แปลได้ ๒ อย่างคือ **ดับ** อย่างหนึ่ง **ไม่มีเครื่องเสียบแทง** อย่างหนึ่ง ที่แปลว่าดับนั้น ออกมาจาก **วา** ธาตุ ที่แปลว่า **พัด** อย่างพัดลม **นิ** ปฏิเสธ ก็แปลตรงกันข้ามว่า **ดับ** ส่วนที่แปลว่า ไม่มีเครื่องเสียบแทงนั้น ออกมาจากศัพท์ว่า **วาน** ที่แปลว่า เครื่องเสียบแทง ใช้เป็นชื่อของลูกศรก็มี **นิ** ปฏิเสธ

ก็แปลว่า ไม่มีเครื่องเสียบแทง แต่โดยอรรถ คือเนื้อความหมายถึง **จุดสูงสุด** และคำว่า **นิพพาน** นี้เป็นคำเก่า มีใช้มาก่อนพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ มีความหมายถึงจุดสูงสุดของลัทธิปฏิบัตินั้น ๆ เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ก็ได้ทรงนำคำนี้มาใช้ ให้หมายถึงจุดสูงสุดในพระพุทธศาสนา แต่มีความหมายเฉพาะในพระพุทธศาสนา ซึ่งต่างไปจากความหมายเดิมของคำที่ใช้ในลัทธิศาสนาในภายนอก.

คำอธิบายนิพพานนี้เป็นพระพุทธภาษิต ซึ่งมีความกว้าง ๆ ก็เช่นว่า ตณฺหาย วิปฺปหาเนน นิพฺพานํ อิติ วุจฺจติ *เพราะละตัณหาเสียเรียกว่านิพพาน* ราคโทสโมหกฺขยา นิพฺพานํ *ชื่อว่านิพพานเพราะสิ้นราคะ โทสะ โมหะ* ฉะนั้น กล่าวสั้นนิพพานจึงได้แก่ธรรมะเป็นที่ดับ ราคะ โทสะ โมหะ ธรรมะเป็นที่ดับตัณหา หรือธรรมเป็นที่ดับกิเลสทั้งหมด เมื่อปฏิบัติทำกิเลสให้สิ้นไปได้แล้ว นิพพานก็ปรากฏขึ้นแก่ผู้ดับกิเลสเอง แต่เมื่อยังทำกิเลสให้สิ้นไปไม่ได้ การพูดถึงนิพพาน การแสดงถึงนิพพาน ก็พูดแสดงไปตามคลองแห่งพระพุทธศาสนา และเมื่อพิจารณาตามคลองแห่งพระพุทธศาสนาดังกล่าว การบรรลุถึงนิพพานนั้น ไม่เกี่ยวกับอยากหรือไม่อยาก เมื่อยังมีอยากหรือมีไม่อยาก ก็แสดงว่ายังมีชอบหรือไม่ชอบ ซึ่งเป็นลักษณะของตัณหาของกิเลส ฉะนั้น ก็บรรลุไม่ได้ จะบรรลุได้นั้นด้วยการปฏิบัติใกล้เข้าไปจนเข้าเขต ไม่ต้องกล่าวถึงอยาก ที่พูดกันอยู่อย่างสามัญ ในพระบาลีบางแห่งได้จำแนกพระนิพพานไว้ ๒ อย่าง คือ

๑. สอุปาทิเสสนิพพาน นิพพานที่มีอุปาทิเหลือ

๒. อนุปาทิเสสนิพพาน นิพพานที่ไม่มีอุปาทิเหลือ

ท่านอธิบายว่า อุปาทินั้นเป็นชื่อของขันธปัญจกะ หมวด ๕ แห่งขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นิพพานของพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ คือ ท่านละอาสวกิเลสได้หมดสิ้น แต่ยังมีขันธปัญจกะ ดำรงชีวิตอยู่ เรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพาน เมื่อพระอรหันต์ดับขันธ์ คือขันธปัญจกะแตกสลาย ดังคนสามัญก็เรียกว่า ตาย แต่ถ้าเป็นพระอรหันต์ก็เรียกว่า นิพพานหรือปรินิพพาน เรียกว่าอนุปาทิ-เสสนิพพาน

แต่อีกนัยหนึ่ง อธิบายว่า อุปาทิ เป็นชื่อของกิเลส มีอุปาทานความยึดถือเป็นต้น ฉะนั้น พระอริยบุคคลผู้ดับกิเลสมาเป็นชั้น ๆ แต่ว่ายังดับไม่หมด ได้แก่พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี ยังมีอุปาทิ คือยังมีอุปาทาน หรือกิเลสที่ต้องละต่อไป ดับกิเลสของท่านดังกล่าวนี้ เรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพาน ส่วนพระอรหันต์ดับอาสวกิเลสได้หมดสิ้น ไม่มีส่วนใดส่วนหนึ่งยังเหลืออยู่ ความดับกิเลสของท่าน เรียกว่า อนุปาทิเสสนิพพาน

มีคำที่เป็นไวพจน์ คือคำที่มีรูปต่าง ๆ กัน แต่รวมอยู่ในความหมายอันเดียวกันของนิพพานหลายคำ เช่นคำว่า **อมตะ วิราคะ โมกขะ อสังขตะ** หรือ **วิสังขาร**

อมตะ แปลว่า ธรรมที่ไม่ตาย เรื่องความไม่ตาย เป็นเรื่องที่ปรารถนากันอยู่โดยทั่วไป ความคิดของมนุษย์ในเรื่องนี้ ก็ได้มีมาโดยลำดับ เมื่อสรุปลงแล้วก็เห็นว่า เป็นบุคคลก็มี เป็นภาวะก็มี เป็นธรรมก็มี ที่เป็นอมตะ คือไม่ตาย

ในส่วนที่เห็นว่า เป็นบุคคลนั้น เช่น ลัทธิของผู้ที่เชื่อว่ามีเทพผู้ไม่ตายสถิตอยู่ในสวรรค์ ลัทธิที่เก่าก่อนพระพุทธศาสนา ก็ได้แก่พราหมณ์ที่เชื่อว่ามีพรหม เป็นผู้ไม่ตาย อยู่ในสวรรค์ชั้นพรหม คือมีความเห็นว่า มีอยู่ถิ่นหนึ่ง ซึ่งมีเทพผู้ไม่ตายสถิตอยู่ บุคคลอาจจะเข้าถึงเทพนั้นได้ด้วยการปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ตามที่แสดงไว้ในลัทธินั้น ๆ แม้เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงอุบัติขึ้น และต่อจากสมัยพระพุทธเจ้ามา ก็ได้ลัทธิดั่งกล่าวนี้สืบ ๆ มาอีกหลายลัทธิ แสดงเป็นตัวตนเป็นบุคคล

ส่วนที่เห็นว่า ภาวะเป็นอมตะนั้น ดั่งเช่นลัทธิอุปนิษัท ที่แสดงปรมาตมันเป็นอัตตาใหญ่ ซึ่งคงอยู่ชั่วนิรันดร์ ทุก ๆ คนหรือทุก ๆ สัตว์โลก แยกออกมาจากปรมาตมัน มาเป็นอาตมัน หรืออัตตาของแต่ละบุคคล และเมื่อทำความดีมากขึ้นก็จะบรรลุความเป็นมหาตมันหรือมหัตตา อย่างที่ยกย่องบางคนว่า มหาตมะ นี่ก็คือมหาตมันหรือมหัตตา เมื่อมหาตมันหรือมหัตตานั้น สิ้นชีวิตก็จะไปรวมเป็นปรมาตมัน และคงที่อยู่นิรันดรตามเดิม

ส่วนที่แสดงธรรมะนั้น คือ พระพุทธศาสนา เพราะทางพระพุทธศาสนาแสดงว่า ไม่มีเทพหรือบุคคลที่จะเป็นผู้ไม่ตายอยู่ตลอดนิรันดร เพราะเทพหรือบุคคลนั้นต้องตั้งต้นด้วยชาติคือความเกิด ก็ต้องมีแก่ ต้องมีตาย เพราะฉะนั้น จึงต้องมีดับสูญ แม้พระพรหมซึ่งแสดงว่ามีอายุยืนนานเหลือเกิน แต่ก็ต้องดับสูญในที่สุด เป็นแต่เพียงว่าดำรงอยู่นานเท่านั้น อันนี้มาเทียบกับทางวัตถุ เช่นดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาวต่าง ๆ ทางวิทยาการ ก็แสดงว่า จะต้องมีดับ แต่มีอายุยืนนานมาก จนรู้สึกเหมือนไม่ดับ คราวนี้ภาวะ คือปรมาตมันหรือปรมัตตา ดั่งที่แสดงไว้ในลัทธิอุปนิษัทนั้น ทางพระพุทธศาสนาแสดงว่า เมื่อยังมีภาวะเป็นอัตตาอยู่ ก็แสดงว่ายังมีอุปาทาน คือความยึดถือ เมื่อยังมีความยึดถือ ก็ต้องมีภพคือภาวะ ได้แก่ภาวะเป็นอัตตาดั่งกล่าวนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ต้องมีชาติ คือเกิดเป็นอัตตาดั่งกล่าวนั้น และในที่สุดก็จะต้องมีดับคู่กันกับเกิด ส่วนมติทางพระพุทธศาสนานั้นแสดงว่า เมื่อจะไม่ดับก็ต้องไม่เกิด เมื่อสิ้นชาติคือความเกิดจึงจะสิ้นความแก่ สิ้นความตาย หรือว่าสิ้นดับ และเมื่อสิ้นความเกิดเป็นเทพเป็นมนุษย์เป็นอะไร ๆ ทั้งนั้นก็สิ้นสมมติบัญญัติ คือไม่มีจุดอันใดอันหนึ่งที่จะยกขึ้นมาสมมติ คือหมายรู้กัน หรือว่าบัญญัติ คือแต่งตั้งกล่าวถึงกันว่าเป็นอะไร การจะมีสมมติคือหมายรู้กัน ก็จะต้องมีสิ่งที่ถูกสมมติขึ้นก่อน การที่จะมีบัญญัติคือแต่งตั้งพูดถึงกัน ก็จะต้องมีสิ่งที่จะถูกบัญญัติขึ้นก่อน เหมือนอย่างว่า เราจะสมมติบัญญัติภาษาขึ้นพูด

เช่นเรียกว่าบ้าน เรียกว่าเรือน ก็จะต้องมีสิ่งที่เป็นบ้านเป็นเรือนขึ้นก่อน แล้วจึงเรียกสิ่งที่เป็นบ้านเป็นเรือนนั้นว่า นั่นบ้าน นั่นเรือน แต่ถ้าสิ่งที่เป็นบ้านเป็นเรือนไม่มีเสียเลยแล้ว สมมติบัญญัติ คือภาษาที่สำหรับจะให้หมายรู้กันหรือที่จะบัญญัติขึ้นกล่าวกันก็ไม่มี ฉันใดก็ดี เมื่อไม่มีเกิด ไม่มีเกิดอะไรทั้งนั้น ก็ไม่มีสิ่งที่จะสมมติบัญญัติขึ้นว่าอะไร ฉะนั้น จึงเรียกว่าสิ้นสมมติสิ้นบัญญัติ และเมื่อเป็นเช่นนี้ จึงมิใช่เป็นบุคคลที่เป็นอมตะ มิใช่ภาวะที่เป็นอมตะ แต่เป็นธรรมะ คือสภาพที่ทรงอยู่ซึ่งเป็นอมตะ จะชี้ว่าภาวะเป็นอย่างใดก็ไม่ได้ จะชี้ว่าเป็นบุคคลหรือเป็นภาพอย่างใดก็ไม่ได้ ฉะนั้น อมตะ ธรรมะ ที่ไม่ตายจึงมีความหมายในคลองธรรมของพระพุทธเจ้าดังกล่าวนี้.

อนึ่ง บางแห่งเรียกว่าวิราคะ แปลว่าธรรมที่สิ้นราคะ คือความติด ความยินดี ความกำหนัด นี้ก็หมายถึงธรรมเป็นที่สิ้นกิเลส แต่ว่ากิเลสเหล่านี้ ราคะเป็นที่ปรากฏอยู่มาก ฉะนั้นจึงได้ยกเอาในด้านไม่มีเป็นชื่อของนิพพาน.

อนึ่ง บางแห่งก็เรียกว่า โมกขะ หรือโมกขธรรม แปลว่าธรรมเป็นเครื่องพ้นจากทุกข์ คือความแก่ ความเจ็บ ความตาย ดั่งที่พระพุทธเจ้าได้ทรงปรารถนาเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ และในตอนแรกก็หมายถึงความพ้นจากผล เพราะทุกข์เป็นผล แต่เมื่อได้ตรัสรู้แล้วได้ทรงพบเหตุคือตัณหาหรือกิเลส โมกขะ จึงแปลอีกอย่างหนึ่งว่า

ธรรมะเป็นที่พ้นกิเลสด้วย ซึ่งมักจะแปลรวม ๆ กันว่า พ้นกิเลสและกองทุกข์ แต่ว่าในตอนแรกเมื่อยังไม่พบกิเลสซึ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ก็มุ่งจะพ้น ผลที่เห็นว่าเป็นทุกข์เท่านั้น.

อนึ่ง บางแห่งเรียกว่า อสังขตธรรม ธรรมะที่ไม่มีปัจจัยปรุง หรือเรียกว่า วิสังขาร แปลว่า ธรรมที่สิ้นสังขาร คือสิ้นเครื่องปรุงแต่ง อรรถะทั้งสองคำนี้ก็เป็นอันเดียวกัน คำว่า อสังขตะ ตรงกันข้ามกับ สังขตะ ที่แปลว่าธรรมะที่ปัจจัยปรุงแต่ง คำว่าวิสังขารก็ตรงกันข้ามกับคำว่าสังขาร ที่แปลว่าสิ่งที่ปรุงแต่ง ในโลกนี้ ส่วนที่ปรากฏอยู่ที่ตาเห็น หูได้ยินเป็นต้น ข้างนอก ตลอดจนถึงร่างกายอันนี้ทั้งหมดที่รวมเรียกว่า เบญจขันธ์ หรือว่า นามรูป เป็นสังขตะ คือสิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่งทั้งนั้น เป็นสังขารทั้งนั้น คือเป็นผลที่เนื่องมาจากเหตุและเหตุนั้นก็เป็นผลที่เนื่องมาจากเหตุอีกอันหนึ่ง อาจจะพิจารณาสาวเข้าไปพบผลและเหตุ หรือเหตุและผลได้มากมาย รวมความว่าเป็นสิ่งที่เป็นผล เกิดจากเหตุ มีเหตุมาปรุงแต่งให้มีขึ้น เป็นขึ้นเท่านั้น ยกตัวอย่างข้างนอก เช่นฝนตก แดดออก ฝนตกแดดออกนั้นเป็นผลก็มีเหตุว่า ทำไมฝนจึงตก แดดจึงออก และเหตุนั้น เมื่อค้นเข้าไปแล้ว ก็ยังเป็นผลอยู่นั่นเอง เพราะเนื่องมาจากเหตุอื่น ทุก ๆ อย่างในโลกเป็นผลที่เกิดจากเหตุปรุงแต่งดั่งกล่าวนี้ ล้วนเป็นสังขตะหรือสังขาร ทางพระพุทธศาสนาจึงแสดงว่า ตกอยู่ในลักษณะ ๓ คือ **๑. อุปฺปาโท ปญฺญายติ** *ความเกิดขึ้นปรากฏ* **๒. วโย ปญฺญายติ**

ความเสื่อมสิ้นไปปรากฏ และ ๓. **ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ** *เมื่อยังตั้งอยู่มีความปรวนแปรไปปรากฏ* รวมความว่า ขึ้นต้นด้วยเกิด และลงท้ายด้วยดับ และในระหว่างก็มีการแปรปรวนเปลี่ยนแปลงเรื่อย ๆ ไป แม้ความดีความชั่วเป็นตัวกรรมที่บุคคลทำ ก็เป็นสังขตะหรือสังขารเหมือนกัน เพราะว่าต้องปรุงต้องแต่ง หมายความว่า คนต้องทำชั่ว จึงจะเป็นความชั่ว ต้องทำดี จึงจะเป็นความดี ถ้าไม่ทำความชั่วก็ไม่มี ความดีก็ไม่มี เพราะฉะนั้น แม้ความดีความชั่วก็เป็นสังขตะหรือเป็นสังขาร ความดีหรือความชั่วนี้ เมื่อบุคคลทำขึ้นส่งวิบากคือผล ผลนี้ก็เป็นสังขตะหรือเป็นสังขาร เพราะเป็นสิ่งที่เนื่องมาจากเหตุ คราวนี้เมื่อบุคคลได้รับผล ถ้าเป็นผลดีก็ชอบใจ ถ้าเป็นผลที่ไม่ดีก็ไม่ชอบใจ ชอบใจหรือไม่ชอบใจนี้ก็เป็นกิเลส กิเลสนี้ก็เป็นสังขตะหรือสังขารเหมือนกัน เพราะเป็นผลที่เนื่องมาจากวิบาก ชอบใจหรือไม่ชอบใจนี้ รวมเรียกว่าเป็นกิเลส และเมื่อเป็นกิเลสขึ้นก็ก่อเจตนาขึ้น คือความจงใจให้ประกอบกรรมต่าง ๆ กรรมที่ก่อขึ้นก็เป็นผลอีก คือเป็นผลที่เนื่องมาจากกิเลส แต่ก็เป็นตัวเหตุให้เกิดวิบากของกรรม ครั้นได้รับวิบากของกรรมแล้ว วิบากของกรรมนั้นก็เป็นตัวผลที่เนื่องมาจากกรรม แต่ก็เป็นตัวเหตุที่ส่งเสริมกิเลสขึ้นอีก รวมความว่า ทั้งกิเลส ทั้งกรรม ทั้งวิบากนี้ เป็นวงกลม บุคคลต้องหมุนไปตามกิเลส ตามกรรม ตามวิบาก เป็นวงกลมอยู่ตลอดเวลา อันนี้แหละที่เรียกว่า *วัฏฏะ* วนหรือหมุน โลกข้างนอกก็หมุน โลกข้างในคือจิตใจของคน

ก็หมุน ๆ ไปตามกเลส กรรม วิบาก เป็นวงกลมอยู่ตลอดเวลา นี้เป็นกระแสปัจจุบัน และโดยปกติ ทุก ๆ สัตว์บุคคล ก็อยู่ในวงหมุนนี้ด้วยกันทั้งนั้น ไม่พ้นจากวงหมุนนี้ได้ เพราะฉะนั้นจึงต้องปรุงแต่งเป็นเหตุเป็นผลกันในวงหมุนอันนี้อยู่เรื่อยไป เมื่อมาเข้าวงหมุนดั่งนี้แล้ว ก็ไม่ต้องพูดกันถึงชาติอดีต ชาติอนาคต หรือชาติปัจจุบัน เพราะจะเป็นชาติไหน ๆ ก็ตาม ก็จะอยู่ในวงหมุนนี้ทั้งนั้น และเมื่อยังอยู่ในวงหมุนนี้ตราบใด ก็ยังหมุนไปอยู่ตราบนั้น จนกว่าจะหยุดหมุนได้ คือว่า ปรุงแต่งมรรคมีองค์ ๘ อันประมวลเรียกว่า ทำความดีจนตัดกิเลสได้หมดสิ้น เมื่อตัดกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว ก็ตัดวงหมุน เพราะไม่มีเหตุให้กระทำกรรม กรรมก็ไม่ส่งวิบากจึงหลุดออกจากวงหมุนเป็นผู้หยุดหมุน เมื่อเป็นผู้หยุดหมุนแล้ว ตรงจุดนี้ เรียกว่าเป็นนิพพาน คือดับ หรือว่าไม่มีเครื่องเสียบแทงทั้งหมด.

ได้กล่าวแล้วว่า เรื่องนิพพานนี้ ไม่เกี่ยวกับอยากหรือไม่อยาก อยากก็ไปไม่ถึง ไม่อยากก็ไปไม่ถึง หน้าที่ก็คือว่า ต้องทำดีเรื่อย ๆ ไป ซึ่งเป็นส่วนสังขตะ หรือส่วนสังขาร แต่ว่าเป็นส่วนสังขตะหรือส่วนสังขารในด้านทำความดี เมื่อถึงจุดแล้ว นิพพานก็จะปรากฏขึ้นเอง ไม่ต้องอยาก ไม่ต้องไม่อยาก พระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือท่านผู้รู้ซึ่งเป็นผู้ได้ผู้ถึงแล้ว จึงได้กล่าวว่า นิพพานเป็นอย่างยิ่ง แต่ว่าถ้ายังไม่ได้ไม่ถึง ก็ยังไม่มีใครกล่าวว่า นิพพานเป็นอย่างยิ่ง นี่เป็นพระพุทธวาทะข้อที่ ๒

จะอธิบายความในพระโอวาทปาติโมกข์สืบต่อไป ได้อธิบายพระพุทธวาทะมาแล้ว ๒ ข้อ ในวันนี้จะแสดงพระพุทธวาทะข้อที่ ๓ น หิ ปพฺพชิโต ปรูปฆาตี สมโณ โหติ ปรํ วิเหฐยนฺโต *แปลว่า* บรรพชิต คือนักบวชผู้ยังทำร้ายผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ *อีกอย่างหนึ่ง แปลปฏิเสธทั้ง ๒ คือแปลว่า* บุคคลผู้ทำร้ายผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ *ของพม่าเขาใส่* **น** *ปฏิเสธในบาทที่ ๒ ด้วยเลยว่า* น หิ ปพฺพชิโต ปรูปฆาตี น สมโณ โหติ ปรํ วิเหฐยนฺโต *แต่ในฉบับของไทยเรา* **น** *ปฏิเสธที่บาทหลังนี้ไม่มี โดยความก็เท่ากัน*

ผู้ที่เบียดเบียนผู้อื่น ทำร้ายผู้อื่น ด้วยอำนาจของโลภะ โทสะ โมหะ หรือด้วยอำนาจของตัณหา ไม่ควรจะเรียกว่าเป็นบรรพชิต ที่แปลตามศัพท์ว่า ผู้ออก ซึ่งเป็นผู้งดเว้นจากบาปต่าง ๆ ไม่ควรจะเรียกชื่อว่าสมณะ ที่แปลว่าผู้สงบ บุคคลที่ควรจะชื่อว่าเป็นบรรพชิตควรจะเป็นผู้ออกจากกิเลส ออกจากบาปด้วยตนเอง หรือเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อออกจากกิเลส ออกจากบาปด้วยตนเอง บุคคลที่ชื่อว่าสมณะก็เช่นเดียวกัน ควรจะเป็นผู้สงบกิเลสสงบบาปด้วยตนเอง หรือเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อสงบดังกล่าว ถ้ากิเลสยังไม่สงบ ก็จะต้องมีการทำร้ายผู้อื่นเบียดเบียนผู้อื่น ถ้ากิเลสนั้นรุนแรง บุคคลลุอำนาจของกิเลส ก็จะต้องทำร้ายผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่นด้วยกายด้วยวาจา ถ้ากิเลสนั้นไม่

รุนแรงถึงอย่างนั้น มีอยู่เพียงในจิตใจ ก็จะทำร้ายผู้อื่นเบียดเบียนผู้อื่นด้วยใจ ก็ยังชื่อว่าเบียดเบียนอยู่นั่นเอง ฉะนั้น จะเป็นบรรพชิตได้เต็มที่ จึงจำเป็นที่จะต้องเป็นผู้ปฏิบัติให้มีขันติดั่งกล่าวในพระพุทธวาทะข้อ ที่ ๑ และได้มีนิพพานดั่งกล่าวในพระพุทธวาทะข้อที่ ๒ ฉะนั้น เมื่อกล่าวสรุปประมวลเข้ามาแล้ว พระพุทธวาทะข้อที่ ๑ และ ที่ ๒ แสดงธรรม พระพุทธวาทะข้อที่ ๓ นี้ แสดงบุคคลที่มีธรรมนั้น แต่แสดงในรูปปฏิเสธว่า ถ้าบุคคลปราศจากธรรมดั่งกล่าวนั้น ก็ยังจะต้องทำร้ายผู้อื่น ยังจะต้องเบียดเบียนผู้อื่นแม้ด้วยใจ ถ้าเป็นดั่งนั้น ก็ไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ หรือจะพูดอย่างธรรมดาว่านักบวชที่ยังเป็นเช่นนั้นอยู่ ยังไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ คือผู้สงบ

ในทางพระพุทธศาสนา ได้แสดงสมณะไว้ ๔ ชั้น มุ่งถึงการบรรลุธรรมเป็นเกณฑ์ ไม่มุ่งถึงเพศว่าจะเป็นชายเป็นหญิง เป็นบรรพชิตหรือเป็นคฤหัสถ์ สมณะที่ ๑ ได้แก่พระโสดาบัน สมณะที่ ๒ ได้แก่พระสกทาคามี สมณะที่ ๓ ได้แก่พระอนาคามี สมณะที่ ๔ ได้แก่พระอรหันต์ สมณะทั้ง ๔ ชั้นนี้เรียกว่าสังโฆ คือพระสงฆ์ ซึ่งเป็นรัตนะที่ ๓ และเป็นสรณะที่ ๓

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศพระพุทธวาทะดั่งนี้แล้ว จึงได้ทรงย่อพระพุทธศาสนาในพระคาถาเพียงบทหนึ่งต่อไปว่า สพฺพปาปสฺส อกรณํ *การไม่ทำบาปทั้งปวง* กุสลสฺสูปสมฺปทา *การทำ*

กุศลให้ถึงพร้อม สจิตฺตปริโยทปนํ *การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว* เอตํ พุทฺธาน สาสนํ *นี้เป็นพุทธศาสนา คือคำสอนของผู้รู้ทั้งหลาย*

ด้วยพระคาถาบทนี้ ได้ทรงประมวลข้อปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาไว้เป็น ๓ ข้อ โดยย่นย่อคือ ๑. **ไม่ทำบาปทุกอย่าง** ๒. **ทำกุศลให้ถึงพร้อม** ๓. **ชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว**

ในชั้นนี้ยังไม่ได้ทรงชี้ว่า อะไรเป็นบาป อะไรเป็นอกุศล เพราะได้ทรงสอนแก่สาวกซึ่งล้วนเป็นพระอรหันต์ ฉะนั้น ท่านก็ย่อมทราบโดยเหตุผลทั่ว ๆ ไป การทำจิตของตนให้ผ่องใส ก็ไม่ได้ทรงแสดงวิธีไว้เช่นเดียวกัน แต่ท่านก็ย่อมทราบ เพราะว่าท่านเหล่านั้นได้เป็นผู้ปฏิบัติมาแล้วครบทุกประการ ฉะนั้น เมื่อนำมากล่าวจี้จุดลงไปเป็นการประมวลความ ท่านก็ย่อมทราบได้ทันที ในตอนหลังพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงชี้โดยชัดเจนว่าอะไรเป็นบาป อะไรเป็นกุศล เพราะฉะนั้น บุคคลในชั้นหลังจึงได้ทราบและปฏิบัติได้โดยไม่ยาก ดั่งเช่นได้ทรงชี้ว่าเวร ๕ หรือภัย ๕ ประการ เป็นบาปเป็นอกุศล ได้แก่การฆ่าเขา การลักของเขา การประพฤติผิดในทางกาม การพูดเท็จ การดื่มน้ำเมา หรือได้ทรงแสดงกรรมบถ ทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศลไว้ ๑๐ ข้อ ที่จำแนกออกเป็นกายกรรมฝ่ายอกุศล วจีกรรมฝ่ายอกุศล มโนกรรมฝ่ายอกุศล และแสดงมูลของอกุศลที่เรียกว่าอกุศลมูล แสดงผลของอกุศลที่เป็นความทุกข์ความเดือดร้อนต่าง ๆ บาปอกุศลทั้งหมดเหล่านั้น พระพุทธศาสนาแสดงไว้ว่าไม่ให้ทำ และ

แสดงไว้ว่าบุคคลสามารถที่จะไม่ทำได้

ในด้านตรงกันข้ามก็คือกุศล ทางพระพุทธศาสนาก็แสดงไว้ชัดเจนเหมือนกัน ตัวกุศลก็ได้ทรงแสดงไว้ในกุศลกรรมบถ ๑๐ ที่ตรงข้ามกับอกุศลกรรมบถ ๑๐ มูลของกุศล เรียกว่า กุสลมูล ก็ทรงแสดงไว้ ผลของกุศลคือความสุขต่าง ๆ ก็ทรงแสดงไว้ นอกจากนี้ คุณงามความดีทุกอย่างดั่งที่แสดงไว้ในนวโกวาท ตั้งแต่ทุกะหมวด ๒ เป็นต้นว่า พรหมวิหารธรรม ๔ คือเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา นี่ก็รวมเรียกว่า เป็นกุศลทั้งนั้น กุศลนี้ พระพุทธ-ศาสนาแสดงให้ปฏิบัติให้มีให้เป็นขึ้นโดยบริบูรณ์ และแสดงว่า บุคคลสามารถที่จะปฏิบัติได้

การที่จะไม่ทำบาปอกุศล และการที่จะทำกุศลก็เกี่ยวด้วยจิตใจเป็นสำคัญ ฉะนั้น ในข้อที่ ๓ จึงได้แสดงให้ชำระจิตใจของตนให้ผ่องแผ้ว จึงควรทำความเข้าใจเรื่องจิตในพระพุทธศาสนาโดยย่อ

คำว่าจิตนั้น ได้เคยแสดงมาครั้งหนึ่งแล้วว่า หมายถึงธรรมชาติอย่างหนึ่งที่ไม่มีรูปร่าง สีสัณฐาน ไม่ใช่รูป ไม่ใช่นาม อาศัยอยู่ในคูหาคือร่างกายนี้ เป็นผู้ประสาทการทุกอย่าง เป็นต้นว่า ทำให้สำเร็จความคิดนึกต่าง ๆ ทำให้เกิดเจตนา ซึ่งเป็นตัวกรรมต่าง ๆ และเป็นตัวผู้เศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว เป็นตัวผู้ข้องเกี่ยวหรือว่าหลุดพ้น มีลักษณะอย่างหนึ่งคือเป็นตัวธาตุรู้ ได้แก่เป็นเบื้องต้นหรือมูลฐานของ

ความรู้ทุก ๆ อย่าง ได้มีพระบาลีแสดงธรรมชาติจิตไว้ว่า จิตเป็นธรรมชาติประภัสสรที่แปลว่าผุดผ่อง นี้เป็นธรรมชาติแท้ของจิต บางท่านแปลว่า จิตเดิมเป็นธรรมชาติประภัสสร ใส่คำว่า "เดิม" เข้ามาด้วย ก็ทำให้หมายความว่า จิตต่อมาไม่ประภัสสร แต่ในพระบาลีท่านไม่มีคำว่า "เดิม" หมายความเป็นตัวธรรมชาติของจิตทีเดียว เหมือนอย่างทองคำที่เป็นธรรมชาติผุดผ่อง หรือว่าเพชรที่มีธรรมชาติผ่องใสหรือผุดผ่อง เมื่อเป็นทองคำหรือเป็นเพชรก็ต้องมีลักษณะอย่างนั้นเป็นประจำ จิตก็ต้องมีลักษณะประภัสสร คือผุดผ่องเป็นประจำ แต่ว่าจิตนี้ถูกอุปกิเลสคือเครื่องเศร้าหมองที่เป็นอาคันตุกะ คือที่จรเข้ามาทำให้เศร้าหมองไป

ในที่นี้พึงสังเกตคำว่าอุปกิเลส กับคำว่าอาคันตุกะ ในที่ทั่วไปใช้คำว่ากิเลส แปลว่าเครื่องเศร้าหมอง แต่ในที่นี้มีคำว่า อุป เป็นบทหน้า อุป แปลว่า *เข้า* หรือ *เข้าไป* บ่งความว่าเครื่องเศร้าหมองนั้น ไม่ใช่เป็นสิ่งที่มีอยู่ประจำจิต เป็นธรรมชาติของจิต แต่ว่าเป็นสิ่งที่เข้ามาหรือเข้าไป เป็นอาคันตุกะคือเป็นผู้จรมา หรือเป็นแขกผู้พักอาศัยอยู่กับจิต ต้องการที่จะแสดงนัยอันนี้ให้ชัดว่า กิเลสนั้นไม่ใช่เป็นธรรมชาติที่ประจำจิต แต่เป็นของที่เป็นอาคันตุกะ เป็นแขกจรเข้ามา จึงได้ใช้คำว่า อุป ประกอบเข้าด้วย อันนี้เป็นเรื่องในพระพุทธศาสนาที่แสดงว่า จิตกับกิเลสเป็นคนละอัน กิเลสไม่ใช่เป็น

ธรรมชาติของจิต เป็นอาคันตุกะของจิตเท่านั้น ฉะนั้นในบทต่อไป จึงได้แสดงไว้ แต่ว่าจิตนั้นก็วิมุต คือหลุดพ้นจากอุปกิเลสทั้งหลายได้เหมือนกัน และเมื่อจิตวิมุต คือหลุดพ้นจากอุปกิเลสทั้งหลายได้แล้ว ธรรมชาติที่ประภัสสร คือความผุดผ่องของจิตก็ปรากฏเต็มที่ เหมือนอย่างทองคำที่ถูกผสมด้วยแร่ธาตุต่าง ๆ เมื่อนำมาหล่อหลอม ไล่สิ่งที่ไม่บริสุทธิ์ออกไป ก็เหลือแต่ทองคำที่เนื้อบริสุทธิ์ หรือว่าเหมือนอย่างเพชรที่หุ้มเปรอะเปื้อน ความผุดผ่องของเพชรไม่ปรากฏ เมื่อมาชำระล้างสิ่งซึ่งห่อเปรอะเปื้อนหมดแล้ว หรือเจียระไนขัดสีดีแล้ว รัศมีของเพชรก็ปรากฏ จิตก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน

อุปกิเลสคือเครื่องเศร้าหมองของจิตนั้น เข้ามาได้ทางไหน อย่างไร ในพระพุทธศาสนาตอนหลังได้มีแสดงไว้ในพระสูตรหลายพระสูตร โดยความว่า อุปกิเลสนั้นเข้ามาทำจิตให้เศร้าหมองทางอารมณ์ อารมณ์ก็ได้แก่เรื่องที่จิตคิดดำริ เรื่องที่จิตหมกหมุ่นอยู่ ก็ได้แก่รูปารมณ์ อารมณ์ คือรูปที่ผ่านเข้ามาทางจักษุทวาร ประตูคือจักษุ สัททารมณ์ อารมณ์ คือเสียงที่ผ่านเข้ามาทางโสตทวาร ประตูคือหู คันธารมณ์ อารมณ์ คือกลิ่นที่ผ่านเข้ามาทางฆานทวาร ประตูคือจมูก รสารมณ์ อารมณ์ คือรสที่ผ่านเข้ามาทางชิวหาทวาร ประตูคือลิ้น โผฏฐัพพารมณ์ อารมณ์ คือโผฏฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้อง ที่ผ่านเข้ามาทางกายทวาร ประตูคือกาย ธัมมารมณ์ อารมณ์คือเรื่องรูป เสียง กลิ่น เป็นต้น ในอดีตที่

ผ่านเข้ามาทางมโนทวาร ประตูคือใจ อารมณ์เหล่านี้เป็นที่ตั้งแห่งราคะ หรือโลภะก็มี เป็นที่ตั้งแห่งโทสะก็มี เป็นที่ตั้งแห่งโมหะก็มี เมื่อเป็นที่ตั้งแห่งราคะหรือโลภะผ่านเข้ามา ราคะหรือโลภะก็เกิดขึ้นในจิต เมื่อเป็นที่ตั้งแห่งโทสะผ่านเข้ามา โทสะก็เกิดขึ้นในจิต เมื่อเป็นที่ตั้งแห่งโมหะผ่านเข้ามา โมหะก็เกิดขึ้นในจิต ราคะหรือโลภะ โทสะและโมหะที่เกิดขึ้นในจิตนั้น ปรากฏในความรู้สึกของทุก ๆ คน คือเมื่อเกิดราคะ หรือโลภะขึ้น ตนเองก็รู้สึกว่า เรามีราคะหรือโลภะ โทสะและโมหะก็เช่นเดียวกัน กิเลสชั้นนี้เรียกว่า **ปริยุฏฐานะ** คือกิเลสเป็นเครื่องกลุ้มรุมจิต หมายถึงว่าเป็นกิเลสที่เกิดขึ้นกลุ้มกลัดอยู่ในจิต เป็นที่รู้สึก คราวนี้กิเลสชั้นที่กลุ้มกลัดอยู่ในจิตนี้ ถ้าถูกยั่วให้แรงขึ้น ก็กำเริบมากขึ้น จนถึงเป็นตัวอกุศลมูล คือเป็นตัวก่อกรรมทางกาย ทางวาจา ทางใจ ถ้าหากว่ากำเริบขึ้นจนถึงเป็นตัวอกุศลมูล คือเป็นตัวก่อกรรม ก็เป็นกิเลสอย่างแรง มีชื่อเรียกว่า **วีติกกมกิเลส** กิเลสที่ทำให้ล่วงละเมิด คือไม่ใช่ว่าเก็บอยู่ในใจเท่านั้น ล่วงละเมิดไปแล้ว คือว่าก่อกรรมไปแล้ว ออกไปนอกขอบเขตของความดีความชอบแล้ว คราวนี้ถ้าบุคคลระงับไว้ได้ ไม่ให้เป็นวีติกกมกิเลส หรือมิให้เป็นตัวอกุศลมูลก่อกรรม ก็คงกลุ้มกลัดอยู่ในจิต เป็นตัวนิวรณ์ คือเป็นตัวกั้นไม่ให้บรรลุคุณงามความดีที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป แต่กิเลสเหล่านี้ก็มีเวลาสงบ คนเราถึงจะมีราคะหรือโลภะสักเท่าไรก็มีเวลาสงบ โทสะก็มีเวลาสงบ โมหะก็มีเวลาสงบ สงบไปโดยธรรมดาที่ว่า ทุกสิ่งมีเกิด

มีดับ หรือว่าสงบด้วยการปฏิบัติ แม้ว่าจะสงบไปแล้ว แต่ก็ไม่หมด ตะกอนของกิเลสนั้นก็ยังตกไปนอนจมเป็นส่วนลึกของจิต กล่าวคือ เมื่อราคะสงบไปแล้ว ตะกอนของราคะก็ยังไปนอนจมอยู่ในจิต เรียกว่า **ราคานุสัย** *อนุสัย* (กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในจิต) *คือราคะ* โทสะ เมื่อสงบลงไปแล้ว ตะกอนของโทสะก็ยังลงไปนอนจมอยู่ในจิต เรียกว่า **ปฏิฆานุสัย** *อนุสัยคือปฏิฆะ* ความกระทบคือความไม่ชอบ เมื่อความหลงสงบไปแล้ว ตะกอนของความหลงก็ลงไปนอนจมอยู่ในจิต เรียกว่า **อวิชชานุสัย** *อนุสัยคืออวิชชา* ความไม่รู้จริง

ฉะนั้น คนเราที่ประสพอารมณ์ก็เกิดราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะกันอยู่เสมอ ๆ และก็สงบกันอยู่เสมอ ๆ แต่ว่าตะกอนของกิเลสเหล่านี้ก็ยังไปนอนจมเป็นอนุสัยอยู่ในจิตพอกพูนอยู่เสมอ กิเลสชั้นอนุสัยนี้ไม่ปรากฏที่เปรียบเหมือนตะกอนนอนก้นตุ่มน้ำ ในตุ่มที่มีตะกอนนอนก้นตุ่มอยู่นั้น ดูก็ใสในเบื้องบน แต่ก็ใสในเวลาที่ไม่ถูกกวน ครั้นถูกกวนจนตะกอนฟุ้งขึ้นมา น้ำก็จะขุ่น จิตก็เหมือนกัน เมื่อยังไม่ถูกอารมณ์มายั่ว จิตก็ดูบริสุทธิ์ แต่ครั้นถูกอารมณ์มายั่ว กิเลสที่เป็นตะกอนนี้ก็ฟุ้งขึ้นมา จิตก็ขุ่นมัว.

จะอธิบายหลักหัวใจของพระพุทธศาสนาต่อไป ในหลักข้อ ๓ ให้ชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว จิตผ่องแผ้วนี้เป็นฝ่ายหนึ่ง จึงต้องอธิบายถึงจิตเศร้าหมองที่เป็นฝ่ายตรงกันข้าม เมื่ออธิบายถึงจิตเศร้าหมอง

ต้องว่าถึงอุปกิเลส และก็อธิบายแล้วว่า ทำไมในที่นี้ จึงมีคำว่า อุป รวมความก็คือเพื่อแสดงว่า กิเลสคือเครื่องเศร้าหมองนั้น เป็นสิ่งที่จร เข้ามาเป็นอาคันตุกะ คือเป็นแขกของจิต ไม่ใช่เป็นเนื้อแท้ของจิต เพื่อจะเน้นให้เข้าใจเงื่อนไขอันนี้ จึงใช้คำว่า อุป เข้าในที่นี้ด้วย แต่ โดยทั่วไปก็ใช้คำว่ากิเลส และก็ได้อธิบายแล้วถึงกิเลสว่า มีลักษณะ เป็นชั้น ๆ อย่างไร ปากทางที่จะให้เกิดกิเลส ก็คืออารมณ์ ทำให้เกิด ปริยุฏฐานกิเลส *กิเลสที่ปล้นจิต กลุ้มรุมจิต ทำให้จิตกลุ้มกลัด เมื่อแรงออกมาก็เป็น* วีติกกมกิเลส *กิเลสที่ทำให้ล่วงละเมิด และเมื่อ กิเลสเหล่านี้สงบไป โดยธรรมดาหรือด้วยการปฏิบัติ แต่ยังมีตะกอน นอนเป็นเชื้ออยู่ เรียกว่า* อนุสัย *นอนเนื่องหรือแอบแนบ นี่เป็น สรุปความที่ได้อธิบายไปแล้ว*

ในคราวนี้จะได้ย้ำความโดยกล่าวทบทวน ตั้งแต่ต้นเงื่อนออก มา หรือตั้งแต่ละเอียดออกมาหาหยาบ กิเลสที่เป็นต้นเงื่อนหรือที่เป็น ส่วนละเอียดนั้น ได้แก่อนุสัยคือ **ราคานุสัย** *อนุสัยคือราคะความติด* **ปฏิฆานุสัย** *อนุสัยคือปฏิฆะ* การกระทบ หมายถึงความไม่ชอบ อวิชชานุสัย *อนุสัยคืออวิชชา* คือความรู้ไม่จริง นี่เป็นส่วนละเอียด.

เมื่ออนุสัยนี้ฟุ้งออกมา ราคานุสัยก็ฟุ้งออกมาเป็นราคะ ควรจะแปลว่า ความยินดีหรือความกำหนัด ปฏิฆานุสัยก็ฟุ้ง ออกมาเป็นโทสะ คือความขัดเคือง โทสะในชั้นนี้ หมายถึง

ความโกรธที่มีอยู่ในใจ โทสะ แปลว่า ประทุษร้าย จึงประทุษ-ร้ายใจของตนเอง ยังไม่ถึงให้ออกไปคิดทำร้ายผู้อื่น อวิชชานุสัย ก็ผุดออกมาเป็นโมหะ ความหลงที่ทำให้เห็นผิดเป็นชอบ เห็นชอบเป็นผิด ราคะ โทสะ โมหะ เป็นชั้นปริยุฏฐานะ ที่กลุ้มรุมหรือกลุ้มกลัดจิตใจอยู่ ปรากฏอยู่ บุคคลก็รู้สึกอยู่

ต่อจากนี้ ราคะเมื่อแรงขึ้น ก็เป็น **อภิชฌา** *ความโลภเพ่งเล็ง* หมายถึงความอยากได้อย่างแรง จนถึงคิดมุ่งจะได้มาเป็นของ ๆ ตน โทสะแรงขึ้นก็เป็น **พยาบาท** ตามศัพท์แปลว่า *ถึงผิด* ตามความหมายนั้น หมายถึง *ความมุ่งร้าย* คือความโกรธที่แรงออกมาจนถึงคิดจะทำร้ายผู้อื่น ถ้ายังไม่คิดทำร้ายใคร ขัดเคืองอยู่ในใจ ก็เป็นโทสะ แต่ว่าถ้าคิดจนถึงทำร้ายผู้อื่น ก็เป็นพยาบาท **ไม่ใช่ความหมายว่า** ผูกโกรธ เหมือนอย่างที่พูดในภาษาไทย โมหะแรงขึ้นก็เป็น **มิจฉา-ทิฏฐิ** *ความเห็นผิด* คือเห็นผิดเป็นชอบ เห็นชอบเป็นผิด ที่ให้ถือเอาผิด ความเห็นผิดนี้ เช่นเห็นว่า บุญบาปไม่มี ทำอะไรลงไปก็สักแต่ว่าเป็นกิริยา แต่ว่าไม่เรียกว่าเป็นทำบุญ ทำบาป เห็นว่าผลทุก ๆ อย่างไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเองตามสิ่งอำนวยหรือตามบังเอิญ และเห็นว่าสิ่งที่สมมตินับถือกันอยู่ต่าง ๆ ก็ไม่มี เช่นพ่อแม่ก็ไม่มี คือว่าไม่ใช่เป็นผู้ที่จะต้องนับถือว่าเป็นพ่อแม่อย่างไร เป็นแต่เพียงผู้ที่เกิดมาก่อน แล้วก็เกิดสืบ ๆ กันมา คล้าย ๆ ว่าเป็นเรื่องธรรมชาติ คนดีคนชั่วก็ไม่มี

ผลต่าง ๆ ที่เป็นส่วนดีส่วนชั่วก็ไม่มี เป็นการปฏิเสธทั้งหมด เหล่านี้เรียกว่าเป็นการเห็นผิดอย่างร้ายแรง เป็นความเห็นผิดจากคลองธรรม **อภิชฌา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ** ทั้ง ๓ นี้ **เป็นวีติกกมกิเลส** *คือเป็นกิเลสที่จะทำให้ล่วงละเมิดทางกายทางวาจา* และตัววีติกกมกิเลสนี้เองก็เป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศล แปลว่า เป็นกิเลสอย่างแรงที่ล่วงมโนทวารออกมาทีเดียว และเมื่อเกิดมโนกรรมฝ่ายอกุศลดั่งนี้ ก็เป็นเหตุให้ประกอบกายกรรมวจีกรรมฝ่ายอกุศลตามไปด้วย พระพุทธภาษิตจึงได้มีแสดงเอาไว้โดยความว่า "**ธรรมทั้งหลายมีมนะเป็นหัวหน้า มีมนะประเสริฐ สำเร็จด้วยมนะ ถ้าบุคคลมีมนะ อันโทษประทุษร้ายแล้ว จะพูดหรือจะทำ ทุกข์ย่อมติดตามไป เหมือนอย่างล้อเกวียนติดตามรอยเท้าโคที่จูงเกวียนนั้นไป** แต่ถ้าตรงกันข้าม บุคคลมีใจผ่องแผ้ว **จะทำหรือจะพูด สุขก็ย่อมติดตามไป เหมือนอย่างเงาที่ไม่ละตัว**" รวมเป็นกิเลส ๓ ชั้น นับจากหยาบไปหาละเอียด ก็คือ วีติกกมกิเลส ปริยุฏฐานกิเลส อนุสัยกิเลส

อนึ่ง กิเลสชั้นละเอียดนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อาสวะ คำว่าอาสวะ แปลตามศัพท์ว่า *ไหลมา* คือไหลมานอนจมหมักหมม ในที่อื่น คำว่าอาสวะ แปลว่า **น้ำเมา** ก็หมายถึงเป็นสิ่งที่หมักดอง อาสวะนี้ จัดไว้เป็น ๓ คือ

๑. **กามาสวะ อาสวะคือกาม** ได้แก่ความใคร่ ความปรารถนา ก็สงเคราะห์กับราคะอนุสัย

๒. **ภวาสวะ อาสวะคือภพ** ได้แก่ภาวะคือความเป็น ข้อนี้ศัพท์ไม่กลมกลืนกับปฏิฆะอนุสัยนัก แต่ก็พออธิบายให้เข้ากันได้ **ภพ** แปลว่า *ความเป็น* *ปฏิฆะ* แปลว่ากระทบ เมื่อมีภพคือความเป็น ความเป็นนั่นความเป็นนี่ ตั้งต้นแต่เป็นเรา ซึ่งเป็นตัวอัตตา เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงจะมีการกระทบกระทั่งกันได้ ถ้าไม่มีภพ ก็ไม่มีอะไรที่จะถูกกระทบกระทั่ง แต่ว่าเพราะมีภพ จึงมีสิ่งที่กระทบกระทั่ง เพราะฉะนั้นเมื่อพูดถึงภาวะ หรือภพ คือความเป็น ก็จัดเป็นภวาสวะ อาสวะคือภพ แต่ว่าเมื่อพูดอีกทางหนึ่ง คือความกระทบกระทั่ง ก็จัดเป็นปฏิฆะอนุสัย

ข้อที่ ๓. อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา ความไม่รู้จริง ก็ตรงกับอวิชชาอนุสัย

เมื่อทราบถึงด้านเศร้าหมอง คือด้านกิเลสเหล่านี้แล้ว ก็ควรจะทราบวิธีที่จะทำให้ผ่องแผ้วโดยสังเขป เมื่อจัดกิเลสเป็น ๓ ชั้น จะขัดสีกิเลสชั้นหยาบคือ วีติกกมกิเลส ก็ทำได้ด้วยหลักข้อที่ ๑ คือ ไม่ทำบาปทั้งปวง ในต่อมาก็จัดเป็นสีลสิกขา สิกขาคือศีล

กิเลสชั้นกลางคือ ปริยุฏฐานกิเลส จะขัดสีได้ก็ด้วยหลักข้อที่ ๒ คือทำกุศลให้ถึงพร้อม ต่อมาก็จัดเป็นสมาธิ จิตตสิกขา สิกขาคืออบรมจิตให้เป็นสมาธิ ในหลักข้อที่ ๒ นี้ ควรสังเกตการใช้คำ **กุสลสฺสูป-**

สมฺปทา แปลว่าการทำกุศลให้ถึงพร้อม ถ้าแปลทับศัพท์คือ **อุปสม-บทกุศล** นี้เป็นการอุปสมบททางจิตใจ หลักข้อที่ ๑ นั้น เท่ากับเป็นการอุปสมบททางกาย คือด้วยศีล

ส่วนกิเลสชั้นละเอียด คือชั้นอนุสัยนั้น จะขัดสีได้ก็ด้วยหลักข้อที่ ๓ การชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว คือจะผ่องแผ้วจริง ๆ ก็ด้วยอาศัยหลักข้อนี้ ซึ่งต่อมาก็สงเคราะห์เป็นปัญญาสิกขา สิกขาคือปัญญาหมายความว่า ต้องอบรมปัญญาจนรู้แจ้งเห็นจริง ปัญญานี้เท่านั้นจึงจะขับไล่อนุสัยกิเลสหรืออาสวะกิเลสให้สิ้นไปได้ และการอบรมปัญญานั้น พระพุทธเจ้าก็ได้แสดงแล้ว ดังเช่นใน **อนัตตลักขณสูตร** และใน **อาทิตตปริยายสูตร** ที่ต้องอบรมให้เกิดความรู้เห็นตามที่เป็นจริง ในเบญจขันธ์หรือว่าในอายตนะ จนเกิดนิพพิทาเป็นต้น ดังที่แสดงมาแล้วโดยลำดับ ต้องดำเนินตามทางนั้น หลัก ๓ ข้อนี้ เป็นศาสนา คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

พระพุทธเจ้าเมื่อได้ตรัสหลัก ๓ ข้อนี้แล้ว ก็ได้ตรัสต่อไปอีกหนึ่งคาถากึ่งว่า **อนูปวาโท** *การไม่ว่าร้าย* **อนูปฆาโต** *การไม่ทำร้าย* **ปาติโมกฺเข จ สํวโร** *ความสำรวมในพระปาติโมกข์* **มตฺตญฺญุตา จ ภตฺตสฺมึ** *ความรู้ประมาณในภัตต์* **ปนฺตญฺจ สยนาสนํ** *ที่นอนที่นั่งอันสงัด* **อธิจิตฺเต จ อาโยโค** *ความประกอบในอธิจิตคือจิตยิ่ง* **เอตํ พุทฺธาน สาสนํ** *นี้คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย*

พระโอวาทในข้อนี้ คือเหมือนอย่างเป็นคำอธิบายประกอบของ

โอวาทที่เป็นหลัก ๓ ข้อนั้น มีข้อที่พึงสังเกตคือ ในเวลานั้นพระ-พุทธเจ้ายังไม่ได้ทรงบัญญัติพระวินัยปาติโมกข์ ฉะนั้นที่ตรัสให้สำรวมในพระปาติโมกข์ จึงมีความหมายคือ ปาติโมกข์ที่เป็นตัวแบบฉบับอันควรที่สมณะจะพึงปฏิบัติโดยทั่วไป พระโอวาททั้งหมดนี้เรียกว่าพระโอวาทปาติโมกข์ ปาติโมกข์ที่เป็นโอวาท พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่พระอรหันต์ทั้งนั้น จึงมิได้มุ่งที่จะอบรมให้ท่านบรรลุมรรคผล แต่ว่ามุ่งที่จะวางแนวพระพุทธศาสนา เบื้องต้นก็ชี้ถึงวาทะของพระพุทธะ ๓ ข้อ ต่อมาก็วางหลักปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างกว้าง ๆ ไว้ ๓ ข้อ และมีคำอธิบายประกอบอีกเล็กน้อย ท่านแสดงว่า ในวันอุโบสถ วันพระจันทร์เพ็ญ และวันพระจันทร์ดับ พระพุทธเจ้าได้ประทับเป็นประธานหมู่พระสงฆ์ แล้วก็ทรงแสดงพระโอวาทปาติโมกข์ขึ้นด้วยพระองค์เองทุก ๑๕ วัน แปลว่า ทรงทำอุโบสถร่วมด้วยภิกษุสงฆ์แล้วก็เรียกว่า ปาริสุทธิอุโบสถ คือเป็นอุโบสถที่บริสุทธิ์ พระพุทธ-เจ้าก็ทรงบริสุทธิ์ พระสงฆ์ก็บริสุทธิ์ จนถึงมีเรื่องที่เกิดขึ้นในเวลาต่อมา มีเล่าไว้ในบาลีวินัยว่า พระสงฆ์มาประชุมพร้อมกันแล้ว พระ-พุทธเจ้าก็ไม่เสด็จลง จนถึงเวลา ๑ ยาม พระอานนท์ก็ไปทูลเตือนว่ายามหนึ่งแล้ว พระมานั่งรออยู่นานแล้ว ขอให้เสด็จลงทรงสวดปาติ-โมกข์ พระพุทธเจ้าก็ไม่เสด็จลง ครั้นถึงยามที่ ๒ พระอานนท์ก็ไปทูลเตือนอีก พระพุทธเจ้าก็ไม่เสด็จลง ครั้นถึงยามที่ ๓ พระอานนท์ก็ไปทูลเตือนอีก พระพุทธเจ้าก็ไม่เสด็จลง แต่ว่าในยามที่ ๓ นี้ได้มี

พระพุทธดำรัสว่า บริษัทไม่บริสุทธิ์ คือว่า มีพระทุศีลมาปนอยู่ด้วย พระโมคคัลลานะ จึงได้เที่ยวตรวจดู เมื่อไปพบภิกษุที่ทุศีล ก็บอกให้ออกไปจากที่ประชุม ผู้นั้นก็ไม่ยอมออกไป ต้องฉุดแขนออกไป แต่ว่าก็สว่างเสียแล้ว พ้นเวลาที่จะทำอุโบสถ ก็เป็นอันว่าในอุโบสถนั้นไม่ได้ทำ พระพุทธเจ้าจึงทรงปรารภเรื่องนี้ ตรัสให้พระสงฆ์ยกเอาพระวินัยที่ทรงบัญญัติขึ้นไว้ มาสวดเป็นปาติโมกข์แทน และให้พระ-สงฆ์สวดกันเอง พระพุทธเจ้าไม่เสด็จมาทำอุโบสถร่วมด้วยอีกต่อไป

เพราะฉะนั้น **จึงมีการยกเอาวินัยขึ้นสวดเป็นปาติโมกข์ทุก ๆ** *๑๕ วัน สืบต่อมาจนบัดนี้ ปาติโมกข์ที่ยกวินัยขึ้นสวดนี้ เรียกว่า* วินัยปาติโมกข์

ร.พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร พระนคร
นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา ๑๙/๑๐/๒๕๑๐